

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

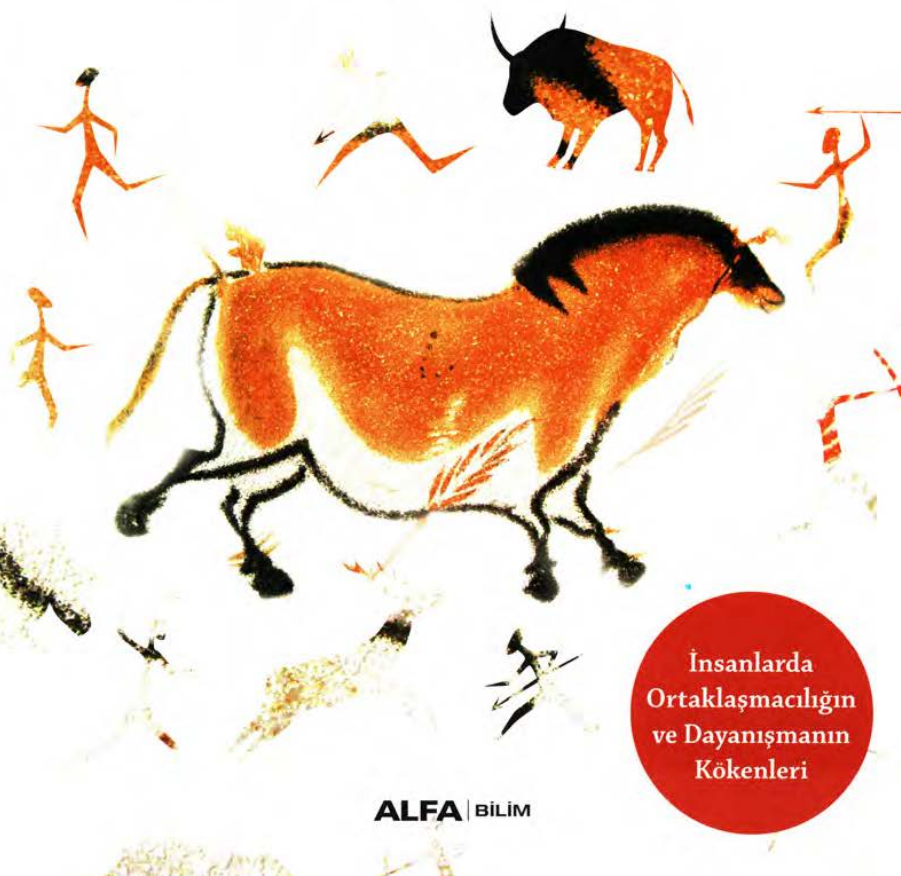
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MICHAEL TOMASELLO

NEDEN ORTAKLIKLAR KURARIZ ?

İnsanlarda
Ortaklaşmacılığın
ve Dayanışmanın
Kökenleri

ALFA | BİLİM

NEDEN ORTAKLIKLAR KURARIZ?

MICHAEL TOMASELLO

Psikoloji alanında lisans (Duke Üniversitesi) ve doktora (Georgia Üniversitesi) eğitimi gördükten sonra Emory Üniversitesinden profesörlüğünü alan Tomasello, 1998'den bu yana Almanya Leipzig'deki Max Planck Enstitüsü Evrimsel Antropoloji Bölümünün başkanlığını yapmaktadır. Çocuklarla yapılan gelişimsel çalışmaların yanı sıra, insan-dışı diğer primatlarla yaptığı deneysel çalışmalar sonucunda yayımladığı 700'ü aşkın makale ve 8 kitapla sosyal ilişkilerin, sosyal bilişin ve insana özgü ortaklık kabiliyetlerinin gelişimsel ve evrimsel süreçlerini anlamaya büyük katkıları olmuştur. Diğer kitapları arasında *The Cultural Origins of Human Cognition* [*İnsan Bilişinin Kültürel Kökenleri*], *Origins of Human Communication* [*İnsan İletişiminin Kökenleri*] ve *A Natural History of Human Morality* [*İnsan Ahlakının Doğal Tarihi*] yer almaktadır. Bilime katkılarından ötürü layık görüldüğü onlarca ödül arasında uluslararası öneme sahip Guggenheim Bursu (1997), Jean Nicod Ödülü (2006), Heineken Ödülü (2010) ve Amerikan Psikoloji Derneği Bilime Ayrıcalıklı Katkı Ödülü (2015) bulunmaktadır. Tomasello, 2017 yılında Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi ve Ulusal Bilim Akademisine seçilmiştir. 2016'dan bu yana James F. Bonk Psikoloji ve Sinirbilimleri Profesörü olarak Duke Üniversitesinde kurduğu Tomasello Lab'da çalışmalarını sürdürmektedir.

BAHAR TUNÇGENÇ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Psikoloji Bölümünü bitirdikten sonra bilişsel bilimler alanında yüksek lisans, bilişsel ve evrimsel antropoloji (Oxford Üniversitesi) alanında doktora eğitimi gördü. Yüksek lisans eğitimi sırasında Max Planck Tomasello'nun başkanlığını yaptığı bölümünde primatlar üzerine staj yapmıştır. Bilimsel araştırmaları, çocukların koordineli hareket örüntülerinin insanlar arasındaki sosyal ilişkilere ve ortaklık kurmaya olan etkisi üzerine yoğunlaşmıştır. 2016'dan beri Johns Hopkins Üniversitesi ve Kennedy Krieger Enstitüsünde otizmlili çocuklarla aynı konuda doktora sonrası çalışmalarını yürütmektedir. Bilimsel düşüncenin toplumun farklı katmanlarıncıya özümsemesini desteklemek amacıyla aktif olarak seminerler vermekte, yazılar yazmaktadır.

Neden Ortaklıklar Kurarsınız?

© 2015, ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Why We Cooperate

© 2009, Massachusetts Institute of Technology

Kitabın Türkçe yayın hakları Kayı Ajans aracılığıyla Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.'ne aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak

Genel Müdür Vedat Bayrak

Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu

Dizi Editörü Kerem Cankocak

Çeviren Bahar Tunçgenç

Kapak Tasarımı Füsün Turcan Elmasoğlu

Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

ISBN 978-605-171-406-6

1. Basım: Nisan 2019

Baskı ve Cilt

Melisa Matbaacılık

Çiftelavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul

Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29

Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.

Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Çağaloğlu-İstanbul

Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00

www.alfakitap.com - info@alfakitap.com

Sertifika no: 10905

MICHAEL TOMASELLO

NEDEN ORTAKLIKLAR KURARIZ ?

İnsanlarda
Ortaklaşmacılığın
ve Dayanışmanın
Kokenleri

Çeviren
Bahar Tunçgenç

ALFA İBİLİM

İÇİNDEKİLER

Katkıda Bulunanlar, 7
Teşekkürler, 9
Giriş, 11

I. NEDEN ORTAKLIKLAR KURARIZ?	19
1. YARDIM ETMEK İÇİN DOĞMUŞ (VE YETİŞTİRİLMİŞ)	21
2. SOSYAL İLETİŞİMDEN SOSYAL KURUMLARA	53
3. BİYOLOJİ İLE KÜLTÜRÜN BULUŞTUĞU NOKTA	85
II. OTURUM	89
Joan B. Silk	91
Carol S. Dweck	101
Brian Skyrms	109
Elizabeth S. Spelke	115

Katkıda Bulunanlar

CAROL S. DWECK, Stanford Üniversitesinde Lewis ve Virginia Eaton Psikoloji profesörü. Sosyal gelişim alanındaki araştırmaları ve eğitim alanındaki başarılarıyla pek çok ödül kazandı. En son kitabının adı *Mindset*.

JOAN B. SILK California Üniversitesi Los Angeles'ta Antropoloji profesörü ve *How Humans Evolved* adlı kitabın ortak yazarı.

BRIAN SKYRMS, California Üniversitesi Irvine'da Mantık ve Bilim Felsefesi profesörü. *The Stag Hunt and the Evolution of Social Structure* adlı kitabın yazarı. Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi ve Ulusal Bilim Akademisi üyesi.

ELIZABETH S. SPELKE, Harvard Üniversitesi Marshall L. Berkman Psikoloji profesörü ve Guggenheim üyesi. 2009 yılında Jean-Nicod Ödülünü kazandı.

TEŞEKKÜRLER

Bu kitap, 2008 kışında Stanford Üniversitesinde verdiğim Tanner Derslerinin biraz değiştirilmiş bir versiyonudur. O derslerin gayri resmi karakterini korumak istediğim için burada, normalde beklenenden daha az sayıda akademik alıntı bulunmaktadır. Pek çok yerde, diğer araştırmacılara adamakıllı atıfta bulunmayıp o alandaki her şeyi kapsayan kitapları veya inceleme makalelerini (ki çoğunluğu da kendi yazdıklarımdandır) alıntılardım; çoğunlukla, gerçek atıflar bu alıntılarının içerisinde bulunmaktadır. Kendi çalışmalarımı öne çıkartan bu taraflılık, bu derslerle ve kitapla asıl ne amaçladığımın bir göstergesidir: Son yıllarda, çalışma arkadaşlarımla birlikte insan ve insansı maymunların ortaklık kurmaları üzerine yapmakta olduğumuz çalışmaları insanlara duyurmak. İhmaller ve benmerkezciliğe okuyucunun hoşgörü göstermesini diliyorum. Tanner komitesine (özellikle de Debra Satz ve Michael Bratman'a), yorumcu ve katılımcılara (Carol Dweck, Joan Silk, Brian Skyrms ve Elizabeth Spelke) ve çok değerli üç gün geçirmemi sağlayan tüm katılımcılara teşekkürlerimi iletiyorum. Ayrıca, Max Planck Enstitüsü Evrimsel Antropoloji birimindeki geçmiş ve şimdiki çalışma arkadaşlarıma, fikirleri için ve esin kaynağım olmaya devam ettikleri için teşekkür ediyorum. Bunların arasında, burada sözü geçen çalışmalar için en önemli olanlar Brian Hare, Alicia Melis, Hannes Rakoczy ve Felix Warneken'dir.

GİRİŞ

Pek çok hayvan türünde bireyler, sosyal öğrenme yoluyla diğer bireylerin deneyimlerinden ve zorlu çalışmalarından çıkar sağlarlar. Ne zaman ki bireylerin sosyal öğrenme düzeyleri, o türe ait farklı popülasyonların kendilerine özgü iş görme şekilleri geliştirdikleri aşamaya varır, işte o zaman biyologlar kültürden söz etmeye başlarlar. Bu geniş açıdan bakıldığında, çeşitli kuş türleri, deniz memelileri ve primatlar da dahil pek çok hayvan türü, ayırık kültürel gruplar halinde yaşar.

İnsan türü, kültür açısından kuşkusuz en önde gelen türdür. Tamamı Afrika, Asya ve Ekvator civarında yaşayan en yakın büyük kuyruksuz maymun akrabalarının aksine insanlar, yerkürenin dört bir yanına dağılmışlardır. Gittikleri her yerde, o yerelliğin gerektirdikleriyle baş edebilmek için yeni yapıtlar ve davranış yöntemleri icat etmişlerdir. Kuzey Kutbu civarındaki yerliler buz evler inşa edip kayıklarla balina avlarlarken, tropik bölgelerdekiler hasırdan kulübeler inşa edip yay ve oklarla kara memelilerini avlarlar. İnsanlar için bu tür yapıtlar ve davranış yöntemleri ayrıntı değil, zorunluluktur. Uygun yapıt ve davranış yöntemleriyle bezenmiş bir kültürel grup bulunmasaydı, pek az insan tundrada veya tropik bir ormanda yaşamını sürdürebilirdi. Bireylerin sosyal yollarla öğrenmeleri gereken şeylerin miktarı göz önüne alındığında (ki buna iletişim kurmayı olanaklı kılan dilsel adetler de dahildir), insan kültürü diğer hayvan türlerinin kültürlerine kıyasla niceliksel olarak benzersizdir.

Ancak, insan kültürünün açıkça gözlenebilen iki özelliği, onu niteliksel açıdan da benzersiz kılar. Birincisi, birikimli kültürel evrim denilen şeydir. İnsan yapıtları ve davranış yöntemleri genellikle zaman içerisinde daha karmaşık hale gelirler (bir "geçmişleri" vardır). Bir birey, eldeki işin gerekliklerini sağlayan yapıtları veya edimleri icat eder ve diğerleri de hızla bunları öğrenir. Ama sonra bir başkası bunları daha da geliştirirse, henüz gelişmekte olan çocuklar da dahil olmak üzere herkes bu yeni, gelişmiş sürümü öğrenir. Böylelikle, adeta bir kültür çarkı oluşturulmuş olunur; öyle ki, geliştirilen yöntemlerin her bir sürümü, birileri yeni ve daha geliştirilmiş sürümlerle çıkagelene dek grubun dağarcığında yer eder.¹ Bu da demektir ki, her bir insan nasıl geçmişte uyum sağlamış olan genleri biyolojik yollarla miras alıyorsa, benzer şekilde, atalarının ortak aklını temsil eden kültürel yapıt ve davranış yöntemlerini de miras alır.² Şimdiye dek insanlar dışında hiçbir hayvan türünde değişimleri üst üste koyan ve dolayısıyla karmaşıklık seviyesi çark etkisiyle artış gösteren kültürel davranışlar gözlenmemiştir.

İnsan kültürünün benzersizliğine işaret eden ve açıkça gözlenebilen ikinci özellik, sosyal kurumların yaratılmasıdır. Sosyal kurumlar, ortaklaşa kararlaştırılmış normlar ve kurallarca yönetilen davranış yöntemleri bütünüdür. Örneğin, bütün insan kültürlerinde eşleşme ve evlenme, o kültürün kendi kuralları çerçevesinde gerçekleşir. Eğer birisi kurallara aykırı davranırsa, bir şekilde cezalandırılır, hatta yekten gruptan dışlanabilir bile. Bu sürecin bir parçası olarak insanlar, örneğin, yine kültürce tanımlanmış hak ve ödevleri olan karı ve koca (ve ebeveynler) gibi

¹ Tomasello, M., Kruger, A., ve Ratner, H. 1993. "Cultural learning." *Behavioral and Brain Sciences* 16(3): 495-511.

² Richerson, P. ve Boyd, R. 2006. *Not by genes alone: How culture transformed human evolution*. Chicago: Chicago Üniversitesi Yayınları.

kültürce tanımlanmış yeni kavramsal varlıklar geliştirirler; (filozof John Searle bu süreci yeni "konum işlevi" yaratma süreci olarak adlandırır³). Bir başka örnek, bütün insan kültürlerinde yiyeceklerin ve değerli malların paylaşımı ve olası ticaretine dair kurallar ve normların olmasıdır. Bu değiş tokuş sürecinde, kimi nesneler kültürel olarak para konumuna getirilebilir (örn., özel olarak işaretlenmiş kâğıtlar) ve böylelikle kültürel dayanakları olan belirli bir işleve sahip olur. Bir diğer kural ve norm bütünü, amirler ve başkanlar benzeri, grup adına kararlar verme ve hatta yeni kurallar yapma konularında özel hak ve ödevleri olan grup liderlerinin oluşumunu sağlar. Sosyal kurumlar da kültür çarkı gibidir: İnsanlar dışında hiçbir hayvan türünde, bizdeki sosyal kurumlara uzaktan yakından benzeyen bir şey gözlenmemiştir.

İnsan kültürünün bu iki benzersiz özelliğinin –birikimli yapıtların ve sosyal kurumların– temelinde, türümüze özgü bir dizi ortaklık kurma beceri ve güdüsü yatar. Bu, özellikle sosyal kurumlar örneğinde çok belirgindir. Sosyal kurumlar, ortaklığı bozanlara dair yaptırım kuralları da dahil olmak üzere, ortaklaşa düzenlenmiş ve kararlaştırılmış etkileşme biçimlerini temsil eder. Konum işlevleri, koca, ebeveyn, para ve amir gibi kavramsal varlıkların mevcut olduğuna ve bunların her birinin hak ve ödevleri olduğuna ilişkin ortak kabulü temsil eder. Michael Bratman, Margaret Gilbert, Searle ve Raimo Tuomela⁴ gibi eylem filozoflarının çalışmalarından da yararlanarak, bu benzersiz ortaklık çeşitlerini olanaklı kılan, altta yatan psikolojik süreçlere "niyet paylaşımı" diyebiliriz. Niyet

³ Searle, J. R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: Free Press.

⁴ Bratman, M. 1992. "Shared co-operative activity." *Philosophical Review* 101(2): 327–341. Gilbert, M. 1989. *On Social Facts*. Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları. Searle, J. R. 1995. *The Construction of Social Reality*. Tuomela, R. 2007. *The Philosophy of Sociality: The Shared Point of View*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

paylaşımı, en temelde, ortaklık kurma uğraşında başkalarıyla ortak niyet ve yükümlülükler oluşturabilme yeteneğine karşılık gelir. Bu ortak niyet ve yükümlülükler, ortak dikkat ve bilgi gibi süreçler tarafından şekillendirilir ve bunların tümü de başkalarına yardım etmek ve başkalarıyla paylaşmak gibi ortaklaşmacı güdülerden beslenir.⁵

İnsanların üstün ortaklaşmacı eğilimleri, daha az bariz bir şekilde olsa da kültür çarkında da önemli bir rol oynar. Bu bağlamda, en temel sürecin taklit yoluyla öğrenme olduğu doğrudur (ki insanlar muhteşem bir aktarım sadakatiyle bunu gerçekleştirirler) ve taklit yoluyla öğrenme, doğal bir ortaklaşma süreci olmaktan ziyade sömürücü bir süreçtir. Ancak, taklit yoluyla öğrenmenin yanı sıra insanların kültür çarkı açısından çok önemli olan iki asli ortaklaşmacı süreç daha vardır.

İlk olarak, insanlar aktif olarak birbirlerine bir şeyler öğretir ve bu dersler, akrabalarla sınırlı değildir. Öğretmek, bireylerin, başkalarınınca kullanılmak üzere bilgi bağışladıkları ve yardımlaşma güdüsüne dayanan bir özgecilik çeşididir. Birkaç insan-dışı tür (genellikle tekil davranışlarla ve kendi döllerıyla sınırlı olan) öğretme benzeri davranışlarda bulunsa da insan-dışı hiçbir primatta sistematik, tekrarlı, aktif öğretmeye dair herhangi bir bulgu mevcut değildir.

İkincisi, insanlarda kendi gruplarındakilere daha da benzemek için onları taklit etme, (belki grup aidiyetinin bir göstergesi olarak) bir nevi uyum gösterme eğilimi vardır. Dahası, kimi zaman ortaklaşa kararlaştırılmış sosyal uyum normlarını diğer kişilere hatırlatırlar ve bu tür uyum çağrıları, normlara direnenlere yönelik çeşitli olası cezalar ve yaptırımlarca desteklenir. Bildiğimiz kadarıyla, başka hiçbir primatta, grupça uyum normları yarat-

⁵ Tomasello, M.; Carpenter, M.; Call, J.; Behne, T.; ve Moll, H. 2005. "Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition." *Behavioral and Brain Sciences* 28(5): 675-691.

ma ve dayatma bulunmamaktadır. Hem öğretme hem de uyum normları, yenileri gelene dek mevcut buluşları grup içerisinde muhafaza ederek birikimli kültüre katkıda bulunur.

Yani, diğer hayvan türlerinin “kültürleri” neredeyse bütünüyle taklit ve benzeri faydalanmacı süreçlere dayanırken, insan kültürleri sadece fayda sağlamaya değil, asli ortaklaşmacı süreçlere de dayanır. *Homo sapiens*, daha önce benzeri görülmemiş şekilde, kültürel gruplar halinde hareket etmeye ve düşünmeye uyum sağlamıştır. Gerçekten de insanların en etkileyici bilişsel başarıları – karmaşık teknolojilerden dilbilimsel veya matematiksel sembollere, çetrefil sosyal kurumlara dek – bir başına hareket eden insanların değil, etkileşim halinde olan insanların ürünüdür.⁶ Yaşları ilerledikçe çocuklar bu tür ortaklaşmacı grup-düşüncesi süreçlerine girecek donanımına kavuşurlar. Grup-düşüncesi; işbirliği, dayanışma, iletişim, sosyal öğrenme ve diğer niyet paylaşımı çeşitleri gibi türümüze özgü sosyal-bilişsel beceri ve güdülerin oluşturduğu özel bir tür kültürel zekânın yardımıyla gerçekleşir.⁷ Bu özel beceriler, kültürel niş yapımı ve gen-kültür ortak evrimi süreçlerinin sonucunda oluşmuştur; diğer bir deyişle, bu beceriler, insanların kendi öz-yaratıları olan çok sayıdaki farklı kültürel dünyanın herhangi birinde etkin rol alabilmelerini sağlayan uyarlanımlar olarak doğmuştur.

İnsanlardaki ortaklaşmayı ve kültürü –derneklere bağlı yapmaktan dilbilimsel ve matematiksel sembollere veya sosyal kurumlara varana dek her şeyi– açıklayabilmek için birden fazla yaklaşım gereklidir. Günümüzde,

⁶ Tomasello, M. 1999. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Cambridge, Mass.: Harvard Üniversitesi Yayınları.

⁷ Herrmann, E.; Call, J.; Lloreda, M.; Hare, B.; ve Tomasello, M. 2007. “Humans have evolved specialized skills of social cognition: The cultural intelligence hypothesis.” *Science* 317(5843): 1360–1366.

insanların ortaklık kuruşu ve kültürü evrimsel biyologlar, evrimsel ekonomistler, oyun kuramcılar, sosyologlar, kültürel ve biyolojik antropologlar, bilişsel, sosyal ve evrimsel psikologlar ve daha pek çokları tarafından çalışılmaktadır. Benim kendi araştırma grubumda, bu sorunları, insan çocukları ve insanların en yakın primat akrabalarıyla, özellikle de şempanzelerle yaptığımız karşılaştırmalı çalışmalarla ele aldığımız bir yaklaşımı seçmiş bulunmaktayız. Umudumuz, yetişkin insanların davranışlarındaki ve toplumlarındaki sayısız karmaşıklığa kıyasla, bu tür görece basit düzeneklerde, bazı şeyleri daha netlikle görebilmektir. Pek tabii, çocuk ve şempanze karşılaştırmaları, bizi insan ortaklaşmasının hem soyluşla hem de bireyoluşla ilgili kökleri açısından aydınlatılabilir.

Çocukların ve şempanzelerin ortaklık kuruşları üzerine yapmakta olduğumuz deneysel araştırmalar iki temel olguya dayanmaktadır:

- (1) Özgecilik: Bir bireyin diğeri için bir tür fedakârlıkta bulunması; ve
- (2) İşbirliği: Birden fazla bireyin ortak bir çıkar uğruna birlikte çalışması.

Bölüm 1'de, insan çocuklarının özgeciliği üzerine yaptığımız çalışmaları özetleyeceğim. Bunu yaparken, özellikle erken bireyoluş aşamalarına odaklanmakla beraber, evrimsel dayanakların da görülebilmesi açısından şempanzelerden gelen bazı şaşırtıcı kendiliğinden yardım etme gözlemlerinden de bahsedeceğim. Burada temel soru, özgeciliğin küçük çocuklarda "doğal" olarak mı, yoksa kültürün öğretisiyle mi (ya da kültürün oynadığı farklı bir rolle mi) ortaya çıktığıdır. İkinci bölümde, çocukların ve şempanzelerin işbirliği içinde problem çözmeleri üzerine yaptığımız son çalışmaları özetleyeceğim. Buradaki temel soru, insanların ve büyük kuyruksuz maymunların türdeşleriyle –kendileriyle aynı türden olan diğerk canlı-

larla- işbirliğinde bulunma biçimlerindeki farklılıkların en iyi nasıl tanımlanabileceğidir. Bu tür farklılıklar evrimsel olarak nereden geliyor olabilir ve sosyal normlar ve kurumlar gibi bu denli karmaşık ortaklık ürünlerine nasıl olup da yol açabilir?

I. NEDEN ORTAKLIKLAR KURARIZ?

1. YARDIM ETMEK İÇİN DOĞMUŞ (VE YETİŞTİRİLMİŞ)

Bir prens, nasıl iyi olunmayacağını öğrenmelidir.

– Niccolò Machiavelli

Batı uygarlığının en büyük tartışma konularından biri, insanların doğuştan ortaklığa ve yardımlaşmaya yatkın olup toplum etkisiyle sonradan mı bozuldukları (örn. Rousseau) yoksa doğuştan bencil ve yardımlaşmadan uzak olup toplum etkisiyle sonradan iyi olmayı mı öğrendikleridir (örn. Hobbes). Kuşkusuz, bütün büyük tartışmalarda olduğu gibi, her iki tarafın da haklı olduğu noktalar var. Ben, burada temel olarak Rousseau'nun tarafını tutan, ama ona bazı önemli karmaşıklıklar da ekleyen bir tezi savunmaktayım. Bu kitaba katkı koyan iki kişiye atfen, bu teze *Erken Dönem Spelke Geç Dönem Dweck* varsayımı adını veriyorum. Bu kapsamda, çocukların yaklaşık olarak birinci yaş günleri civarında –yani, ilk kez yürümeye ve konuşmaya başlayıp tamamıyla kültürel varlıklar olmaya başladıkları zamanlarda– her koşulda olmasa da pek çoğunda halihazırda ortaklaşmacı ve yardımsever bireyler olduklarını iddia edecek ve bununla ilgili kanıtlar sunacağım. Çocuklar bunu yetişkinlerden öğrenmiyorlar; doğal olarak böyleler. (Bu, Spelke kısmı.) Fakat bireyoluşun ilerleyen aşamalarında, çocukların görece ayırım tanımayan ortaklaşmacı eğilimlerine, kimin karşılık verme olasılığının daha yüksek olduğuna dair olan yargıları veya diğer grup üyelerinin kendilerini

nasıl yargılayabileceklerinden duydukları endişe gibi, insanların kendiliğinden gelen ortaklaşmacı eğilimlerinin evriminde işlevsel olmuş olan birtakım etmenler aracılık etmeye başlar. Böylelikle, bir grupta işlerin nasıl yürüdüğü ve bu grubun üyesi olmak isteyen bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini tanımlayan, o kültüre özgü pek çok sosyal normu içselleştirmeye başlarlar (bu da Dweck kısmı).

Kendi çocuklarının bu kendiliğinden ortaklaşmacı oldukları aşamayı es geçtiğini düşünen ebeveynler için hemen not edeyim; burada bahsettiğimiz davranış, diğer primatlarla karşılaştırmalı olarak ölçülmektedir. Yaşayan bütün organizmalarda bencil bir damar vardır; kendi yaşamlarına ve sağlıklarına dikkat etmek zorundadırlar, aksi takdirde pek fazla döl bırakamazlar. İnsanlardaki ortaklaşmacılık ve yardımlaşmacılık, bir bakıma, bu bencil temelin üzerine örülür.

Ayrıca –ki bu söyleyeceğim benim açıklamamı karmaşıklaştıran kilit bir noktadır– ben, özgeciliğin tek bir özellik olduğunu düşünmüyorum. Daha ziyade insanların, kendi karakteristik özellikleri bulunan farklı alanların her birinde bir miktar özgeci olduklarını düşünüyorum. Max Planck Enstitüsünden çalışma arkadaşım Felix Warneken ve ben, konuya ekonomi çerçevesinden bakıyoruz ve “meta” içeriğine göre –mallar, hizmetler ve bilgi– üç tip insan özgeciliği tanımlamış bulunuyoruz.¹ Yiyecek gibi mallar üzerinden yapılan özgecilik cömertliktir, paylaşımında bulunmadır; bir kişiye ulaşamadığı bir şeyi gidip getirivermek türünden hizmetler üzerine yapılan özgecilik yardımlaşmadır; başkalarıyla özgeci bir şekilde bilgi ve tutum paylaşmak (dedikodu da buna dahildir) üzerinden yapılan özgecilikse bilgilendirici olmaktır. Bu üç tip

¹ Warneken, F. ve Tomasello, M. Baskıda. “Roots of human altruism.” *British Journal of Psychology*.

özgeciliği birbirinden ayırmak önemli, çünkü her birinin kârı ve zararı farklıdır ve bu üç tipin birbirinden farklı evrimsel tarihleri de olabilir.

Öyleyse, şimdi elimizdeki empirik bilgiye geçiş yapıp çocukların ve insanların en yakın akrabası olan primatların bu üç tip özgeciliği gösterip göstermediğine, gösteriyorlarsa ne şekillerde gösterdiklerine bakalım.

Yardımlaşma

Sözünü ettiğimiz temel olgu basit. On dört ila on sekiz aylık bebekler, henüz dakikalar önce tanıştıkları, kendileriyle akrabalık bağı olmayan bir yetişkinle karşı karşıya geliyorlar. Yetişkinin ufak bir problemi var ve bebekler ona çözmesinde yardımcı oluyorlar: Ulaşamadığı bir objeyi gidip getirivermekten tutun da yetişkinin elleri dolu olduğu durumda onun için gidip dolap kapaklarını açmaya kadar. Bir çalışmada, test edilen 24 bebekten 22'si en az bir kez yardım etti, hem de neredeyse anında.²

Bütün bu durumlara karşılık gelen bir de kontrol koşulu var. Örneğin, elindeki mandalları kazara düşürmek yerine, yetişkin, mandalları özellikle yere atar. Ya da dolaba elleri dolu olduğu için çarpmaz da başka bir iş yaparken çarpıverir. Bu tür durumlarda, bebekler hiçbir şey yapmamaktalar. Bu da mandal toplamak veya dolap kapağı açmak gibi genel eğilimlerinin olmadığını göstermektedir.

Bebeklerin gösterdikleri yardımlaşma çeşitleri de oldukça dikkat çekici. Sözünü ettiğimiz çalışmada, bebekler yetişkine dört farklı problem karşısında yardım ettiler:

² Warneken, F. ve Tomasello, M. 2006. "Altruistic helping in human infants and young chimpanzees." *Science* 311(5765): 1301-1303. Warneken, F., ve Tomasello, M. 2007. "Helping and cooperation at 14 months of age." *Infancy* 11: 271-294. Yardımlaşma davranışıyla ilgili videolar şurada bulunabilir: bostonreview.net/whywecooperate.

Ulaşılamayan objeleri gidip getirmek, engelleri kaldırmak, bir yetişkinin yanlışını düzeltmek ve bir iş için gereken doğru adımları seçmek. Yüksek ihtimalle, bu senaryoların hepsi en azından detayları göz önüne alındığında, bebekler için yeni senaryolardı. Başkalarına böyle esnek bir şekilde yardım edebilmek için bebekler, öncelikle, başkalarının çeşitli durumlarda neyi hedeflediğini algılayabilmeliler ve ikincisi de onlara yardım etmek için özgeci bir motivasyona sahip olmalılar.

Bu tür basit, fiziksel problemler karşısında başkalarına yardım etmenin doğal olarak ortaya çıkan bir insan davranışı olduğuna inanmak için beş sebep var. Birincisi, yardımlaşma davranışının görece erken, bebekler 14 ila 18 aylıkken, ortaya çıkması: Pek çok aile, bırakın çocuklarını özgeci şekilde davranmaları için eğitmeyi, onların özgeci davranışlar göstermelerini dahi ciddi ciddi beklemeden önce. Yine de bu tartışmalı bir konu, çünkü bebekler yaşamlarının ilk yılında dahi yetişkinleri başkalarına yardım ederlerken gözlemlemiş oluyorlar.

İkinci sebep, bebeklerin yardımlaşma davranışının, ebeveynlerin verdikleri ödüller veya yaptıkları cesaretlendirmelerle artış göstermiyor gibi görünmesi. Bir yaşındaki bebeklere, yardım ettikleri her sefer bir ödül verdik ve her yeni denemeden önce, yetişkin gözle görünür bir ödülü elinde tutmaktaydı. Fakat bu iki teşvik de yardımlaşma davranışını etkilemedi.³ Halen sürmekte olan bir çalışmamızda, Warneken ve ben, iki farklı düzende bebeklere yardım sunabilecekleri olanaklar vermekteyiz: Ya kendiliklerinden ya da anneleri de odada ve onları yardımlaşmaları yönünde cesaretlendirmekteyken. Ebeveynler, buraya dikkat edin: Ebeveynlerin cesaretlendirmeleri, bebeklerin davranışını hiç etkilemedi;

³ Warneken, F.; Hare, B.; Melis, A.; Hanus, D.; ve Tomasello, M. 2007. "Spontaneous altruism by chimpanzees and young children." *PLOS Biology* 5(7): e184.

bebekler cesaretlendirme olsa da olmasa da aynı oranda yardım ettiler. Eklemem gerekir ki, her iki çalışmamızda da bebekler genel olarak yardım etmeye öylesine meyillilerdi ki yardım davranışını aşağıya çekebilmek için –koşullar arasındaki olası farkların tespiti için bu gerekliydi– yardım etme imkânı çıktığı sırada bebekleri oyalayacak, dikkat çekici etkinlikler sunmamız gerekti. Yine de ciddi bir çoğunluğu kendilerini bu eğlenceli etkinlikten ayırıp –bedel ödeyip– orada cebelleşmekte olan yetişkine yardım ettiler.

Ama bu ödüllerle ilgili mevzu daha da ilginç. Çok aşamalı yeni bir çalışmamızda,⁴ Warneken ile birlikte yirmi aylık bebeklere yardım etme olanakları verdik. Bazı çocuklara her yardım ettiklerinde somut bir ödül verildi: Oynandığında heyecan verici bir etki yaratan bir oyuncak. Diğer çocuklara ise hiçbir ödül verilmedi, yardımını hiçbir tepki vermeden kabul eden yetişkinden ne bir gülümseme ne de bir teşekkür gördüler. Çocukların çoğu, beş sefer yardım ettiler ve yardım edenler, yeni yardım etme olanaklarının sunulduğu ikinci aşamaya katıldılar. Fakat bu sefer, her iki koşulda da yetişkin tepki göstermeyecekti. Sonuçlar çarpıcıydı. İkinci aşamada, önceden beş sefer ödüllendirilmiş olan çocuklar, ödüllendirilmemiş olanlara kıyasla daha az yardım ettiler.

Bu “aşırı gerekçelendirme etkisi”, Stanfordlı psikolog Mark Lepper ve diğerleri tarafından pek çok farklı alanda ortaya koyulmuştur ve bir davranışın özünde motive edici olduğuna işaret eder. Dışsal ödüller, özünde motive edici olan etkinliklerdeki öz motivasyonu baltalar: Motivasyon, ödüle doğru haricileşir. Halihazırda dışsal ödüllerle güdülen davranışlarsa daha fazla ödülün sunulmasından bu şekilde etkilenmez. Dolayısıyla somut ödüller çocuk-

⁴ Warneken, F. ve Tomasello, M. 2008. “Extrinsic rewards undermine altruistic tendencies in 20-month-olds.” *Developmental Psychology* 44(6): 1785–1788.

ların yardımlaşma davranışını artırmamakla kalmayıp çökertebilir bile.

Çocukların salt ödül için veya ebeveynlerini memnun etmek için yardım etmediklerine inanmamıza üçüncü sebep, şempanzelerin de aynı davranışta bulunuyor olmaları. Warneken ve ben, orijinal çalışmamızda kullandığımız on testten oluşan bir test grubunu insan eliyle yetiştirilmiş üç şempanzeye uyguladık. Her testte yardım etmemiş olsalar da şempanzeler, insanlara, erişemedikleri nesnelere ulaşmaları konusunda yardım ettiler (kontrol koşulundaysa yardım etmediler).⁵

İnsan eliyle yetiştirilmiş şempanzelerin –en nihayetinde onların dünyalarını kontrol eden– insanlara yardım etmek için pek çok sebepleri olabileceğinin farkındayız. Bu yüzden, bir başka çalışmamızda, anne eliyle yetiştirilmiş şempanzelere birbirlerine yardım etme olanağı sunduk. Çalışmada, şempanzelerden biri, diğerinin bir oda kapısını açmak için cebelleştğini gördü. Gözlemci şempanze, önceki deneyimlerinden kapının bir pimin çıkartılmasıyla açılabilceğini biliyordu. İlginçtir ki, gözlemciler pimi çıkartıp grup arkadaşlarının odaya girmesine yardımcı oldular. Üstelik bir ödül beklediklerine dair hiçbir emare yokken. Grup arkadaşlarının aynı şekilde odaya girmeye çabalamadığı iki farklı kontrol koşulundaysa bu davranışı göstermediler.⁶ Konumuz açısından önemli olan nokta şu ki, eğer en yakın primat akrabalarımız –ki buna insanlarla iletişimi minimal düzeyde olanlar da dahil– bizdekine benzer yardımlaşma davranışı gösteriyorlarsa, yardımlaşmanın insanların kültürel ortamında yaratılmadığı yönünde kanıt var demektir.

⁵ Warneken, F. ve Tomasello, M. 2006. "Altruistic helping in human infants and young chimpanzees."

⁶ Warneken, F., vd. 2007. "Spontaneous altruism by chimpanzees and young children."

Dördüncü sebebe yalnız kısaca değineceğim, çünkü bu alandaki veriler henüz tam olarak analiz edilmedi. Yeni bir çalışmanın bulguları, çocukların gelişimine ebeveyn müdahalesinin çok daha az olduğu daha geleneksel kültürlerde yetişen çocukların, bizim çalıştığımız Batılı orta sınıf çocuklarla temel olarak aynı durumlarda ve aynı yaşlarda yardımlaşma davranışı gösterdiklerini göstermekte.⁷

Beşinci ve son olarak, yeni bir çalışma gösterdi ki, küçük çocukların yardımlaşma davranışları empatik kaygılarla yönlüyor. On sekiz ve yirmi dört aylık bebekler, bir yetişkinin üzerinde çalışmakta olduğu bir resmi bir diğer yetişkinin kapıp yırtıverdiğine tanık oldular. Bu olay olur olmaz, bebeklerin (hiçbir duygusal ifadede bulunmayan) mağdura, "endişeli" bir şekilde baktıkları, körce ve güvenilir bir şekilde yapılan kodlamalarla belirlendi. Dahası bunu, vandalın diğer yetişkinin önündeki boş bir kâğıdı alıp yırttığı kontrol koşuluna kıyasla daha çok yaptılar. Benzer şekilde, mağdur ya da kontrol koşulunda bulunan bir yetişkinin elinden oyuncağı alındı. Konumuz açısından en büyük öneme sahip olacak şekilde, bunu takiben, her iki koşuldaki çocuğa da mağdura veya kontrol koşulundaki yetişkine yardım etme olanağı verildi. Bulgular gösterdi ki, çocuklar, kontrol koşulundaki yetişkine olduğuna kıyasla mağdura daha çok yardım ettiler. Anlamlı bir farkla, resmin yırtılma anında daha endişeli bakan bebeklerde daha büyük bir yardım etme eğilimi görüldü.⁸ Buradan hareketle, bebeklerin kendi doğallığında ortaya çıkan, mağdurun talihsiz durumuna gösterdikleri empatik veya duygudaşça tepkilerin, onların yardım etme eğilimlerini etkilediğini söyleyebiliriz. Bu yüzden, dışsal

⁷ Callaghan, T., pending.

⁸ Vaish, A.; Carpenter, M.; ve Tomasello, M. Baskıda. "Sympathy, affective perspective-taking, and prosocial behavior in young children." *Developmental Psychology*.

ödüllerin değil, bu “endişe”nin çocukları yardımlaşmaya motive eden şey olduğunu iddia ediyoruz.

İşte bu beş sebebe dayanarak –erken ortaya çıkış, cesaretlendirmeye bağışıklık ve ödüllerle baltalanma, kuyruksuz maymunlarda gözlenen derin evrimsel kökler, kültürlerarası değişmezlik ve doğal duygudaşlık duygularına dayanma– inanıyoruz ki çocukların erken yardımlaşma davranışları, kültür ve/veya ebeveynlerin sosyalleşme pratikleri sonucu ortaya çıkmamaktadır. Daha ziyade, yardımlaşma, başkalarının çatışmalarına çocukların doğal duygudaşlık duyma eğilimlerinin açık bir dışavurumudur. Başka laboratuvarlardaki çalışmaların sonuçları da bu vargıyla uyumlu: Bir yaşından dahi küçük bebekler yardımlaşmacı olan ve olmayan bireyleri birbirinden ayırt edebilmekteler.⁹

Bilgilendirme

Hem şempanzeler hem de küçük çocuklar başkalarına belli durumlarda yardım ediyor olsalar da yalnızca çocukların yaptığı özel bir çeşit yardımlaşma var: İhtiyaç duyulan bilgiyi paylaşma. Daha da önemlisi, bu dilden bağımsız. İnsan bebekleri, on iki ay gibi erken bir yaştan itibaren başkalarını bilgilendirirler; dil kullanarak değil, parmaklarıyla işaret ederek. Şempanzeler ve diğer kuyruksuz maymunlar birbirlerine hiçbir şeyi parmaklarıyla işaret ederek göstermezler. Ve benim iddiamaya göre, birbirlerini olan bitenle ilgili bilgilendirip yardım etmek için başka herhangi bir iletişim aracı da kullanmıyorlar.

Araştırmacılar, on iki aylık, dil-öncesi dönemdeki bebeklerin bir yetişkini, kâğıtları zımbalamak türünden günlük sıradan işler yaparken izleyecekleri bir ortam oluşturdular. Bu yetişkin, eşzamanlı olarak bir başka

⁹ Kuhlmeier, V.; Wynne, K.; ve Bloom, P. 2003. “Attribution of dispositional states by 12-month-olds.” *Psychological Science* 14(5): 402-408.

nesneyle de bir şeyler yapmaktaydı. Sonra, bu yetişkin odadan çıktı ve başka bir yetişkin içeri girip iki nesneyi de masadan alıp raflara kaldırdı. Daha sonra ilk yetişkin, elinde kâğıtlarla zımbalamaya devam etmeye hazır halde odaya geri girdi. Hiç konuşmadan, şaşırdığını belli eden yüz ifadeleriyle zımbayı aramaktaydı ama zımba masada değildi. Aynen işlevsel yardımlaşmada olduğu gibi, bebekler, yetişkinin sorununu algılayıp ona yardım etmek istediler, ki çoğu bunu aramakta olan zımbanın yerini parmaklarıyla işaret ederek yaptı. Çocuklar, aynı derecede ellenmiş olan diğer nesneye çok daha az sıklıkla işaret ettiler. Bebekler zımbayı kendileri için istemiyorlardı. Yetişkin zımbayı eline aldıktan sonra, –sızlanma, ulaşmaya çalışma ve benzeri– olağan talep etme davranışları göstermediler. Yetişkin zımbayı eline alır almaz, çocuklar parmakla işaret etmeyi bıraktılar, artık tatmin olmuşlardı.¹⁰ Bunu takip eden çalışmalarda araştırmacılar, çocukların salt zımbalama etkinliğinin tamamlanmasını görmek istiyor olma ihtimallerini de bertaraf ettiler.¹¹

Bebekler istikrarlı bir şekilde bilgilendirici parmak işaretini anladıklarını göstermekteler, fakat kuyruksuz maymunlar için aynı şey söz konusu değil. İnsansı maymunlar birbirlerine parmakla işaret etmezler; insanlara ettiklerindeyse, aslen onlara yiyecek getirmeleri için bunu yaparlar.¹² Gerçekten de kuyruksuz maymunların insanlara parmakla işaret ettiğinin gözlemlendiği bütün vakalarda temel güdü talimat (emir) vermektir. Ayrıca, in-

¹⁰ Liszkowski, U.; Carpenter, M.; Striano, T.; ve Tomasello, M. 2006. "12- and 18-month-olds point to provide information for others." *Journal of Cognition and Development* 7(2): 173–187.

¹¹ Liszkowski, U.; Carpenter, M.; ve Tomasello, M. 2008. "Twelve-month-olds communicate helpfully and appropriately for knowledgeable and ignorant partners." *Cognition* 108(3): 732–739.

¹² Leavens, D. A.; Hopkins, W. D.; ve Bard, K. A. 2005. "Understanding the point of chimpanzee pointing: Epigenesis and ecological validity." *Current Directions in Psychological Science* 14(4): 185–189.

san odaklı iletişim şekillerinden herhangi birini öğrenmiş olan kuyruksuz maymunlar, bunu sadece insanlarla iletişim kurarken kullanıyorlar, birbirleriyle değil. Ve bunu hemen hemen hep talimat verme amacıyla yapıyorlar. Birkaç yıl öne, Josep Call ile beraber bir gözlemimiz oldu; eğer bir insan, kuyruksuz maymunların yiyeceğinin bulunduğu bir kutuyu açmak için bir gereç arıyorsa, kuyruksuz maymunlar o gerecin bulunduğu yere parmaklarıyla işaret ediyorlardı.¹³ Bu, insanı bilgilendirmek olarak da yorumlanabilir, fakat kuyruksuz maymunun emir verir şekilde “gereci oradan al” diye buyuruyor olması da mümkün. Yakın zamanda yapılmış bir çalışma, kuyruksuz maymunların ve insan çocuklarının bu gibi durumlarda gereçlere parmakla işaret etme davranışlarını doğrudan karşılaştırdı. Fakat bir farkla: Koşullardan birinde gereç, maymuna bir şey vermek için kullanılırken, diğer koşuldaysa gereci kullanan insan kendisine bir şey almaktaydı.¹⁴ Araştırmacılar “ABA” türü düzenek kullandılar. Birinci ve üçüncü oturumda, kuyruksuz maymunlar ve çocuklar, yetişkinine onlara bir şey versin diye gereci işaret etmekteydiler. Ama ortadaki oturumda, yetişkin kendisine bir şey alsın diye (katılımcılara hiçbir ödülün olmadığı durum) gereci işaret edeceklerdi. Ana bulgular gösterdi ki, kuyruksuz maymunlar, sadece kendileri için sonunda bir şey alacakları durumda güvenilir bir şekilde işaret etmekteydiler. Bu, davranışlarının gerçekten de bir talimat (“gereci oradan al”) olduğu yorumuyla uyumlu. Diğer taraftan, bebekler, her iki koşulda da eş sıklıkta işaret ettiler. İlginçtir ki, yetişkin kendisine bir ödül almak üzere

¹³ Call, J. ve Tomasello, M. 1994. “The production and comprehension of referential pointing by orangutans.” *Journal of Comparative Psychology* 108(4): 307–317.

¹⁴ Bullinger, A.; Kaminski, J.; Zimmerman, F.; ve Tomasello, M. Değerlendirmede. “Different social motives in the gestural communication of chimpanzees and human children.”

gereci aldığıında, bazı bebekler üzölmüş görünüyorlardı. Ama yine de onun şaşkın bir halde aramakta olduğu gerece işaret ettiler; adeta bilgilendirmek dışında ellerinden bir şey gelmiyordu.

İlginç gelebilir ama kuyruksuz maymunlar, bilgilendirme amaçlı kullanılan parmak işaretini anlamazlar bile. Maymunlar, başkalarının bakış yönünü ve parmak işaretlerini ancak görünür hedeflere yönediklerinde takip ederler; fakat bunların bilgilendirici, iletişimsel anlamlar taşıdığını kavramazlar. Bu yüzden, yaptığımız pek çok çalışmada gördük ki eğer bir kuyruksuz maymun, saklanmış bir yiyeceğı ararken bir insan, yiyeceğın bulunduğu çanağı işaret ederse maymunlar bunu anlamazlar. Kendilerine, işaret edenin neden o çanağı dikkatlerini çekmek istediğini sormazlar, alaka aramazlar.¹⁵ İnsansı maymunlar açısından bu çok mantıklı tabii, çünkü günlük yaşamlarında birisinin onlara yardım edip yiyeceklerin yerini gösterdiği olmuyor; onlar, yiyecek için rekabet halindeler. Dolayısıyla, özgeci bir niyet beklemezler. Diğer taraftan insan bebekleri, henüz on iki ila on dört aylıkken bilgilendirme amaçlı işaretleri anlar ve dil kullanmadan, durumla nasıl bir alakası olduğunu çıkarsarlar.¹⁶ Parmak işaretiyle karşılaştıklarında bebekler, kendilerine “bu kişi neden benim bu çanağı bakmamın bana yardımcı olacağını veya benimle alakalı olduğunu düşünüyor?” diye sorarlar. Kişinin kendisine yönelik bu sorgulama, filozof Paul Grice’ın ortaklaşmacılık ilkesine dayanıyor diyebiliriz: Başkaları, kendileriyle değil, muhataplarıyla alakalı olan şeylerden beni haberdar ederek bana yardımcı olmaya çalışırlar. Şempanzelerin işleyişiye –doğal ortamları-

¹⁵ Tomasello, M. 2006. “Why don’t apes point?” N. Enfield & S. Levinson (Ed.), *Roots of Human Sociality*. New York: Wenner-Grenn.

¹⁶ Behne, T.; Carpenter, M.; ve Tomasello, M. 2005. “One-year-olds comprehend the communicative intentions behind gestures in a hiding game.” *Developmental Science* 8(6): 492–499.

na yaraşır biçimde– Griceçı ortaklaşma ilkesiyle uzaktan yakından alakalı değildir ve bu yüzden de şempanzeler, uygun çıkarsamaları yapabilecekleri bir temele sahip değildir.

Peki ya kuyruksuz maymunların tehlike çağrıları ve yiyecek çağrılarına ne demeli? Onların oluşumu bilgilendirme niyeti taşıyor mu? Tek kelimeyle, hayır. İnsan dışındaki kuyruksuz maymunlar bir avcıyı tespit ettiklerinde, grup üyelerinin tamamı avcıyla göz göze, çığlıklar atıyor olsalar dahi tehlike çağrısını yaparlar. Bütün grup halihazırda onlarla beraber olsa bile zengin bir yiyecek kaynağı bulduklarında yiyecek çağrısını yaparlar. Bu tip durumlarda, herkes zaten bilgi sahibi olduğuna göre, çağrıyı yapanların amacı başkalarını bilgilendirmek olamaz. Yaptıkları her şey kendilerinin veya akrabalarının doğrudan faydası içindir. (Sözgelimi, tehlike çağrılarıyla avcıya onun tespit edildiğini belirtiyor veya avcıyı linç etmek için diğerlerini çağırıyor olabilirler. Yiyecek çağrılarıyla kendileri yemek yerken gelebilecek avcılara karşı koruma sağlayacak grubu topluyor olabilirler.) İnsansı maymunlar ifadeleriyle de çıkarttıkları seslerle de başkalarını yardımseverce bilgilendirme niyeti taşımazlar.¹⁷

Bunun aksine, insan bebekleri yalnızca başkalarını yardımseverce bilgilendirmekle ve kendilerine yönelik

¹⁷ Bu alanda öncü iki araştırma grubu da hemfikir. Robert M. Seyfarth ve Dorothy L. Cheney, *Annual Review of Psychology* 54: 145–173'te yayımlanan "Signalers and receivers in animal communication. [Hayvan iletişiminde sinyal verenler ve alıcılar]" adlı makalelerinde, "Dinleyiciler, insanlarda görülen anlamda bilgi verme niyeti taşıyan sinyal vericilerden bilgi alırlar" demekteler. Klaus Zuberbühler ise, *Current Directions in Psychological Science* 14(3): 126–130'da yayımlanan "The phylogenetic roots of language: Evidence from primate communication and cognition. [Dilin soyoluşsal kökenleri: Primat iletişiminden ve bilişinden kanıtlar]" adlı makalesinde, "İnsan dışındaki primatlar, olası alıcıların bir durumu nasıl gördüklerinden bağımsız olarak önemli olaylar karşısında seslenmede bulunurlar" diye yazmaktadır.

bilgilendirici niyetleri doğru bir şekilde yorumlamakla kalmaz, emir kiplerini bile ortaklık çerçevesinden yorumlarlar. İşte bu yüzdendir ki insanların kullandığı emir kipleri, genellikle “bana su getir” türünden buyruklar değil, “su istiyorum” türünden, dilek bildiren ifadelerdir. Başkalarına dileğimi bildirerek suyu alabilirim, çünkü insanlar ortaklaşmaya öylesine meyilliler ki, salt dileğimden haberdar olmak onlarda otomatik olarak o dileği yerine getirme isteği uyandıracaktır. Yakın tarihli bir çalışmada bir araştırmacı, hemen önlerindeki masada bir pil, odanın öbür ucundaki masadaysa başka bir pil durur haldeyken, yirmi aylık bebeklerden “pili” getirmelerini istedi. Eğer çocuklar, araştırmacının bu ifadesini bir emir olarak görürlerse, iki pilden herhangi birini getirmeleri talebi eşit ölçüde karşılardı, gayet basit. Yok eğer bunu ortaklaşmacı bir yardım talebi olarak görürlerse, o zaman yardım mantığı gereği kişi, kendisinin kolaylıkla yerine getiremediği bir şeyin yapılmasını istiyor olacaktır. Yani, odanın öbür ucundaki pili istiyor olacaktır. Çocuklar tam da böyle varsaydılar.¹⁸ Bu da çocuklar için emir kiplerinin, yardımlaşmanın ortaklaşmacı mantığına dayanan yardım talepleri olarak algılanabildiğini göstermektedir.

Bu yüzden, çocuklarla kuyruksuz maymunlar arasında yaptığımız karşılaştırma, bilgilendirme söz konusu olduğunda farklılaşmaktadır. Öyle görünüyor ki, işlevsel yardımlaşmadan farklı olarak bilgilendirmede insanlar, kuyruksuz maymunların hiç yapmadığı bir şekilde ortaklaşmacı işlere girişmekte. Bu da bize özgeciliğin genel bir özellik olmadığını, aksine özgeci güdülerin yalnız belli etkinlik alanlarında ortaya çıkabildiğini gösterir. Bir sonraki kısımda neden sadece insanların başkalarına onları bilgilendirme yoluyla yardım ettiklerine dair evrimsel bir

¹⁸ Grosse, G.; Moll, H.; ve Tomasello, M. Değerlendirmede. “21-Month-Olds Understand the Co-operative Logic of Requests.”

açıklama getirmeye çalışacağım. Bireyoluş açısından bakılacak olursa, on iki aylık bebeklerin ödül aldıkları veya cesaretlendirildikleri için yardımseverce bilgilendirmede bulunduklarını hayal etmek zor görünüyor. Özgürce bilgi paylaşımı çok küçük çocuklarda dahi kendi doğallığında ortaya çıkmakta. Elbette çocuklar bundan kısa bir süre sonra yalan söylemeyi de öğreniyorlar ama bu ancak birkaç yıl sonra oluyor ve halihazırda var olduğu varsayılan ortaklaşmacılık ve güvene dayanıyor. Eğer insanlar birbirlerinin yardımseverliğine güven duyma eğiliminde olmasalardı, yalan söyleme diye bir şey zaten ortaya çıkmazdı.

Paylaşma

İnsansı maymunların yiyecek gibi kaynakları paylaşma konusunda pek de özgeci olmadığı konusunda hemen hemen bütün uzmanlar hemfikir. Değerli kaynakların paylaşımı, kuşkusuz ki birkaç erglik enerji harcayarak insanlara bir şeyleri uzatıvermek veya işaret edivermekten daha zor. Ama uçağımız And Dağlarında kaza yapıp düşse ve benim de cebimde son bir tahıl gevreği kalmışsa, bir insan olarak benim cömertlik göstermem de pek olası değildir. Yine de doğrudan karşılaştırma diyebileceğimiz iki deneysel ortamda, değerli yiyeceklerin ve nesnelerin paylaşımında insan çocukları, kuyruksuz maymun akrabalarımıza göre çok daha cömertlerdi.

İlk önce, –biri bizim laboratuvarımızda, diğeryise California Üniversitesi Los Angeles'ta yapılmış– benzer iki çalışma, başkalarının ne kadar yiyecek aldığının şempanzelerin umurunda bile olmadığını gösterdi. Örneklerden birinde, katılımcı şempanze, her biri iki ödül tepsisi taşıyan iki tahtadan birini kendine doğru çekmekle yükümlüydü: Tepsilerden biri katılımcıya, diğeryise yan kafesteki başka bir şempanzeye ulaşacaktı. En basit durumda,

tahtalardan birinde katılımcı için bir parça yiyecek bulunurken diğer eş için hiçbir şey bulunmuyordu. Diğer tahtadaysa her ikisi için de birer parça yiyecek bulunuyordu. Yani, her iki tahta için de katılımcının hem harcaması gereken enerji hem de kazanacağı ödül (bir parça yiyecek) aynıydı. Soru, şempanzelerin, kendilerine hiçbir zararı olmadığı halde, eşlerine de bir parça yiyecek sunan tahtayı çekip çekmeyecekleri. Her iki çalışmada da cevap hayırdı. Dahası, sistematik bir biçimde diğerinin yiyecek almasını engellemek için öbür tahtayı da çekmiyor da değillerdi. Fark göz etmeden çektiler, çünkü yalnızca kendi yiyecek alma ihtimallerine odaklanmış görünüyorlardı. Diğer kafese ne kadar yiyecek gittiğini bildiklerinden emin olmak için bir kontrol koşulu vardı. Kontrol koşulunda, diğer kafes boştu ve kapısı da açıktı, böylece tahtayı çeken şempanze hızlıca öbür tarafa geçip o kafese giden yiyeceği de alabiliyordu. Bu durumda, şempanzeler sıklıkla iki kafese de birer parça yiyecek veren tahtayı çektiler.¹⁹ Araştırmacılar yakın zamanda gösterdiler ki çok benzer bir düzenekte 15 aylık bebekler, eşitlikçi seçeneği bencil seçeneğe kıyasla daha çok tercih ettiler.²⁰

Şempanzelerin, Warneken'ın işlevsel yardımlaşma çalışmalarında, amaçlarına ulaşmaları için başkalarına yardım ederken, çekme çalışmasında kendilerine hiçbir zararı olmadığı halde başkalarının yiyecek edinmesine yardım etmiyor oluşları doğal olarak şaşkınlık yaratabilir.

¹⁹ Silk, J. B.; Brosnan, S. F.; Vonk, J.; Henrich, J.; Povinelli, D. J.; Richardson, A. S.; Lambeth, S. P.; Mascaró, J.; ve Schapiro, S. J. 2005. "Chimpanzees are indifferent to the welfare of unrelated group members." *Nature* 437: 1357-1359. Jensen, K.; Hare, B.; Call, J.; ve Tomasello, M. 2006. "What's in it for me? Self-regard precludes altruism and spite in chimpanzees." *Proceedings of the Royal Society of London, Series B - Biological Sciences* 273(1589): 1013-1021.

²⁰ Fehr, E.; Bernhard, H.; ve Rockenbach, B. 2008. "Egalitarianism in young children." *Nature* 454: 1079-1083. Brownell, C.; Svetlova, M.; ve Nichols, S. 2009. "To share or not to share: When do toddlers respond to another's need?" *Infancy* 14(1): 117-130.

Şu an bu bulmacayı çözmek için yeni bir çalışma yürütmekteyiz. Ama şimdilik öne sürebileceğimiz en iyi tahmin şu: Yiyecek çekme düzeneğinde şempanzeler, kendilerine yiyecek almaya odaklanmış durumdalar: Başkalarına ne olduğuysa konu dışı. Çeşitli yardımlaşma düzeneklerindeyse şempanzeler, kendilerine yiyecek alma konumunda değiller; dolayısıyla, kendi yiyecek arama gereksinimleri ve rekabetçi taktikler baskın çıkmamakta.

Şempanzeler arasındaki yiyecek rekabetinin etkisini, ikinci bir deneysel düzeneğe daha da net görebiliriz. Alicia Melis öncülüğünde Max Planck Enstitüsünden bir grup araştırmacı, şempanzelere üzeri yiyeceklerle beze- li bir tabla sundular. Bir makaranın üzerine oturtulmuş olan bu tabla, ancak iki şempanzenin ortak hareket etmesiyle çekilebiliyordu. Önceki çalışmalarda şempanzeler bunda başarısız olmuşlardı. Ama o çalışmalarda yiyecek, tahtanın ortasında öbeklenmişti ve bu da paylaşma sorunsalını ortaya çıkartıyordu. Araştırma ekibi, bu etkiyi aynen yeniden oluşturup üstüne bir de yiyeceğin bir kısmının eşlerden biri için tahtanın bir ucunda, diğer kısmının da diğer eş için tahtanın öbür ucunda olduğu yeni bir koşul eklediler. Bu durumda şempanzeler çok daha ustaca bir şekilde ortaklık kurdular. Demek ki şempanzelerin önceki başarısızlıkları, işin bilişsel yoğunluğundan değil, şempanzelerin henüz ortak iş yaparken işin sonunda çıkacak kavgayı düşünmelerinden kaynaklanmaktaymış.²¹ Yakın zaman önce Warneken ve ekibi aynı çalışmayı küçük çocuklarla gerçekleştirdiler; çocuklar, yiyeceğin önceden paylaştırılmış olup olmadığıyla ilgilenmemektedirler. Çocuklar, yiyeceği her zaman eşit miktarda dağıtıyor da değiller. Bazen taraflardan biri payına düşenden fazlasını alabiliyor, ama sonra eşi ona hesabı düzeltmesini

²¹ Melis, A.; Hare, B.; ve Tomasello, M. 2006. "Engineering cooperation in chimpanzees: Tolerance constraints on cooperation." *Animal Behaviour* 72(2): 275-286.

söylediğinde o da bunu, hemen hemen her zaman yerine getiriyor. Böylelikle her iki eş de bir şekilde sorunları çözeceklerine olan güvenle bir sonraki sefer yeniden denemeye hazır oluyorlar. Şempanzelerdeyse bu güven yok.

Peki ya daha doğal ortamlarda nasıl oluyor? Doğada yabani erkek şempanzelerin, olası ittifak ve çiftleşme eşleriyle yiyecek paylaştıklarına dair bazı yakın zamanlı çalışmalar var.²² Fakat bu, neredeyse kesinlikle cömertliğin değil takasın bir göstergesi. Eğer şempanzelere yaprak dalları gibi düşük besin değerli yiyecekleri bağlayıp verirsiniz aynı daldan başkalarının yemesini hoşgörürler.²³ Fakat şempanzelerin doğal yeme davranışları, kendileriyle diğerlerinin arasına birkaç metrelik mesafe koyup ancak doğrudan yalvarmaya veya tacize maruz kaldıklarında yiyeceklerinden feragat etmek şeklindedir. Bunun aksine insan bebekleri, başkalarına genellikle yiyecek maddeleri olmak üzere bir şeyler vermekten hoşlanırlar; o kadar öyle ki, bu nesneleri kendiliklerinden sunarlar. Ama aynı zamanda, bebekler bazı nesnelere bağlanıp inatçı bir şekilde onlardan vazgeçmek istemeyebilirler. Burada kaygan bir zemindeyiz, çünkü bu konuda karşılaştırmalı çalışmalar bulunmamakta. Bebeklerin yiyecekleri veya nesneleri pek de umursamıyor olmaları da pekâlâ mümkün; bu yüzden, onların cömert olduklarını söylemek, şimdilik, cömertlik olur. Ama yine de çok küçük çocuklar bile maymun kuzenlerine kıyasla çok daha kolaylıkla nesneleri ve yiyecek maddelerini başkalarına verirler ve sunarlar.

İnsanlar ve kuyruksuz maymunlar arasındaki, bu tasvire katkıda bulunacak son bir karşılaştırma, anneler ve çocuklar arasındaki yiyecek paylaşımı. Yiyecek arayan genç şempanzeler yalnız ve hatta bir anlamda anneleriyle

²² Muller, M. ve Mitani, J. 2005. "Conflict and cooperation in wild chimpanzees." *Advances in the Study of Behavior* 35: 275–331.

²³ de Waal, F. B. M. 1989. "Food sharing and reciprocal obligations among chimpanzees." *Journal of Human Evolution* 18(5): 433–459.

de rekabet halindedirler. Yakın zamanlı bir çalışmada, üç anne-bebek çiftinin yiyecek paylaşma davranışını sistemli bir şekilde gözlemlendi. Araştırmacılar, bebeklerin anneden 84 kez yiyecek almaya çalıştığını ve bunun 50'sinin reddedildiğini kaydettiler. Annelerin faal olarak yiyecek iletmeleriye nadiren, sadece on beş kez, görüldü. Dikkate değerdir ki, annelerin faal olarak ilettikleri her bir yiyecek –iletilen yiyeceklerin yüzde yüzü– kendi yediklerinin daha az lezzetli olan kısmıydı. Örneğin, dış deri, dış yapraklar veya kabuk gibi.²⁴ Bu, yine de diğer yetişkinlere veya akraba olmayanların çocuklarına yapacaklarından daha fazla; dolayısıyla burada annelik içgüdüsünün devrede olduğu kesin. Ama insan anneleri bebeklerini çok daha büyük bir sıklıkla faal olarak gözetim altında tutarlar ve hatta onlara abur cubur rüşvet verirler.

Demek ki, yiyecek türünden kaynakların paylaşımı söz konusu olduğunda insan bebekleri, şempanzelerden daha cömertler. Ama yine de bunun sadece niceliksel bir fark olduğunu vurgulamak isterim. Açlıktan ölmek üzere olan insanlar da yiyecek paylaşımı konusunda cömert değiller. Mesele, şempanzelerin her an sanki açlıktan öleceklermiş gibi davranmaları.

Karşılıklılık ve Normlar

Her üç durumda da –yardımlaşma, bilgilendirme ve paylaşma– çocukların gösterdiği özgeciliğin kültürleşme, ebeveyn müdahalesi veya başka tür bir sosyalleşme sürecinden kaynaklandığına dair çok az kanıt bulunmakta. Ama elbette ki, çocukların olgunlaşmasında sosyalleşmenin çok önemli bir rolü var. Her bireyin farklı deneyimleri var ve her kültürün de farklı değerleri ve sosyal normları; bunlar hep etkide bulunmakta.

²⁴ Ueno, A. ve Matsuzawa, T. 2004. "Food transfer between chimpanzee mothers and their infants." *Primates* 45 (4): 231-239.

Çocukların sosyal dünyasından öne gelen etkiler iki ana başlığa ayrılabilir. Birincisi, çocukların doğrudan edindikleri sosyal deneyimler; başkalarıyla olan etkileşimleri ve onlardan aldıkları tepkilere, hareketlerinin sonuçlarına dayanarak başkalarıyla nasıl etkileşmek gerektiği konusunda öğrendikleri. İşin olumlu yanı çocuklar, pek çok durumda ortaklaşmacı ve yardımsever olmanın ortaklaşmacılık ve yardımseverlik doğurduğunu öğrenmekte ve böylelikle bu yönde ilerlemeye cesaretlendirilmekteler. Daha dikkatli olmamız gereken yanıysa çocukların aynı zamanda sürekli ortaklaşmacı ve yardımsever olmanın başkalarının kendilerini sömürmesine olanak tanıdığını da öğrenmekte olduklarıdır.

Bu yüzden, o ilk önce görülen, değer verdikleri şeylere dair bencillikle karışık fakat ayırım gözetmeyen özgecilik döneminin ardından çocuklar, özgeciliklerinin hedefinde olacak olan kişilerin çeşitli özellikleri konusunda daha sezgili davranmaya başlarlar. Yakın zamanlı pek çok çalışma, çocuklarda bu tür bir yargılamanın üç yaşlarından itibaren başladığını gösterdi. Bir çalışma, bu yaşlardaki çocukların, kendilerine daha önce iyi davranmış olan ve kendileriyle aynı gruptan olan kişilerle daha fazla *paylaştığını* gösterdi.²⁵ Bizim laboratuvarımızdaki araştırmacılar, bir yardımlaşma ölçeği üzerinde çok benzer sonuçlar elde ettiler: Bu yaşlardaki çocuklar, daha önce başkalarına karşı yardımsever olan kişilere daha çok *yardım ettiler*.²⁶ Demek ki erken yaşlardan itibaren çocuklar, insanlarla olan deneyimlerine dayanarak kime iyi davranıp kime iyi davranılmayacağını öğrenmekteler. Bu o kadar da ilginç gelmeyebilir; hem doğada hem de deneylerde yapılmış yakın zamanlı gözlemler, şempanzelerin bile tı-

²⁵ Olson, K. R. ve Spelke, E. S. 2008. "Foundations of cooperation in preschool children." *Cognition* 108(1): 222-231.

²⁶ Vaish, A.; Carpenter, M.; ve Tomasello, M. Değerlendirmede. "Children help others based on moral judgments about them."

marlama, kavgada destek olma veya yiyeceğe ulaşma gibi konularda birbirlerine karşılıklılık gösterdiklerini kaydetti.²⁷

Sosyal dünyanın çocuklar üzerindeki etkisini kapsayan diğer bir ana başlık, kültür grubunun değerleri ve normlarıdır. Çocukların kültürel değerleri ve normları deneyimlemesi, başkalarıyla olan etkileşimlerinden edindikleri doğrudan geribildirimlerden ziyade örnek alma, iletişim ve öğretim gibi yollarla olur. Kùltürler, genellikle, çeşitli sosyal normlar aracılığıyla yardımlaşmacılığı ve ortaklaşmacılığı teşvik etmeye çalışır: İyi bir çocuk ol, yardımsever ol, yalan söyleme, oyuncaklarını paylaş. Bunların olumlu bir yanı vardır eğer bazı değer verilen sosyal normların hakkını verebilirsek, insanlar bize hayranlık duyarlar. Ama evrimsel açıdan normların asıl işlevi ihlal edenleri cezalandırmak olsa gerek: Dedikodu yaparak itibarını düşürmekten tutun da gruptan dışlamaya ve hatta taşılayarak öldürmeye varana kadar. Bir noktada, çocuklar, sosyal normlar ve standartlara göre yargılamalar yapan başka insanların hedefinde olduklarını anlarlar. Ve bu yargıları etkileme girişiminde bulunurlar: Sosyolog Ervin Goffman'ın "izlenim yönetimi" diye adlandırdığı kavram. İşte bu uyanıkça davranışlardan, hepimizin itibarını geliştirmeye ve savunmaya bir dolu zaman ve enerji harcadığı kamusal benlik doğar.²⁸ Sosyal normlar, sosyal grubun bütününün bakış açısını ve değerlerini karmaşık bir biçimde yansıtır.

Kısa bir süre önce çıkan ve medyada da çokça yer bulmuş olan bir çalışmanın yazarları, insan dışındaki bazı primatlarda da (onların çalışması özelinde kapuçin may-

²⁷ Muller, M., ve Mitani, J. 2005. "Conflict and cooperation in wild chimpanzees." Melis, A.; Hare, B.; ve Tomasello, M. 2008. "Do chimpanzees reciprocate received favours?" *Animal Behaviour* 76(3): 951-962.

²⁸ Dweck, C. 2000. *Self-Theories: Their Role in Motivation, Personality and Development*. Philadelphia: Psychology Yayınları.

munlarında) normsal bir adalet algısı olduğunu iddia ettiler.²⁹ Şempanzelerle yapılan benzer bir çalışmada araştırmacılar, şempanzenin kendisine salatalık gibi düşük besin değerli bir yiyecek verildiğinde onu normalde kabul ettiğini buldular. Fakat eğer deneyci bir başka şempanzeyi kayırıp ona üzüm gibi yüksek besin değerli bir yiyecek verirse, üzümün hediye edildiğini gören birinci şempanze, önceden rahatlıkla kabul ettiği salatalığı reddedecektir. Yazarların yorumu, sosyal karşılaştırmaya –o, benim aldığımdan daha iyi bir şey aldı– ve adalet algısına –bu eşitliksiz paylaşım adil değil– dayanmaktadır.³⁰

Ama ayrı ayrı üç laboratuvarıda kapuçinlerle yapılan çalışmalar ve bizim laboratuvarımızda şempanzelerle yapılmış olan çalışmalar, bunun asılsız bir sonuç olduğunu gösteriyor, çünkü sonuçların sosyal karşılaştırmayla ilgisi yok. Çalışmalardan biri gösterdi ki şempanzeler için yalnızca üzümü görmek ve onu alma beklentisine girmek salatalığın cazibesini kırmak için yeterli. Etrafta başka hiçbir kişinin bulunmasına gerek yok.³¹ Ortada sosyal karşılaştırma yok; yiyecek karşılaştırması var. Dolayısıyla adalet normlarının devrede olduğundan da söz edemeyiz.

Laboratuvarımızda yaptığımız başka bir çalışmada, deneysel ekonomide sıkça kullanılan ültimat oyununu şempanzelere uyguladık. Oyunun insan versiyonunda, katılımcılardan birine bir miktar, diyelim ki 100 avro, gerçek para verilir. Bu katılımcıya, elindeki paranın bir kısmını kendisine yabancı olan bir kişiye verebileceği söylenir. Katılımcıya ne kadar para verildiğini bilen bu

²⁹ Brosnan, S. F. ve de Waal, F. B. M. 2003. "Monkeys reject unequal pay." *Nature* 425: 297–299.

³⁰ Brosnan, S. F.; Schiff, H. C.; ve de Waal, F. 2005. "Tolerance for inequity may increase with social closeness in chimpanzees." *Proceedings of the Royal Society B* 272(1560): 253–258.

³¹ Bräuer, J.; Call, J.; ve Tomasello, M. 2006. "Are apes really inequity averse?" *Proceedings of the Royal Society B* 273(1605): 3123–3128.

kişi, katılımcının yaptığı teklifi kabul ederse iki taraf da payına düşeni alıp evlerine giderler. Ama eğer diğer kişi yapılan teklifi reddederse, hiç kimse bir şey almaz. Kültürden kültüre değişiklikler gözlenebilmekle beraber, açık arayla eşlerin en sık gösterdiği tepki düşük teklifleri reddetmek yönünde (yaklaşık 30 avrodan düşük olanları). Maksimize etme mantığı der ki: “25 avroyu al; eğer karşıdaki pisliğin tekiyse bile yine de 25 avro hiç yoktan iyidir.” Ama insanlar bunu yapmazlar; insanlar, katılımcıların da ifade ettiği gibi, düşük teklifleri adil olmadığı gerekçesiyle reddederler. Bu arada, teklifi sunanlar da bunu önceden tahmin ettikleri için genellikle eşit bir paylaşım önerisiyle gelirler.

Şempanzelerse, aksine, bu oyunda rasyonel maksimize edicilerdir. Araştırmacılar, bir mini-ültimeatom oyunu kurguladılar: Yiyecek dağılımı önceden yapılmış iki tepsi, teklif sunan tarafa verilir. Örneğin, koşullardan birinde, tepsilerden birinde “bana sekiz üzüm, sana iki üzüm” seçeneği, diğerinde ise “ikimize de beş üzüm” seçenekleri bulunmaktaydı. Teklifi sunan, seçtiği tepsiyi çekebildiği en ileri düzeye, yarı yola kadar, çeker. Bunun üzerine, karşılık veren taraf ya tepsiyi tamamen çekerek anlaşmayı sonlandırır ya da hiç ellemez, yani teklifi reddeder. İnsanlar genellikle, “ikimize de beş üzüm” seçeneği dururken “bana sekiz üzüm, sana iki üzüm” seçeneğini adil olmadığı gerekçesiyle reddederler. Ama şempanzeler böyle yapmadılar. Şempanzelerde teklifi sunan taraf, hemen her zaman bencilce olan seçeneği sundu ve karşılık veren taraf da hemen her zaman bunu kabul etti. Yalnız kendilerine sunulan sıfır olduğu durumda kabul etmediler, ki bu da ipi hiçbir fark gözetmeden öylesine çekiyor olmadıklarını göstermektedir.³² Böylelikle, bu çalışmada da şempanze-

³² Jensen, K.; Call, J.; ve Tomasello, M. 2007. “Chimpanzees are rational maximizers in an ultimatum game.” *Science* 318(5847): 107–109.

lerde sosyal adalet normlarının işlediğine dair bir kanıt görmemekteyiz.³³

Öte yandan insanlarda, genel olarak iki gruba ayırabileceğimiz, ama melezleri de bolca bulunan sosyal normlar işlemektedir: Ortaklaşmacılık normları (buna ahlaki normlar da dahildir) ve uyum normları (buna yapısal kurallar da dahildir). Çocuklarla yapılmış olan çalışmaların çok büyük bir kısmı ahlaki kurallar üzerinedir. Bu çalışmalarda çocuklar, birisinin yaptığı ve bir başkasına zarar veren davranışları “yanlış” olarak nitelerler. Ama çocuklar, başkasına zarar vermenin söz konusu olmadığı, geleneksel normlara da saygı duyarlar. Henüz okulöncesi yaşlarda bile çocuklar, insanların genellikle sıcak havada şort giymelerinin öyle yapmaları gerektiğinden dolayı olmayıp nikaha giderken ceket ve kravat giymelerininse tam da bu nedenle olduğunu anlarlar. Nikaha giyilen giysi, insanların beklentileri ve tavırlarıyla şekillenmiş sosyal bir normdur; sıcak havada giyilen giysiyse öyle değildir. Önemli bir nokta şu ki çocukların norm takibi, normlar tesadüfen karşılırlarına çıktıkça değil, çocukların yeni durumlarla karşılaştıklarında aktif bir şekilde bu yeni duruma uygun nasıl davranmaları gerektiğini –o duruma özgü sosyal normların ve kuralların ne olduğunu– araştırmalarıyla gerçekleşir. Örneğin, okulun ilk gününde çocuklar ceketlerini nereye koymaları gerektiğini bilmek isterler. Her sabah sıramıza oturmadan önce ceketlerimizi askıya astığımızı öğrendiklerinde bunu, “burada işler bu şekilde yürür” şeklinde yorumlarlar ve onlar da ona göre davranırlar.³⁴

³³ Büyük kuyruksuz maymunlar antisosyal davranışları caydırırlar, fakat bunu sosyal normlar olmaksızın yaparlar; kendilerine (veya çocuklarına) zarar verenlere karşılık verirler ve eş seçiminde bu tür ortaklaşma karşıtı kişilerden kaçınırlar.

³⁴ Kalish, C. W. 2006. “Integrating normative and psychological knowledge: What should we be thinking about?” *Journal of Cognition and Culture* 6: 161-178.

Derinde yatan soru, çocukların sosyal normlara neden saygı duyduklarıdır. Öğretmenin "Çeketler buraya asılacak" öğüdü gücünü nereden almaktadır? Bir kimse "Kural bu" dediğinde, bir diğeri neden dinlesin? Jean Piaget'nin Durkheim'ı takiben yaptığı ünlü iddiasında belirtildiği üzere güç, iki kaynaktan yayılır: (1) Çocukların yetişkinlerle olan iletişimlerinden gelen otorite ve (2) Çocukların akranlarıyla olan iletişimlerinden gelen karşılıklılık. Piaget'nin görüşüne göre, erken gelişim sırasında çocuklar yetişkinlerin üstün gücüne yaslanarak sadece otoriteye dair normlara karşılık verirler. Bir anlamda, bu normlar aslında tam olarak norm da değildir, çünkü çocuklar ona kendi bağımsız yaptırımlarını uygulamazlar. Karşılıklılığa dayanan gerçek sosyal normlar, geç okulöncesi dönemde ortaya çıkar. Bu dönemde çocuklar benmerkezciliklerinden kurtulup kendilerini ve başkalarını denk, özerk bireyler olarak görmeye başlarlar. Karşılıklılığa dayanan normların, iki taraflı saygı üzerine kurulmuş bir sosyal anlaşma olmaktan kaynaklanan bir gücü vardır. İşte bu yüzden, onlar gerçek normlardır.³⁵

Otoritenin ve karşılıklılığın çocukların sosyal normlara saygı duymasında önemli rol oynadığına hiç kuşku yok. Ancak yakın zamanlı bir dizi çalışma, Piaget'nin öyküsünün tam da doğru olmadığını göstermektedir. Öyle görünüyor ki, çocuklar yalnızca normları takip etmekle kalmazlar; takip etmeye başlar başlamaz normları dayatmaya da başlarlar. Çalışmalardan birinde, üç yaşındaki çocuklara tek oyunculu bir oyunun nasıl oynanacağı gösterildi. Daha sonra bir kukla gelip kendisinin de oynayacağını duyurmasına rağmen oyunu farklı bir şekilde oynadığında, çocukların çoğu, bazen şiddetle, kuklaya karşı çıktılar. Çocukların karşı çıkarken kullandıkları dil, salt

³⁵ Piaget, J. 1935. The moral judgment of the child. New York: Free Yayınları.

bir sapmaya duydukları kişisel hoşnutsuzluğu ifade etmediklerini açıkça göstermekteydi. Tipik normsal ifadeler kullanmaktaydılar: “O, öyle olmaz”, “Böyle yapılmaz” gibi.³⁶ Kınadıkları şey, kuklanın oyunu yalnız farklı oynuyor oluşu değil, doğru düzgün oynamıyor oluşuydu. Bu davranışın kritik bir önemi vardır, çünkü bir normu takip etmek ayrı şeydir –örneğin bu, normu izlemezse doğacak sonuçlardan kaçınmak için olabilir–, kendisi dahil olmadığı durumda bile normu yasalaştırmak ayrı bir şeydir.

Bu çalışmayla ilgili kayda değer iki şey vardır. Birincisi, kurallar veya normlar, sosyal etkileşimin trafik polisi gibi görev gören salt düzenleyici kurallar değildir. Daha ziyade, bunlar, bir kez öğrenildikten sonra ortaklaşmacı değil, tek kişilik olacak olan bu oyunu sıfırdan yaratan yapısal kurallardır. Bu da gösteriyor ki, çocuklar, bir oyunun nasıl oynanacağını gösteren basit geleneksel normları bile salt kendi hareketlerini düzenleyen –örneğin güçlü yetişkinleri memnun edebilecek veya bir çeşit ödül edinilebilecek– işlevsel yönergeler olarak almazlar. Onların gözünde normlar, bu tür işlevsel değerlendirmelerden bağımsız, sosyal güce sahip bireyler-üstü bir varlıktır. İkincisi, bu çalışmalarda, bir doğru bir de yanlış oynama biçimi olduğu fikrini aktarabilmek için ilk önce çocuğun, yetişkini bir hata yapıp kendi hatasını düzeltirken gözlemlemesi gerektiğini düşünmüştük. Ama görünüyor ki buna hiç gerek yokmuş. Çocukların, oyunun nasıl oynanması *gerektiğine* dair normsal çıkarımlara varmaları için yetişkinden oyunun nasıl oynanacağını –gayet sade bir şekilde, hiçbir normsal yargıda bulunulmadan veya normsal dil kullanılmadan– görmeleri yeterliydi.

³⁶ Rakoczy, H.; Warneken, F.; ve Tomasello, M. 2008. “The sources of normativity: Young children’s awareness of the normative structure of games.” *Developmental Psychology* 44(3): 875–881. Ayrıca *Bkz.* Rakoczy, H.; Brosche, N.; Warneken, F.; ve Tomasello, M. Baskıda. “Young children’s understanding of the context relativity of normative rules.” *British Journal of Developmental Psychology*.

Bütün bu çalışmalar, çocukların üç yaş civarlarında ortaya çıkan ilk normlarının bile (ileride gelişime açık olmakla beraber) gerçek sosyal normlar olduğunu göstermektedir. Bu normlar, otorite korkusu veya karşılıklık vaadinden daha öte bir şeyin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Otorite veya karşılıklık türünden sosyal baskılar, çocukların ortaklık kurma ve uyum sağlama eğilimlerini açıklamaya yeterliyse de onların aktif bir şekilde sosyal normları dayatmalarını açıklayamaz. Çocuklar, sosyal normları dayatmaları konusunda bırakın zorlanmayı cesaretlendirilmezler bile. Öyleyse neden yine de sosyal normları dayatırlar? Başkalarını cezalandıran yetişkinleri kopyalıyor olamazlar, çünkü deneylerimizdeki oyunlar kapsamında bir yetişkinin bir başkasını veya kendilerini cezalandırdığına tanık olmadılar. Kaldı ki, çocukların, önceki oyun deneyimlerinden genelleme yaparak o yetişkinlerin başkalarını cezalandırışını kopyaladığı iddia edilse bile, ki bu en iyi ihtimalle şüpheli bir iddia olur, bu sefer de yetişkinlerin bunu neden yaptığı sorusunu sormamız gerekir. Aslında, pek çok açıdan, normları dayatmak özgeci bir davranıştır, çünkü benim ihlalcıyı hizaya getirme girişimim, bütün gruba fayda sağlayacaktır. Bu, küçük çocukların norm dayatma davranışını daha da esrarengiz kılmaktadır.

İhtiyacımız olan, küçük çocukların bile bir tür niyet paylaşma duygusuna sahip olduğunu, yani onların da daha kapsayıcı bir tür "biz" niyetliliğinin bir parçası olduklarını kabul etmektir. Bu tür bir "biz" niyetliliğini ve mantığını işin içine katmadan, çocukların neden üçüncü kişi konumuna geçip aktif bir şekilde başkalarına sosyal normları dayatmayı kendilerine vazife edindiklerini açıklamamanın imkânsız olduğunu ileri sürüyorum. Özellikle de ortaklaşmacılığa dayanan normlar değil de önemli ölçüde rastgele olan yapısal kurallar söz konusu ise...³⁷ Ve çocuk

³⁷ Çocuk, bu rastgeleliğin farkında olmasa bile böyledir; bu ihtimalin

bir kez oyunun nasıl oynandığını gördükten sonra oyun tek kişiliktir; dolayısıyla, karşılıklılık da artık bir rol oynayamaz. Bu tür kurallı, tek kişilik oyunlarda normsal cezalandırmanın tek dayanağı “biz” onu öyle yapmadığımızdandır.

Bu yüzden, benim önermem, çocukların sosyal normlara duyduğu saygının sadece otorite ve karşılıklılığa olan hassasiyetlerinden dolayı olmadığı yönündedir. Genç yaştan itibaren çocuklarda, filozof Thomas Nagel’in *Özgencilik İhtimali*’nde öne sürdüğü sosyal ussallığa benzer, bizim “o, benim” şeklinde adlandırabileceğimiz bir tavır bulunur. Bu, kendi kimliğini başkalarınıninkiyile özdeşleştirme ve kendi benliğini, pek çokları arasından biri olarak görme tavrı, kişisellikten uzak, “yoktan bakışa” yol açar.³⁸ Bu, özellikle de kitabın bir sonraki kısmında çok daha fazla bahsedeceğim, niyet paylaşımına dayanan ortaklaşmacı etkinlikler söz konusu olduğunda net bir şekilde ortaya çıkar. Paylaşılan ortaklaşmacı etkinliklerde, karşılıklı bağıllık yaratan –“biz”i oluşturan– ortak bir amaç var. Yatak odasına bir masa taşıyor olsak, bize ve amacımıza zarar vermeden masayı öylece ortada bırakıverip gide-mem. Paylaşılan ortaklaşmacı etkinliklerde, benim kendi ussallığımı, –masayı yatak odasına taşımak istiyorum, öyleyse yapmam gereken X’tir– karşılıklı bağıllığa dayanan sosyal ussallığa dönüşür: *Biz* masayı yatak odasına taşımak istiyoruz, öyleyse benim yapmam gereken X’tir ve senin yapman gereken de Y’dir.

Bu çalışmalar gösteriyor ki, çocuklar, bu tür ortaklaşmacı etkinliklerin dışında bile –hem kendileri hem de başkaları için– gruba uyum sağlamayı değerli görürler. Çocuklar, bu tür “biz-lik”i, öncelikle ebeveynler, aile ve

diğer geleneksellik çeşitlerinde nasıl meydana gelebileceğine dair *Bkz.* Kalish 2006.

³⁸ Nagel, T. 1970. The possibility of altruism. Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayınları.

okul arkadaşları gibi *önemli başkalarıyla* (G. H. Mead'in *önemli başkası* olarak tanımladığı anlamda) olan özdeşleşmelerine dayandırırılar. Ancak daha sonra (Mead'in *genelleştirilmiş başkası* olarak tanımladığı anlamda) gerçek anlamda kişiselikten uzak, bir çeşit kültürel grupla olan özdeşleşmeye dayanan kültürel normlara genellerler.³⁹ Böylelikle, küçük çocukların sosyal normları algılayışları: (a) Normların fikir birliğine dayanan, "rastlantısal" doğasını anlamalarıyla⁴⁰ ve (b) Normların herhangi bir kimseden bağımsız olduğunu (özne ayrımı gözetmeyen konumunu) anlamalarıyla gitgide daha yetişkinvari bir hal alır.

Sosyal normların evrenselliği ve insan evriminde oynadıkları önemli rol aşikârdır. İyi incelenmiş bütün geleneksel toplumlar, yiyecek veya cinsel ilişki gibi en biyolojik alanlarda bile (belki de bilhassa onlarda) kişilerin ne yapıp ne yapamayacağını yöneten güçlü sosyal normları içerir. Normların, türümüzün evriminde oynadığı önemli rolü daha da açıkça gösterircesine, insanlarda normların varlığına dair birtakım özel duygular da uyarlanmıştır. Suçluluk ve utanç, kişilerin içselleştirdikleri ve kendilerini (duygusal anlamda) yargılamak için kullandıkları sosyal norm ya da en azından sosyal yargı varsayımlarına dayanır. Bir bakış açısına göre, suçluluk ve utanma, kendini cezalandırma çeşitleridir: Öncelikle, ileride benzer bir ihlalde bulunma olasılığını azaltmaya ve ikinci olaraksa başkalarına, bu örnekte olmamış olsa da aslında normlara boyun eğdiğimi göstermeye yarar. (Yetişkinlerle yapılan çalışmalarda, kazara zarara yol açan birisi, eğer

³⁹ Tomasello, M. ve Rakoczy, H. 2003. "What makes human cognition unique? From individual to shared to collective intentionality." *Mind and Language* 18(2): 121-147.

⁴⁰ Ahlaki normların da "doğal" bir bileşeni olabilir. *Bkz.* Nichols, S. 2004. *Sentimental Rules: On the Natural Foundations of Moral Judgment*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

hemen ve açık bir şekilde suçluluk belirtileri gösterirse, seyirciler, onun hakkında daha az kötü düşünürler.) Bu nedenle, suçluluk ve utanç, insanların kendileri için oluşturdukları normsal (veya hiç değilse cezai) sosyal ortamları varsayan, biyolojik temelli duygusal tepkilerdir. İşte bu yüzden, insan biyolojisi ve kültürünün ortak evrim sürecinin iyi bir örneğini oluştururlar.⁴¹

Yani, çok açık ki, küçük çocukların özgeci eğilimleri sosyalleşmeyle belirlenir. Bu sürece girerken, yardımlaşma ve ortak hareket etmeye olan doğal bir yatkınlıkları vardır. Ama daha sonra kimlerle yardımlaşacakları, paylaşacakları ve kimleri bilgilendirecekleri konusunda seçici olmayı öğrenirler. Başkalarının kendilerine nasıl davranacağını etkileyebilmek için onların üzerinde yarattıkları izlenimi –toplumdaki itibarlarını ve kimliklerini– denetlemeyi öğrenirler. Bunun yanı sıra, içinde yaşadıkları kültürel dünyayı karakterize eden sosyal normları aktif bir şekilde öğrenmeye ve takip etmeye çabalarlar. Öyle ki, başkalarına normları hatırlatarak –bizim çalışmalarımızda çocukların başkalarına “onun nasıl yapıldığını” söylemeleri gibi– ve normlara uymadıklarında kendi kendilerini suçluluk ve utançla cezalandırarak normları dayatmaya bile başlarlar. Bütün bunlar, insanların türlü türlü sosyal baskılara özel bir hassasiyeti olduğunu göstermenin ötesinde, paylaşılan, “biz” niyetliliğine dayanan etkinliklerin tümüne has bir tür grup kimliği ve sosyal ussallığı da yansıtmaktadır.

Öyleyse şeytani hobbes mu yoksa melek gibi olan Rousseau mu haklı? İnsanlar, doğaları gereği iyilikseverler mi yoksa kötücüller mi? Bu tür her şeyi kapsayan sorularda hep olduğu gibi, cevap, her ikisinden de birazdır. Bebeklerin ve küçük çocukların kültüre gelirken, doğ-

⁴¹ Bkz. Durham, W. 1992. Coevolution: Genes, Culture and Human Diversity. Palo Alto, Calif.: Stanford Üniversitesi Yayınları.

ru durumlarda yardımlaşma, bilgilendirme ve cömertlik göstermeye (ve elbette diğer durumlarda da bencilce davranmaya) hazır halde olduklarına dair ikna edici empirik kanıt sunabildiğimi umuyorum. Ama bağımsızlıklarını kazandıkça, çocuklar, daha seçici olmalı ve özgeci davranışlarını kendilerinden çıkar sağlamayacak hatta belki de kendilerine karşılık verecek kişilere yöneltmeliler. İlginç bir şekilde, bu *Erken Dönem Spelke, Geç Dönem Dweck* gelişim örüntüsü, özellikle de gruplarda zaman içerisinde ortaklaşmanın nasıl etkin bir şekilde sürdürülebileceğini açıklayan meşhur *aynen karşılık* stratejisinin bireyoluşsal bir yansıması olarak görülebilir: İlk önce özgeci başlayıp sonra başkalarının sana nasıl davrandığına bakarak sen de ona göre seçici davranmalısın.

Ancak çocuklara örnek gösterilen ve aktarılan sosyal normlar da bir o kadar önemlidir. Çocuklar, erken çocukluk döneminde kendi kimlikleriyle toplumsal kişiliklerine büründükçe toplumdaki itibarlarını önemsemeye başlarlar, sosyal normları şevkle takip ederler ve –kendi kendilerine suçluluk ve utanç duyguları üzerinden olmak üzere– sosyal normları dayatırlar. Sıkça iddia edilenin aksine, çocukların sosyal normlara saygı duymaları karşılıklılığın faydaları veya ceza tehdidi yüzünden değildir. Küçük yaştan itibaren çocuklar, başkalarıyla işbirliği içinde yürütecekleri etkinliklerdeki karşılıklı bağlılığa hassasiyet gösterirler –adeta niyet paylaşımına özgü bir tür sosyal ussallık salgını– ve gruba uyum göstermeyi, grup kimliğinin imleyicisi olarak değerli bulurlar. Hem sosyal normlara saygı duymada hem de sosyal normları başkalarına dayatmada bu farklı “biz-lik” çeşitleri önemli kaynaklardır.

Bu bağlamda, çocukların doğal olarak yardımlaşmacı ve ortaklaşmacı olmadığını varsayıp onları dışsal ödüller ve cezalarla dönüştürmeye çalışan yetişkinlerin, sosyal normları içselleştirmeyen ve onları kendi davranışlarını

düzenlemek için kullanmayan çocuklar yaratıyor olmaları da ilginçtir. Pek çok araştırma, yetişkinlerin, çocuklara hareketlerinin başkaları üzerinde yaptığı etkileri ve ortaklaşa sosyal eylemlerde bulunmanın mantığını ilettikleri, tümevarımcı ebeveynlik diye adlandırılan ebeveynlik stilinin, sosyal normların ve değerlerin içselleştirilmesini sağlamak açısından en etkin yöntem olduğunu gösteriyor. Tümevarımcı ebeveynlik en iyi işleyen yöntemdir, çünkü haklı olarak, çocukların ortaklaşmacı yatkınlıkları gereği, hareketlerinin başkaları ve grup işleyişi üzerindeki etkileri açık edildiğinde, ortaklaşmacı seçimi yapacaklarını varsaymaktadır. Çocuklar, doğuştan özgecilerdir ve bu (aynı zamanda doğuştan bencil de oldukları için), yetişkinlerin beslemeye çalıştıkları bir yatkınlıktır.

Kitabın ikinci kısmında, yine insanları en yakın primat akrabalarıyla karşılaştıracak ve evrimsel açıdan insanların nasıl olup da böylesi ortaklaşmacı olabildikleri sorusuna değineceğiz. Bu kapsamda, niyet paylaşımı için gereken beceri ve motivasyonların evrimsel kaynağı olarak (geleneksel iletişim yollarını ve sosyal organizasyonları da dahil ederek) iki taraflı işbirliklerine odaklanacağız ve ben, bu iki taraflı işbirliği etkinliklerinin, insan özgeciliğinin de asıl orijini olduğunu savunacağım.

2. SOSYAL İLETİŞİMDEN SOSYAL KURUMLARA

*Ahlakın ilkel sahnesi ... benim sana senin de
bana bir şey yaptığın türden bir sahne değil; ikimizin
beraberce bir şeyler yaptığı bir sahne.
– Christine Korsgaard*

İnsan davranışının evrimini konu alan güncel çalışma alanında temel problem, özgecilik ve onun nasıl ortaya çıktığıdır. Bu sorunun genel kabul gören bir cevabı bulunmasa da öneri konusunda kıtlık da söz konusu değil. Meselenin çetrefilleştiği nokta şu: Fedakârlıkta bulunan bireyin, kendini ve neslinin devamını tümüyle feda etmediği bir yol olmalı; yapılan fedakârlığı dengeleyecek bir fayda sağlanıyor olmalı. Ortaklığı bozanların cezalandırılmasının (ki buna dedikodu yoluyla itibarlarını zedelemek de dahil), özgecilik anlamındaki ortaklaşmayı sürdürülebilir kılmaya yardımcı olduğu biliniyor. Ama cezalandırma, cezalandırılanın bedelini ödeyip herkesin fayda gördüğü, yani ikinci derecede özgecilik probleminin sürdüğü bir durum. Ve cezalandırma, ancak cezalandırılanın “doğru şeyi yaparak” karşılık verdiği durumda işleyebilir; salt cezalandırma tehdidi özgeciliğin kökenini açıklamaya yeterli değildir.

Özgeciliğin evrimi problemini burada çözecek değilim. Ama sorun değil, çünkü ben zaten asıl sürecin o olduğunu

düşünmüyorum. İnsanların ortaklaşmacılığından ve kurumlara dayanan kültür grupları içerisinde beraberce yaşama ve iş görme eğilim ve becerilerinden sorumlu olan asli sürecin özgecilik olduğunu düşünmüyorum. Bütün bu hikâyede özgecilik, oyunculardan yalnızca biri. Başrol iki taraflılığın: Ancak ve ancak hep beraber hareket ettiğimiz zaman her birimizin ortaklaşmacılıktan fayda sağladığı işbirliği türü. Beleşçilik problemi burada da devam ediyor ama sözgelimi, seninle birlikte ağır bir kütüğü taşımak gibi beraber hareket etmemizi gerektiren en somut durumlarda, beleşçilik pek de mümkün değil, çünkü başarıya ulaşmak için her ikimizin de emek vermesi gerekiyor ve kaytaran kendini hemen belli edecektir. İki taraflı emek süreçlerinde, benim sana gösterdiğim özgecilik –örneğin senin işini kolaylaştıracak bir alete işaret etmembana da ek fayda sağlar, çünkü senin işini görmek, ortak hedefimize ulaşmamıza yardımcı olur. Dolayısıyla iki taraflılık, insan özgeciliğinin doğum yeri olabilir: İnsanları özgeciliğe doğru yönelten, korunaklı bir ortam diyebiliriz.

Modern kuyruksuz maymunları, insanlar ile diğer primatların en son ortak atasının bir modeli olarak alacak olursak, modern insan toplumlarını betimleyen geniş çaplı işbirliği etkinliklerine ve kültürel kurumlara gelece kadar katetmemiz gereken epey uzun bir yolumuz var demektir. Ama yine de kabataslak olacak olsa da burada böyle yapmaya çalışacağız. İlk olarak, Joan Silk'in ve diğerlerinin çalışmalarından biliyoruz ki, insan dışındaki primat toplumları, büyük oranda, makul dozda bir baskınlığın kendini gösterdiği akrabalık ve yakınları kayırma temelinde ilerler. Bu nedenle, gösterdikleri her ortaklaşmacılık, büyük olasılıkla akrabalığa veya doğrudan karşılıklılığa dayanıyor. Ve Brian Skyrms'in çalışmalarından biliyoruz ki, kuyruksuz maymunlarda bulunan bu temel üzerine insanların gösterdiği türden ortaklaşmacılığı inşa etmek istediğimizde karşılaştığımız, kişilerin, kendi

edindikleri faydayı gruptaki diğer kişilerin edindiği faydayla karşılaştırdıkları türden bir mahkûm ikilemi değil. Karşılaştığımız senaryo, daha ziyade bir geyik avına benziyor; herkesin, işbirliğinde bulunmanın hem kendilerine hem de yandaşlarına getirdiği ödüller nedeniyle işbirliği yapmayı tercih ettiği durum. Sorun, kendimizi, güçlerimizi birleştirme durumuna nasıl olup da getirebildiğimiz. Bu sıradan bir iş değil, çünkü benim bu gibi durumlarda ne yapacağım, senin ne yapacağın konusunda ne düşündüğüme bağlı ve aksi de geçerli. Yinelemeli olarak baktığımızda, bu durum, birbirimizle yeter ölçüde iletişim kurabilmemizi ve birbirimize güvenebilmemizi gerektiriyor. Bu bağlamda, evrimsel varsayımı *İnsansı Maymunlar İçin Silk*, *İnsanlar İçin Skyrms* varsayımı olarak adlandıracam.

İnsansı maymunların grup etkinliklerinden insanların işbirliğine gelmek için temel olarak üç dizi süreçten geçmek gerekmektedir. Birincisi ve en önemlisi, benim, niyet paylaşımı için gereken beceriler ve motivasyonlar diye adlandıracağım küme: İlk insanlar, ortak hedefleri ve eşgüdümlü görev paylaşımlarını da kapsayan karmaşık şekillerde birbirleriyle eşgüdüm içinde olabilmek ve iletişimbilmek için ciddi sosyal-bilişsel beceriler ve motivasyonlar evrimleştirmek zorundalardı. İkincisi, bu tür karmaşık işbirliği etkinliklerine girişebilmek için ilk insanların, modern kuyruksuz maymunlara kıyasla birbirlerine, muhtemelen özellikle de yiyecek konusunda, daha hoşgörüle ve güvenle yaklaşımları gerekmekteydi. Ve üçüncüsü, bu daha hoşgörülü ve işbirlikçi insanların grup seviyesinde, toplumun sosyal normlarını ve kurumsal görevlere dair yükümlülükleri içeren kurumsal uygulamalar geliştirmeleri gerekmekteydi. Ama bu üç süreci açıklamaya geçmeden önce, öne sürdüğümüz hipotetik evrimsel rotanın başlangıç ve bitiş noktalarını biraz daha somut bir şekilde betimleyelim.

Somut bir örnekle evrimsel öykümüzün uç noktalarını saptayabiliriz: Yiyecek arama ve alışveriş etme. İnsanların ormana fıstık aramaya çıkışları, şempanzelerin yiyecek arayışına çok benziyor. Hem insanlar hem de kuyruksuz maymunlar, ormanın uzamsal yerleşim planını, yiyecek elde etmek için gereçleri nasıl kullanmaları gerektiğini ve kendileriyle birlikte avlananların amaca yönelik aktörlüklerini anlıyorlar. Peki ya yiyecek aramaya süpermarkete gidildiğinde ne oluyor? Bu durumda, şempanzelerin yiyecek arayışlarında gözlemlenmeyen bazı şeyler oluyor; şempanzelerin yiyecek arayışında bunlar gözlenemez, çünkü burada, tekil bireylerin bilişleri ve motivasyonlarını aşan süreçler devreye girmiş bulunmaktadır.

Örneğin şu senaryoyu düşünelim. Mağazaya giriyoruz, birkaç şey alıyoruz, kasada kuyrukta bekliyoruz, ödeme yapmak üzere kasiyere kredi kartımızı veriyoruz, satın aldıklarımızı alıyoruz ve dükkândan çıkıyoruz. Şempanze dilinde söyleyecek olursak, basitçe, bir yere gidiliyor, nesneler alınıyor ve gelinen yere geri dönülüyor. Ama insanlar, alışveriş etmeyi, kısmen açıktan açığa, bambaşka bir seviyede, kurumsal gerçeklikler seviyesinde algılamaktalar. Öncelikle, dükkâna girişim bana bir dizi hak ve yükümlülük getiriyor: Buradaki ürünleri, üzerlerinde belirtilen fiyata alma hakkına sahibim ve herhangi bir ürünü çalmamak veya zarara uğratmamakla yükümlüyüm, çünkü o ürünler dükkân sahibine aittir. İkincisi, bu ürünleri güvenle yiyebileceğimden emin olabilirim, çünkü devletin bana bunu garanti eden bir bakanlığı vardır; eğer ürünün güvenilmez olduğu ortaya çıkarsa birilerine dava açabilirim. Üçüncüsü, paranın altında yatan öyle bir kurumsal yapı var ve herkes ona öylesine güveniyor ki, ürünleri vermeleri için bu özel kâğıt parçasını, hatta kredi kartımdan gelen birtakım elektronik işaretleri vermem yeterlidir. Dördüncüsü, genel geçer normlara riayetden sıraya girerim; eğer sırada öne geçmeye çalışırsam insanlar

bana çıkışlılar, kendimi suçlu hissedirim ve iyi bir insan olarak itibarımı zedeleyebilirim. Toplumsal alanı kaplayan, şempanzelerin muhtemelen hiç deneyimlemedikleri, bütün kurumsal gerçeklikleri bu şekilde listelemeye hemen hemen sonsuza kadar devam edebilirim.

Bütün bu kurumsal olgularda ortak olan, insanlara özgü bir "biz" algısı, niyet paylaşımı algısıdır. Üstelik bu, yalnızca süpermarketler, özel mülkiyet, sağlık bakanlığı ve benzerlerinin oluşturduğu kolektif kurumsal dünyadan ileri gelmemektedir. Benzer bir algı –belki de daha keskin bir şekilde– daha basit sosyal iletişim formlarında da görülebilir. Farz edelim sen ve ben birlikte bir dükkâna gitmeye karar verdik. Yolum ortasında ben birden, haber vermeden öbür yöne dönüp kendi yoluma gittim ve seni orada bir başına bıraktım. Şaşırmakla kalmaz bana küsersin de (ya da belki benim için endişelenirsin); öyle ki, eve döndüğünde arkadaşlarına bu olayı anlatırsın. "Biz" birlikte dükkâna gidiyorduk ve ben o "bizliği", bencilliğim veya dengesizliğim yüzünden, tek taraflı olarak bozdum. Daha da ilginç, bütün olan biteni "müsaade isteyerek" önleyebilirdim; yani, aniden yapmam gereken önemli bir şey olduğunu hatırladığımı söyleyip adeta "bizliği" bozmak için izin isteyebilirdim.

İki taraflı beklentiler, haklar ve yükümlülükler yaratan bu beraberce bir şey yapma algısının, bu basit örnekte görüldüğü halinde bile, insanlara özgü olduğu iddia edilebilir. Bu beraber hareket etme algısının, daha büyük ölçekte süpermarkette alışveriş etmek türünden kurumsal karmaşıklığa sahip durumlarda gözlenen kolektif niyetliliğe nasıl uygulanabileceğini, başkalarının yanı sıra Searle de göstermiştir; ki bu tür durumların varlığı, sadece biz inandığımız ve varlarmış gibi davrandığımız için var olan haklar, yükümlülükler, para ve devlete dayanır.¹

¹ Searle, J. R. 1995. *The Construction of Social Reality*.

Sonuçta, insanlar yalnızca diğer kuyruksuz maymunların fiziksel ve sosyal dünyalarında değil, her türden yükümlülüklerle dayalı yetkilerle donattıkları, kendi elleriyle yaptıkları kurumsal ve kültürel dünyalarında da yaşarlar. Bu dünyanın ayrıntıları gruptan gruba ciddi değişiklik gösterse de öyle ya da böyle, tüm insan grupları bu dünyada yaşarlar.

İnsanların kültürel dünyalarının gözlemlenebilir unsurları, onların, primatların sosyal dünyalarından nasıl farklılaştığını açıkça ortaya koysa da bu unsurların altında yatan psikolojik süreçlerin belirlenmesi hiç de dolambaçsız değildir. Bizim laboratuvarımızda izlediğimiz yol, başkalarıyla sosyal işbirliği içine girdikleri ve iletişim kurdukları görece basit durumlarda büyük-kuyruksuz maymunların, küçük yaştaki insan çocuklarından nasıl farklılaştığını belirlemek oldu. Yukarıda belirttiğim üç dizi sürece sırayla odaklanacağız:

- (1) eşgüdüm ve iletişim
- (2) hoşgörü ve güven
- (3) normlar ve kurumlar

Basit tutmak ve odağı kaçırmamak için evrimsel masalımlı genellikle yiyecek arama bağlamında aktaracağım. Öyle inanıyorum ki, insan ortaklaşmacılığının evrimindeki pek çok ana aşama, bireylerin günlük ekmeklerini elde ederken birbirleriyle nasıl baş ettiklerinde kilitleniyor.²

Eşgüdüm ve İletişim

Gruplar içinde görece barış içerisinde beraberce yaşamak bağlamında bakıldığında, bütün sosyal hayvanlar, tanım gereği, ortaklaşmacıdır. Çoğu sosyal tür, genellikle avcılara karşı kendilerini savunabilmek için öyle ya da böyle grup halinde yiyecek aramaya çıkarlar. Üstüne üst-

² Bu yönde kuvvetli bir sav için *Bkz.* Sterelny, K. 2008. Nicod Lectures: http://www.institutnicod.org/lectures2008_outline.htm.

lük, pek çok memeli türünde bireylerin kurdukları özel ilişkiler, yiyecek ve eş bulma konusunda çıkan grup içi çekişmelerde koalisyonlara ve ittifaklara yol açar. Gruplar arası savunma ve avcılara karşı savunma da yine pek çok memeli türünde grupça gerçekleştirilen bir eylemdir. Şempanzeler ve diğer büyük-kuyruksuz maymunlar hemen hemen bütün bu grup işlerini yapmaktalar. Dolayısıyla sorumuz, onların kolektif etkinliklerinin insanlarda görülen işbirliği türlerine nasıl benzediği ve onlardan nasıl ayrıştığıdır.

"Paylaşılan ortaklaşmacı etkinliklerde"³ işbirliği içinde bulunanların, ilk önce birbirlerinin niyetlilik hallerine duyarlı olmaları gerekir. Ama bu asgari şartın ötesinde, iki ana özellik daha bulunur: (1) Katılımcıların ortak bir amacı vardır; biz bu X işini beraberce yapıyoruz ve bunun ikimiz için de böyle olduğunu iki taraflı olarak biliyoruz ve (2) Katılımcılar, aslında birbirinden bağımsız olan görevlerini –diğerine görevinde yardımcı olmak da dahil olmak üzere, hem ana planlarını hem de ara aşamalarındaki planlarını– eşgüdümde bulundurlar. Ortak bir amaca kenetlenmek kendiliğinden bir eşgüdüm sorunu ortaya çıkartır ve bu sorunun çözümü belli iletişim şekillerini gerektirir.⁴

Vahşi doğada yaşayan şempanzelerin giriştikleri en karmaşık işbirliği eylemi, Fildişi Sahili'nin Tai Ormanındaki ağaçlarda kırmızı kolobus maymunu avlamaktır. Şempanzelerin ortak bir hedefleri var ve avlanma sırasında da birbirini tamamlayıcı görevler üstlenirler. Sürücü denilen bir birey, avı belirli bir yöne doğru kovalarken, yol kesiciler olarak adlandırılan diğerleri, ağaçlara tırmanıp avın yön değiştirmesine engel olurlar. Sonunda,

³ Bratman, M. 1992. "Shared co-operative activity." Gilbert, M. 1989. *On Social Facts*.

⁴ Clark, H. 1996. *Uses of Language*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

bir pusucu avın önüne atlayarak avın kaçmasını önler.⁵ Av sahnesi böyle tamamlayıcı görevlere vurgu yapan bir dille anlatıldığında elbette ki gerçek bir işbirliği etkinliği olarak görünmektedir: Birbirini tamamlayan görevler ve ortak bir hedef olduğu ima edilmektedir. Soru, bu dilin uygun olup olmadığıdır.

Bence bu av sahnesini betimlemenin daha makul bir yolu var. Av, bir erkek şempanzenin, başarı için gerekli olan diğer şempanzelerin yakın çevrede olduğunu görmesi üzerine, maymunu ağaçlarda kovalamasıyla başlar. Diğer şempanzelerin her biri, av devam ettikçe sırayla, kendilerine en uygun uzamsal konuma geçerler. İkinci şempanze, kaçan maymunun önünü keser; üçüncü, bir diğer olası çıkış yolunu kapatır; diğerleri, olur da maymun aşağı düşerse diye yerde beklerler. Bu süreçte, her bir katılımcı, herhangi bir ortak hedef, plan veya görev dağılımı olmaksızın, kendilerinin avı yakalama olasılıklarını maksimize etmeye çalışırlar. Bu tür avlanma, kuşkusuz ki, avı edinirken bireylerin birbirlerinin uzamsal konumlarına iki taraflı olarak duyarlı oldukları, belirli bir karmaşıklıkla olan bir grup eylemidir. Ama kurtlar ve aslanlar da çok benzer bir şey yapmalarına rağmen çoğu araştırmacı onların amaçlarını veya planlarını ortaklaştırdıklarına dair bir atıfta bulunmazlar. İnsansı maymunlar, grup etkinliklerinde bulunurken Ben-modundalar, Biz-modunda değil.⁶

Şempanzelerin Ben-modunda gerçekleşen grup etkinliklerine karşın insan çocukları, birinci yaş günlerini hemen takiben, eşleriyle ortak hedefler oluşturup Biz-modunda iş görmeye başlarlar. Bu, en açık şekilde, Warneken

⁵ Boesch, C. 2005. "Joint cooperative hunting among wild chimpanzees: Taking natural observations seriously." *Behavioral and Brain Sciences* 28(5): 692–693.

⁶ Tuomela, R. 2007. *The Philosophy of Sociality: The Shared Point of View*.

ve diğer araştırmacı arkadaşların yaptıkları bir karşılaştırmalı çalışmada görülüyor. 14 ila 24 aylık çocuklara ve insan eliyle yetiştirilmiş üç yavru şempanzeye dört adet işbirliği etkinliği sunulur: Somut bir hedefin olduğu iki adet işlevsel görev ve işbirliği içinde oyunu oynamaktan başka bir hedefin bulunmadığı iki adet sosyal oyun. Katılımcıların, eşlerinin ortaklaşa yaptıkları bu etkinliklere olan bağlılığını nasıl anladıklarını ölçmek için yetişkinlerden oluşan eşler, işin ortasında bir yerde katılımlarını sonlandırırlar. Bulunan sonuçlar net ve tutarlıydı: Şempanzeler, sosyal oyunlara hiç ilgi göstermediler ve onlara katılmayı reddettiler. Sorun çözme görevlerindeyse sıklıkla istenen sonuca başarıyla ulaşmalarından da anlaşılabileceği üzere, davranışlarını eşlerinininkiyle ustalıkla senkronize ettiler. Fakat hedefe ulaşmaya çok motive göründükleri zamanlarda bile şempanzeler, eşleri katılımlarını sonlandırınca onları yeniden dahil etmeye çalışmadılar. Bu da bize, eşleriyle ortak bir hedef etrafında birleşmediklerini gösteriyor. Buna karşılık çocuklar, sosyal oyunlarda işlevsel görevlerde olduğu kadar işbirliği kurdular. Hatta öyle ki, bazen kazandıkları ödülü yeniden gerecin içine koyup etkinliği yeniden başlatarak işlevsel görevleri bile sosyal oyunlara dönüştürmeye çalıştılar. Demek ki, işbirliği içinde yapılan etkinliğin kendisi, işlevsel hedefe ulaşmaktan daha ödüllendiriciydi. En önemlisiyse, yetişkin kişi katılımını sonlandırdığında çocuklar onlarla bir şekilde iletişim kurarak aktif şekilde onları yeniden dahil etmeye çalıştılar. Bu da bize, bir hedef paylaşımı içinde olduklarını ve şimdi de yetişkinin kendisini ona yeniden adamasını istediklerine işaret etmektedir.⁷

⁷ Warneken, F. and Tomasello, M. 2006. "Altruistic helping in human infants and young chimpanzees." Warneken, F., vd. 2007. "Spontaneous altruism by chimpanzees and young children." Bu işbirliği davranışının videolarını şurada bulabilirsiniz: bostonreview.net/whywecooperate.

Laboratuvarımızda yaptığımız başka iki çalışma da yine çocukların ortak hedeflere kendilerini adayabilme becerilerini göstermektedir. Bunlardan birincisi, işbirliği içindeki eşlerin, her ikisi de ödülleri edinmedikleri sürece tatmin olmayacakları fikrini test eder: Her iki eş de faydalanmadıkça ortak hedefe ulaşılmamış demektir. Araştırmacılar, 3 yaşındaki iki çocuğun, bir direği uçlarından tutup basamağa benzer bir gerecin üzerine epey zorlanarak çıkartacakları bir düzenek hazırladılar. Direğin her iki ucuna, içinde birkaç adım sonra nakde dönüştürebilecekleri ödül kredileri bulunan birer tas bağlanmıştı. İşin aldatmacalı tarafıysa, çocuklardan birinin kendi ödülünü, diğerinkinden önce, basamakları kaplayan plastik camın ardından, görebilmesi idi. Bu durumdaki çocuklar, kendi ödülleri aldılar, ama hemen sonra, diğer çocuğun ödülünü alması için biraz daha çalışıp bir basamak daha gitmeleri gerektiğini fark ettiler. Bu şanslı çocukların kimi, ilk önce kendi ödül kredilerini nakde çevirdiler, ama sonra geri dönüp daha az şanslı olan çocuğun da kendi ödülünü aldığından emin olmak için o son basamağı çıkmak üzere işbirliğinde bulundular. Şanslı çocukların diğer bir kısmıysa, daha kendi ödülleri nakde çevirmeden öbür çocuğu beklediler ve ona yardım ettiler. Aynı düzeneğin işbirliği gerektirmeyen, salt bir çocuğun diğerine yardım ettiği, kontrol koşuluna kıyasla, bu koşulda çocuklar kendilerini ortak hedefe çok daha fazla adanmış görünüyorlardı ve bunu, görevi tamamlayıp hem kendilerinin hem de diğer çocuğun ödül almasını sağlayarak gösterdiler.⁸

İkinci deneydeyse, araştırmacılar, bir çocuk ile bir yetişkinin açıktan açığa ortak bir adanmışlık içinde işbirliğinde bulunacakları bir düzenek hazırladılar. Yetişkin, "Haydi gidip şu oyunu oynayalım. Olur mu?" gibi bir şey

⁸ Hammann, K., vd. (ongoing).

söyledi. Ancak ve ancak çocuk açıktan açığa hemfikir olduğunda oyunu oynamak üzere beraberce ilerlediler. Kontrol koşulundaydısa çocuk tek başına oyunu oynamaya başladı ve yetişkin davetsizce oyuna katıldı. Her iki koşulda da yetişkin daha sonra hiçbir sebep olmadan oyunu oynamayı bıraktı. Üç yaşındaki çocukların davranışı (ama 2 yaşındakilerinki değil), yetişkinle açıktan açığa bağlılık sözü vermiş olup olmadıklarına göre farklılık gösterdi. Eğer yetişkin açıkça bağlılık sözü verdiyse, o zaman çocuklar da onun etkinliğe geri dönmesi konusunda daha ısrarcı oldular; ne de olsa beraber oynama konusunda anlaşmışlardı. Ayrıca bu düzeneğin farklı bir versiyonunda, araştırmacılar odanın öbür ucundan çok daha eğlenceli bir oyunu göstererek çocukların aklını çelmeye çalıştıklarında, açıkça bağlılık sözü vermiş olanlar giderken izin istemeye çok daha meyillilerdi (örneğin, yetişkine bir şey söyleyerek, oyuncağı ona geri vererek veya gitmeden önce onun yüzüne bakarak).⁹ Bu çocuklar, bir anlaşmayı bozduklarını biliyor ve darbenin etkisi azaltmak için bunu bildiklerini belli etmeye çalışıyorlardı.

Gerçek anlamda işbirliği içeren etkinlikler, ortak hedefin yanı sıra bir çeşit görev paylaşımını ve eşlerin birbirlerinin rollerini anlamasını gerektirir. Bir başka çalışmada, bir grup araştırmacı, yaklaşık 18 aylık çocuklarla işbirliği içeren bir etkinliğe girip bir sonraki turda çocukları rol değiş tokuşu yaparak daha önce hiç oynamadıkları bir rolü oynamaya zorladılar. Bu çok küçük yaştaki çocuklar bile kolaylıkla yeni rollerine uyum gösterdiler; bu da gösteriyor ki, yetişkinle girdikleri ilk ortak etkinlik sırasında yetişkinin bakış açısını ve rolünü anlamışlardı.¹⁰ İnsanlar tarafından yetiştirilmiş üç genç

⁹ Gräfenhein, M.; Behne, T.; Carpenter, M.; and Tomasello, M. Baskıda. "Young children's understanding of joint commitments to cooperate." *Developmental Psychology*.

¹⁰ Carpenter, M.; Tomasello, M.; and Striano, T. 2005. "Role reversal i-

şempanzeyse bu şekilde bir rol değişiminde bulunmadılar." Biz bunu, (Nigel'in "hiçbir yerden bakış"ına benzer şekilde) insan bebeklerinin bütün ortak hedefleri ve birbirini tamamlayan rolleri tek bir boyutta temsil ederek ortak etkinliğe dair "kuş bakışı" bir anlayış getirdikleri şeklinde yorumluyoruz. Buna karşın, şempanzeler kendi hareketlerini birinci-kişî açısından, eşlerinin hareketleriniyse üçüncü-kişî açısından anlıyorlar, fakat aktivitenin bütününe ve rollere kuş bakışı bakamıyorlar. Demek ki, her iki katılımcının açısından baktığımızda, insanların işbirliği etkinlikleri, kişinin kendi de dahil olmak üzere herhangi birinin dolduracağı genelleştirilebilir roller sayesinde gerçekleşmektedir. Bazı filozoflar bunu "failin taraf olmadığı roller" diye adlandırırlar.

Bireyler işbirliği etkinlikleri sırasında eşgüdümlü hareket ederlerken aynı zamanda dikkatleri de eşgüdüm içerisinde. Gerçekten de çocuk gelişimi literatüründe en erken yaşlarda görülen işbirliği etkinlikleri, sıklıkla, "ortak dikkat etkinlikleri" olarak adlandırılır. Yaklaşık 9 aylık bebekler, yetişkinlerle beraber çok basit ortak hedefler içeren etkinlikleri yapmaya başlarlar; bir topu ileri geri atmak veya parçaları beraberce üst üste koymak gibi. Oynadıkça, çocuklar yetişkini ve onun dikkat yönünü gözlerler, yetişkin de çocuğu ve çocuğun dikkat yönünü gözler. Bu muhtemelen sonsuza uzanan birbirini gözleme yinelemesinin en iyi nasıl açıklanabileceği konusunda hiç kimse net değil. Ama bu, bebeklerin ilk doğum gününden önce oluşmaya başlayan deneyimlerinin bir parçası gibi görünüyor. Her ne şekilde açıklanırsa açıklansın, bu dikkat döngüsü daha en başta ortak bir hedefe sahip olmak-

mitation in 12 and 18 month olds and children with autism." *Infancy* 8(3): 253– 278.

¹¹ Tomasello, M. and Carpenter, M. 2005. "The emergence of social cognition in three young chimpanzees." *Monographs of the Society for Research in Child Development* 70, no. 279.

la mümkündür. Eğer ikimiz de ortak olarak şu aleti beraberce yapma hedefimiz olduğunu bilirsek o zaman ikimiz için de diğerinin dikkatinin nereye yoğunlaştığını bilmek görece daha kolaylaşır, çünkü bu durumda dikkatimizin odağı ikimiz için de aynı: Biz, hedefimizle ilgili olan her neyse ona odaklanırsak. Yaşamın ileriki aşamalarında, bebekler ortak hedef olmadan da dikkat ortaklaştırmaya başlarlar. Örneğin, bir gürültü duyulduğunda bebek de yetişkin de beraberce dikkatlerini ona yöneltir. Buna, tümevarımsal ortak dikkat diyoruz, çünkü dikkat çekici bir olayın olmasıyla başlamaktadır. Ama hem soyoluşun hem de bireyoluşun en başında dikkat ortaklığı yalnızca ortak hedefler bağlamında ortaya çıkar. Buna, tümdengelimsel ortak dikkat diyoruz, çünkü aktörlerin hedefleri dikkatin yönelimini belirlemektedir.

İşbirliği etkinliklerinde katılımcılar, dikkatlerini yalnız ortak hedefle ilgili konularda ortaklaştırmakla kalmaz aynı zamanda kendi bakış açılarını da oluştururlar. Zaten bakış açısı kavramı daha en başından her birimizin farklı şekilde bakabileceği ortak bir dikkat odağımızın olmasına bağlıdır; aksi takdirde ikimiz de bambaşka şeyler görürüz. Bu iki seviyeli dikkat yapısı –üst seviyede paylaşılan dikkat odağı ve alt seviyede farklı bakış açılarından oluşan– işbirliği etkinliğinin iki seviyeli yapısıyla (ortak hedef, bireysel roller) birebir paralellik gösterir ve en nihayetinde de oradan türer.¹²

Ortak dikkatteki bakış açısı, insanların iletişimde kritik bir rol oynar. Örnekleme gerekirse, bir yaşındaki bir çocukla yapılan bir deneyi düşünün. Bir yetişkin odaya girer, makul bir mesafeden karmaşık bir oyuncağın yan tarafına bakar ve “Ah! Harika! Şuna bak!” der. Bu, bazı çocukların o yetişkinle ilk karşılaşmasıdır, dolayısıyla onun

¹² Moll, H., and Tomasello, M. 2007. “Cooperation and human cognition: The Vygotskian intelligence hypothesis.” *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 362(1480): 639–648.

ilk kez gördüğü harika oyuncağa tepki verdiğini varsayarlar. Ama diğer çocuklar önceden bu yetişkinle birlikte bu karmaşık oyuncağı uzun uzun oynamışlardır. Dolayısıyla oyuncak eski haberdır, halihazırda ortak alanlarındadır. Bu durumda çocuklar, yetişkinin nesnenin tamamından bahsediyor olamayacağını düşündüler; kimse her iki kişinin de pekâlâ bildiği bir şey için heyecanla haykırmaz. Çocuklar, yetişkinin bir başka nesne için veya o oyuncağın bir başka kısmı için heyecanlandığını varsaydılar.¹³

Olayı çok dikkatle incelemiş olan birtakım deneyler¹⁴ de dahil olmak üzere bütün göstergeler, kuyruksuz maymunların dikkat ortaklaştırmasında bulunmadığına işaret etmektedir. Çeşitli verilere göre bir şempanze, grup arkadaşının bir maymunu gördüğünü bilse de¹⁵ şempanzenin, kendisi maymunu görürken, grup arkadaşının kendisini gördüğünü bildiğine dair hiçbir kanıt bulunmamakta. Yani, kuyruksuz maymunların, her tür kavramsal ortaklık koşulunun bilişsel temelini oluşturan zihin okumada (eğer bu terimi kullanmama izin verirseniz) bir adım dahi yineleme yaptıklarına dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Eğer varsayımımızda belirttiğimiz gibi, karşılıklı bilgi, ortak bilgi, ortak dikkat, karşılıklı bilişsel ortam, özneler-arasılık ve benzeri adlandırdığımız şeylere giden yolda ilk adım ortak hedefli işbirliği etkinliklerinde bulunmaksa, kuyruksuz maymunların başkalarıyla dikkat ortaklığı kurmamalarının sebebi daha en başından ortak hedefli etkinliklere katılmamalarıdır.¹⁶ İnsansı maymunlarla yaptığımız çok sayıdaki işbirliği çalışma-

¹³ Moll, H.; Koring, C.; Carpenter, M.; and Tomasello, M. 2006. "Infants determine others' focus of attention by pragmatics and exclusion." *Journal of Cognition & Development* 7(3): 411-430.

¹⁴ Tomasello, M., and Carpenter, M. 2005. "The emergence of social cognition in three young chimpanzees."

¹⁵ Call, J., and Tomasello, M. 2008. "Does the chimpanzee have a theory of mind: 30 years later." *Trends in Cognitive Science* 12(5): 187-92.

¹⁶ Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*.

sında maymunlar asla hedef ve dikkat ortaklığı kurmak için bir girişimde bulunmadı. Buna karşın insan çocukları, hedef ve dikkat ortaklığı kurmak ve etkinlikteki çeşitli rollerin eşgüdümünü sağlamak için sözel olan ve olmayan her tür yolla iletişim kurdular.

Böylelikle, insanların ortaklaşmacı iletişim biçimleri, ilk önce onlara ortak konular oluşturmaları için gerekli olan ortak düzlemi sağlayan ve Grice'ın¹⁷ çıkarsama düzeneğinin düzgünce işlemesi için olmazsa olmaz addettiği işbirliği etkinliklerinin sınırları içinde evrimleşmiştir. İnsana özgü iletişim biçimlerinden en basit olanını, parmakla işaret etme örneğini, bir kez daha düşünün. Paylaşılan bir bağlam yoksa parmakla işaret etmek hiçbir anlama gelmez. Ama eğer bir işbirliği etkinliğinin ortasındaysak (örneğin fıstık topluyorsak) o parmak işareti nerdeyse ansızın ve hiçbir şüpheyeye yer bırakmayacak şekilde anlamlı hale gelir ("burada bir fıstık var"). Wittgenstein'in da ilk kez not ettiği gibi, iletişim ediminin gömülü olduğu *lebensform*'a (yaşam biçimi) bağlı olarak ben bir kâğıt parçasına, onun rengine, şekline veya pek çok farklı özelliğinden herhangi birine işaret ediyor olabilirim.¹⁸ Bir *lebensform*'a –belki de işbirliği etkinliği ilk örnek olarak düşünülebilir– temas etmek işaret etme eylemini paylaşılan sosyal uygulama zeminine oturtarak aksi takdirde hiçbir anlamı olmayan bu harekete bir anlam kazandırır. Bu zemine oturtma olmadıyındaysa, "rastgele" dilsel sembollerini kullanan geleneksel iletişim biçimleri gürültüden ibaret hale gelir. İnsanlar, ancak belli bir süre işbirliği etkinlikleri içerisinde ortaklaşmacı iletişim biçimleri geliştirdikten sonra ortaklaşmacı iletişimlerini bu tür etkinliklerin dışına taşımaya başlamışlardır.

¹⁷ Grice, P. 1975. "Logic and conversation." Cole, P. and Morgan, J., (Ed.), Syntax and Semantics: Vol. 3. Speech Acts. New York: Academic Yayın.

¹⁸ Wittgenstein, L. 1953. *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell.

Özetlemek gerekirse, insanlara özgü işbirliği etkinliklerinin yapısı, ortak dikkatin ve bireysel bakış açılarının eşgüdümlü olduğu bireysel roller ve ortak hedeflerden oluşur. Skyrms'ın geyik avı¹⁹ yoluyla, insanlarda bu tür etkinliklerde karşılıklı somut fayda sağlamak için gerekli olan beceriler ve motivasyonlar evrimleşmiştir. Ortaklaşmacı iletişim biçimleri için gereken beceriler ve motivasyonlar, bu tür işbirliği etkinlikleriyle beraber evrimleşmiştir, çünkü hem bu etkinliklere dayanırlar hem de ortak hedef ve bireysel rollerin eşgüdümünü artırarak bu etkinliklere katkıda bulunurlar. Benim varsayımım, bugün küçük çocuklarda gördüğümüz somut işbirliği etkinliklerinin, insan evriminde görülen ilk işbirliği etkinliklerini büyük oranda yansıttığı yönündedir. İşbirliği içinde büyük avları avlama veya meyve toplamada bulunan aynı yapı bunlarda da var: Bireylerden biri, diğerinin ağaca çıkmasına ve daha sonra beraberce paylaşacakları yiyeceği elde etmesine yardımcı olur. Diğer primat akrabalarından farklı olarak, insanların içinde bulundukları seçim baskısı, onları, yiyeceklerini elde etmek için işbirliği yapmaya yönelmiştir; böylelikle insanlar, zorunlu işbirlikçiler olmuşlardır.²⁰

Salt davranış ve bilişin gözlemlenmesinden ve analizinden daha somut bir şeyler arayanlar için, insanlarda bulunan oldukça sıra dışı ve ihtimalle ortaklaşmacılıkla ilişkili olan fizyolojik bir özelliği düşünün. İnsan dışındaki 200 küsur cins primatın hepsi, neredeyse tamamen kara gözlere sahip. Gözün akı denilen sklera tabakası adeta görünür değil. İnsanların sklerasıysa (görünür olan kısmı) yaklaşık üç kat daha büyüktür; bu, bir başkasının bakış yönünü takip etmeyi kolaylaştırır. Yakın zamanda

¹⁹ Skyrms, B. 2004. The Stag Hunt and the Evolution of Social Structure. Cambridge, U.K.: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

²⁰ Bunun yanı sıra, Sterelny, K.'nin 2008 Nicod Lectures serisine bakınız: http://www.institutnicod.org/lectures2008_outline.htm.

yapılan bir deneye göre, başkalarının bakış yönünü takip etmek için şempanzeler neredeyse tamamen baş hareketinin yönüne odaklanırlarken –deneycinin gözleri kapalı bile olsa başını yukarı kaldırdığında bunu takip ederler– insan bebekleri aslen gözün yönüne bakarlar; başları sabit durumdayken bile deneycinin gözlerini takip ederler.²¹ Benim bakışımın yönünü takip edebilmeniz evrimsel açıdan size neden faydalı olabileceğini kolaylıkla hayal edebilirsiniz; örneğin, uzak mesafedeki bir avcuyu veya yiyeceği gözetleyebilmek için. Fakat doğa, benim gözümün beyazını sizin sağlayacağınız fayda üzerinden seçemez; bunun bana da bir faydası olması (ya da hiç değilse zararının olmaması) lazım. Ortaklaşmacı-göz adını verdiğimiz varsayımda, ekip olarak iddiamız, bakışımın yönünü herkesin görmesi için ilan etmemin, ancak başkalarının onu zararına olacak şekilde kullanmayacakları ortaklaşmacı bir sosyal ortamda evrimleşebileceği yönünde. Bu yüzden, kişilerin bakış yönünün başkalarınca takip edilmesini kolaylaştıran türden gözler, kişilerin birbirlerinin dikkat odaklarını gözetlemelerinin herkese yarar sağladığı ortaklaşmacı sosyal gruplarda evrimleşmiş olabilir.

Hoşgörü ve Güven

Burada, işbirliği etkinliklerini insana özgü özelliklerde anahtar niteliği taşıyan bir özellik olarak dikkate alıyorum. Ama evrimsel hikâyeye göre işbirliği etkinlikleri aslında bir çeşit ara basamaktır; karmaşık işbirliği etkinliklerinin evrimine yol açan daha önde gelen bir gelişim daha vardır. Ortaklaşmacılıkla ilgili sözünü etmekte olduğumuz ilerlemelerin hiçbiri, sürekli rekabet eden hay-

²¹ Tomasello, M.; Hare, B.; Lehmann, H.; and Call, J. 2007. "Reliance on head versus eyes in the gaze following of great apes and human infants: The cooperative eye hypothesis." *Journal of Human Evolution* 52(3): 314–320.

vanlar arasında evrimleşecek alan bulamazdı. Atalarımız, kendilerini daha en başta sofistike işbirliği becerilerinin seçimini makul kılan –bizim hikâyemizde bu, yiyeceklerle ilgili beceriler olacaktır– bir hoşgörü ve güven ortamında bulmuş olmalılar.

Sosyalliğin nasıl evrimleştiğine dair standart açıklamaya göre hayvan türleri avcılardan korunmak için sosyalleşirler. En iyi savunma grup halinde yapılan savunmadır. Koruma gerekmediğindeyse bireyler kendi başlarına yiyecek arayışına çıksalar daha iyi olur, çünkü o durumda sürekli yiyecek için birileriyle rekabet etmek zorunda kalmazlar. Yiyecek geniş alana yayılmışsa genellikle pek sorun yoktur: Antiloplar, bereketli ovalarda barış içerisinde otlarken bir yandan da korunmak için bir arada dururlar. Ama yiyecek öbekler halinde bulunduğu, baskınlık çirkin yüzünü gösterir. Bir primat grubu meyve dolu bir ağaç bulduğunda tipik olarak çekişme ve rekabet gözlenir ve bireyler diğerlerinden en azından birkaç metre öteye gidip yiyeceklerini öyle yerler. Yiyeceğin öbekler halinde bulunduğu model av hayvanlarıdır. Tek başına avlananlar için av hayvanları elbette rekabete dair bir problem yaratmaz. Ama aslanlar ve kurtlar gibi sosyal etoburlar için grupça öldürülen bir av, ganimetin nasıl paylaşılacağı sorunsalını doğurur. Öldürücü darbeyi vuran tek bir kişiye, öldüren, yavaş yavaş yaklaşan diğerlerinin kadavradan biraz almasına izin vermeli, çünkü rakiplerden birini savuşturmaya çalışırken diğerlerine kadavrayı kaptırabilir (buna, yiyecek paylaşımında hoş görülen çalma modeli denir).

Şempanzeler büyük oranda meyve ve diğer bitkilerle beslenir. Meyveler, bir ölçüde de olsa öbekler halinde bulunan çok değerli bir kaynaktır ve dolayısıyla rekabeti ateşler. Ama bazı şempanzeler kırmızı kolobus maymununu avlamak üzere az önce sözünü ettiğim türden grup avına da çıkar. Daha önce de belirtildiği üzere, grup avı,

paylaşılan hedefler ve iş bölüşümünün varlığı nedeniyle gerçek bir işbirliği etkinliği olarak görünür. Maymun yakalandığında avcılar, olaya seyirci kalıp avlanmamış olanlardan daha fazla miktarda et alırlar. Bu da paylaşılan hedef ve ganimetin adil bölüşümü fikirlerini destekler.²² Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar başka bir şey göstermektedir. Birincisi, öldürücü darbeyi vuran şempanze, eğer mümkünse, kadavrayı olay mahallinden hemen uzaklaştırarak diğerlerinin gelmesini önlemeye çalışır veya bir dalın en ucuna tırmanarak diğer şempanzelerin erişimini sınırlamaya girişir. Ama pek çok durumda, ete sahip olanların eti saklama girişimleri başarısız olur ve etin ucundan tutup tutup koparan dilencilerle etrafları sarılır. Etin sahibi, dilencilerin bir miktar et almasına izin verir ve araştırmalar niceliksel olarak göstermektedir ki bu bağışlar doğrudan dilenme ve tacizin bir sonucu: Bir dilenci ne kadar çok dilenir ve ne kadar çok taciz ederse o kadar çok yiyecek alır. Tacizin şiddeti, tacizcinin kavga etme isteğinin ne denli güçlü olduğunun bir göstergesi olarak alınabilir ve kavga etme isteği, en azından kısmen, avın heyecanından kaynaklanıyor olabilir. Bununla ilintili bir başka olasılık da başarısız avcılarının bile geç gelenlerden daha çok et elde edeceğidir, çünkü bu avcılar kadavranın etrafında ilk önce bitiverip dilenmeye başlamışken geç gelenler ancak ikinci halkaya havale edilirler.²³

Şempanzelerin grup avıyla ilgili bu görüş, birinci kısımda açıklanmış olan Melis'in çalışması tarafından desteklenmektedir. Hatırlarsanız, araştırmacıların hazırladığı düzenekte iki şempanze, ucunda yiyecek bağlı plat-

²² Boesch, C. 2005. "Joint cooperative hunting among wild chimpanzees: Taking natural observations seriously."

²³ Gilby, I. C. 2006. "Meat sharing among the Gombe chimpanzees: Harassment and reciprocal exchange." *Animal Behaviour* 71(4): 953-963.

form bulunan iki ipten birini yalnızca diğer şempanzeyle aynı anda çektiğinde erişimleri dışındaki yiyeceği elde edebiliyorlardı. Ana bulgu, her bir şempanzenin önünde bir parça yiyecek bulunduğu durumda epey iyi oranda senkronize ip çekiş, yani başarı, olduğuydu. Ama tahtanın ortasında sonradan paylaşması güç olacak olan tek bir parça yiyecek bulunduğu anda, ortaklaşma hemen hemen tamamen yerle bir olmuştu. Genel olarak, şempanzeler yiyecek için öylesine bir rekabet halindelerdir ki ancak ganimetin bölüşümü problemi bir ölçüde iyileştirildiğinde senkronize etkinlikler sayesinde eşgüdümlü hareketlerde bulunurlar. Şempanzelerden daha ortaklaşmacı olmakla bilinen bir diğer en yakın akrabamız olan bonobolarla benzer bir deney yapıldığında, öbeklenmiş yiyeceklerin paylaşımı konusunda biraz daha fazla hoşgörü olduğu gözlemlendi, ama çok daha fazla değil.²⁴

Aynı yöntemle çocuklar çalışıldığında da öbeklenmiş yiyecek katılımcıların umurunda bile olmadı. Hatta, hemen hemen hiç ağız dalaşına bile varmadan kendilerince onu bölüştürmenin farklı yollarını buldular. (Sanırım birden fazla çocuğu olan herkes için bu çocukların kardeş olmadıklarını söylemem gerekir.) İlginçtir ki, bu durumda çocuklar bazen birbirlerini adaletle ilgili konular üzerinden sorguladılar. Bir denemede, çocuklardan biri eşleriyle beraber çekip kazandıkları şekerlemelerin tamamını aldı. Yoksun kalan çocuk bunu sorgulamaya başladı ve açgözlü olan çocuk hemen pes etti. Araştırmacılar, her iki çocuğun eşit paylaşımında bulunduğu durumda hiçbir sorgulama ve zorlama gözlemlenemediler.

Bu çalışmanın süregiden denemeleri, çeşitli kolektif eylem problemlerini incelemek üzere genişletildi. Örneğin, katılımcılar bazen üzerinde çok asimetrik şekilde

²⁴ Hare, B.; Melis, A.; Woods, V.; Hastings, S.; and Wrangham, R. 2007. "Tolerance allows bonobos to outperform chimpanzees in a cooperative task." *Current Biology* 17(7): 619–623.

dağıtılmış –bana beş sana bir veya bana altı sana hiç gibi– iki öbek yiyecek olan bir tahtayı çekiyorlar. Ödüllerin daha adil bölüşümü için bir düzenleme yapılmazsa bir süre sonra işbirliği çökecektir. Şempanzelerin deneyiminde olan tam da budur. Bir ya da iki sefer ödül almaksızın yardım ettikten sonra, şanssız şempanze yardımcı olmaya devam etmeyi reddeder ve çabalar da suya düşer. Genellikle, yiyeceği alan kişi yiyeceğini paylaşmaz ve böylelikle ileride olabilecek ortaklaşmacılığı peşinen engellemiş olur. Varsayımımız, çocukların işbirliğini denemeler boyunca sürdürebilmek için ödülleri daha adil bölüştüren çeşitli yöntemler bulacakları yönünde.

Bu çalışmalar, yiyecek rekabetinin şiddetinin, insanlar ve şempanzelerde tamamen farklı seviyelerde işlediğini göstermektedir. Herkesin fayda sağladığı işbirliği etkinlikleri için gereken karmaşık becerilerin ve motivasyonların evrimleşmesi için bizi diğer büyük kuyruksuz maymunlarda gördüğümüz, yiyecek için güçlü rekabet, yiyecek paylaşımında düşük hoşgörü ve diğerlerine hiç yiyecek sunmama örüntüsünden çekip kopartmış olan bir ilk aşama olmuş olmalı. Şempanzeler için, herkesin maymunu yakalama olasılığının makul miktarda olduğu ve hatta başarısız olan katılımcıların bile yakalayanı taciz ederek bir miktar et elde edebileceği “büyük kadavra” senaryosunda işbirliğinde bulunmak görece kolay. Ama maymunu yakalamada başarılı olunduğunda hiç şaşmaksızın ganimet yarışına girileceğini bilen avcılar için –insanlardaki anlamıyla– ortak hedefler nasıl olabilir?

İnsanların sosyal açıdan daha hoşgörülü ve yiyecek için daha az rekabetçi oldukları bağlama dair bir dizi evrimsel varsayım bulunmakta. Tamamen yiyecek arama bağlamında bir hikâye anlatabiliriz; işbirliği zorunlu hale geldikçe hâlihazırda daha az yiyecek rekabeti yapan ve başkalarına karşı daha hoşgörülü olan kişilerin doğal olarak uyumsal bir avantajı olmuştur. (Skyrms’in de gös-

terdiği gibi, bu kişilerin birbirlerini bulabildiklerini var sayıyoruz).

Ayrıca, avcı-toplayıcı toplumlar, zorbaların dışlandığı veya öldürüldüğü türden eşitlikçi toplumlar olma eğiliminde olduklarından, insanların, çok kavgacı ve mal düşkünü olanların gruptan ayıklandığı bir çeşit öz-ehlileştirme sürecinden geçtikleri tahmininde de bulunabiliriz.²⁵

Son olarak, ortaklaşmacı yetiştirme (ortak çocuk bakımı) denilen olgunun öneminden bahsedebiliriz. İnsanlar dışındaki büyük kuyruksuz maymunların tamamında çocuk bakımının yüzde yüzünün anne tarafından yapılıyor olması çok çarpıcı bir gerçek. İnsanlar arasındaysa hem geleneksel hem de modern toplumlarda bu oran yüzde 50'ye daha yakın. Ortaklaşmacı yetiştirme senaryosunda yardımcıları –yani anne dışındaki herkes–, genellikle aktif olarak yiyecek temin etme ve temel çocuk bakımında bulunma gibi çeşitli özgeci hareketlerde bulunurlar. *Mothers and Others* adlı eserinde Sarah Hrdy, insanların yiyecek arama ihtiyaçlarındaki değişimden ve dişiyle erkek arasındaki tekeşli ilişkilerden kaynaklanabileceğini öne sürdüğü bu farklılaşan sosyal bağlamın, insana özgü özgeci motivasyonları yarattığını iddia eder.²⁶

Elbette yukarıda belirttiğimiz senaryoların hepsinin rol oynamış olması olası. Önemli olan nokta çok basitçe, insanların evriminde, büyük kuyruksuz maymunlarınkinden farklı olarak, insanları işbirliği etkinlikleri ve niyet paylaşımı için gerekli olan karmaşık beceriler ve motivasyonların seçilebilmesini sağlayan bir arenaya iten ve deneyimin duygusal ve güdüsel kısımlarının da dahil olduğu bir ilk aşama olduğu.

²⁵ Hare, B. and Tomasello, M. 2005. "Human-like social skills in dogs?" *Trends in Cognitive Science* 9(9): 439-444.

²⁶ Hrdy, S. 2009. *Mothers and others*. Cambridge, Mass.: Harvard Üniversitesi Yayınları.

Karşılıklı fayda sağladığımız bir işbirliği etkinliğine girdiğimizde ben fiziksel olarak yardım ederek veya sizi faydalı bir şey hakkında bilgilendirerek rolünüzü oynamanıza yardım ettiğimde aslında kendime yardım etmiş oluyorum, çünkü sizin rolünüzün başarıyla oynanması bizim bir bütün olarak başarımız için kritik değerdedir. İki taraflı etkinlikler bu nedenle özgeci güdülerin ilk aşamadaki evrimi için korunaklı bir ortam sağlar. İnsanların yardımsever tavırları bu korunaklı ortamın ötesine geçirebildiği durumlar daha sonra evrimleşmiş olmalı. Bu müteakip evrimsel aşamayı açıklamak için olağan şüphelere bakmalıyız: Karşılıklılık ve itibar başı çekiyor, cezalandırma ve sosyal normlar da onları izliyor. İki taraflı etkinlikler –ve diğer primatlara korunaklı alan sağlamış olabilecek olan akraba seçilimi bağlamları– dışında emsalsiz özgeci güdüler yaratmak imkânsız değilse bile son derece güçtür. Ama halihazırda var olan güdülerini yeni kişilere ve bağlamlara genişletmek evrimsel açıdan kıyaslanamayacak kadar daha az sorunludur. Doğru koşullar olduğu takdirde bilişsel ve güdüsel mekanizma hazır bulunmaktadır.

Normlar ve Kurumlar

Evrimsel bir hikâye gibi düşünersek, bu noktada elimizde günümüz büyük kuyruksuz maymunlarından daha hoşgörülü, birbirine daha çok güvenen ve niyet paylaşımı ve işbirliği için daha güçlü becerilere ve motivasyonlara sahip hominidler var. Ama resmi tamamlamak için –yiyecek arayışından alışveriş yapmaya geçmek için– grup seviyesinde yürüyen bazı süreçlere, özellikle de sosyal normlara ve kurumlara, ihtiyacımız var.

Sosyal normlardan kastımız, sosyal şekilde üzerinde anlaşmaya varılmış, taraflarca karşılıklı olarak bilinen, sosyal yaptırım gücü olan ve üçüncü kişiler tarafından

gözetlenme ve cezalandırmaya tabi olan beklentiler ise, büyük kuyruksuz maymunların hiçbir sosyal normu olduğuna inanmıyorum. Ama yakın zamanda yaptığımız çalışmalarda, çalışma arkadaşlarımla birlikte primat atalarımızda bununla ilişkili olan iki davranışı kayıt altına aldık. Karşılıklı tahta çekme düzeneğinin bir başka versiyonunda ekibimiz, şempanzelere, daha önceki deneylere dayanarak, işbirliği açısından birinin çok iyi diğerinse çok kötü olduğunu bildikleri iki şempanzeden birini eş olarak seçtirtti. Test edilen şempanze, kimin ne olduğunu hızlıca öğrendi ve kötü işbirliği yapanı seçmekten kaçındı.²⁷ Elbette şempanzeler yalnızca işbirliğinden edinecekleri kendi kazançlarını maksimize etmeye çalışıyorlar ve kötü işbirliği yapanı cezalandırmak akıllarından bile geçmiyordu. Yine de –kimilerinin “biyolojik Pazar” diye adlandırdıkları– bu tür tercihler, kötü işbirliği yapanları caydırmaya yarar, çünkü o kişiler faydalı olabilecek imkanlardan dışlanmış olurlar. Bu tür dışlama, cezalandırmanın öncüsü olarak görülebilir.

Laboratuvarımızda yapılmış olan başka bir çalışmada araştırmacılar, bir şempanze bir diğerinden yiyecek çalarsa mağdurun misilleme yaparak hırsızın yiyeceği elinde tutmasının ve yemesinin önüne geçtiğini gösterdiler. Ama şu ana kadarki süregiden çalışmalarda mağdurunkine benzer bir davranışın gözlemciler tarafından yapıldığına hiç tanık olmadık. Hırsız başkasından çalmışsa, gözlemci bireyler onun bu ikramiyenin tadına varmasını önlemedikleri gibi herhangi bir tür olumsuz yaptırım da bulunmuyorlar. Süregiden çabalarımıza rağmen üçüncü-kişilerden cezalandırma uygulandığını hiç gözlemlemedik. Her ne kadar büyük kuyruksuz maymunlarca yapılan bu iki davranış –dışlama ve misilleme yapma– grup

²⁷ Melis, A.; Hare, B.; and Tomasello, M. 2006. “Chimpanzees recruit the best collaborators.” *Science* 311(5765): 1297–1300.

arkadaşlarını anti-sosyal davranıştan caydırmaya yarasa da her iki durumda da herhangi bir sosyal normun uygulanmadığından bahsedemeyiz; en azından failin taraf olmadığı bir biçimde, üçüncü-kişi açısından uygulanmadığı kesin.²⁸

Buna karşılık insanlarda, pek çok norm melez olsa da aslen iki tip sosyal norm işlemektedir: Ortaklaşmacılık normları (buna ahlaki normlar da dahil) ve uyum normları (buna yapısal kurallar da dahil).

Muhtemelen, ortaklaşmacılık normları, tarihsel olarak bireysel veya iki taraflı koşullarda günlük hayatlarını sürdüren kişilerin bir şekilde birbirlerine rast gelmelerinden doğmuştur. Henüz tam olarak anlayamadığımız birtakım süreçlerden ötürü karşılıklı beklentiler oluşur ve belki de kişiler diğerlerini farklı şekilde davranmaya ikna etmeye çalışırlar²⁹ ya da eşitlikçi bir tavır benimseyerek bir tür dengeye yol açan belirli davranış kalıpları üzerinde anlaşırırlar. Bu denge durumu, karşılıklı bilinen beklentilerin dayatılması konusunda herkesin ortak hareket ettiği bir düzene dayandığı ölçüde sosyal normlardan veya kurallardan bahsedebiliriz.

Tüm sosyal bilimlerin en asli sorularından biri olan bu soruya aslen yeni cevaplarım varmış gibi davranmayacağım: Ortaklaşmacılık normları nereden gelir ve nasıl işler? Öne süreceğim tek şey, bugün küçük çocukların giriştikleri işbirliği etkinliklerinin, ortaklaşmacı çeşitleri bulunan sosyal normların doğal beşiği olduğu. Bu böyle, çünkü sosyal normlar iki ana bileşenin tohumlarını barındırır. Birincisi, sosyal normların dayatma gücü vardır. Bu, ihlalcilere ceza tehdidinden ileri gelebilir, ama norm-

²⁸ Jensen, K.; Call, J.; and Tomasello, M. 2007. "Chimpanzees are vengeful but not spiteful." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 104(32): 13046-13050.

²⁹ Knight, J. 1992. *Institutions and social conflict*. Cambridge, U.K.: Cambridge Üniversitesi Yayınları.

ların rasyonel bir tarafı da vardır. İki taraflı işbirliği etkinliklerinde ikimiz de biliriz ki ortak hedefimize ulaşmak için birbirimize bağımlıyızdır. Bu da aslen (bilişsel yönelimleri olan her organizmada görülen) rasyonel eylemin bireysel normsallığından –bu hedefe ulaşmak için X’i yapmalıyım– ortak rasyonel eylemin sosyal normsallığına –ortak hedefimize ulaşmamız için ben X’i yapmalıyım ve sen de Y’yi yapmalısın– dönüşür. Eğer sen Y’yi yapmazsan, başarısızlığımızın sebebi sensindir ve bu da sana kızmama sebep olur. Eğer ben kendi payıma düşeni yapmazsam yine başarısız oluruz ama bu sefer ben senin içinde bulunduğun acı duruma anlayış gösteririm (ve belki kendime de kızarım). Demek ki, ortaklaşmacılık normlarının dayatma gücü, karşılıklı olarak birbirimize olan bağımlılığımızı bilmemizden ve hem kendimizin hem de diğerlerinin başarısızlıklarına verdiğimiz doğal tepkilerden ileri gelir.

Kınanma, henüz ortaklaşmacı bir sosyal norm değildir, çünkü ikinci ana bileşeni eksiktir: Genelleştirme. Tanımı gereği normsal yargılar, kişilerin belli etkinliklerinin kıyaslanabileceği bazı genel standartları gerektirir. Toplumlardaki kimi işbirliği etkinlikleri, bu etkinliklerin –ortak hedefleri ve çeşitli rolleri barındıran– yapıları herkesçe bilinen kültürel pratikler haline gelene kadar sosyal grubun çeşitli üyelerince, farklı kişilerin farklı ortamlarda farklı rollere bürünmesiyle defalarca tekrarlanır. Örneğin, ağaçlardaki arı kovanlarından arı toplamak için bir kişi ağacın yanında ayakta durur, diğeri onun omuzlarına tırmanıp kovandan balı toplar ve aşağıya iletir, bir üçüncü kişiye balı bir kaba boşaltır. Yeniyetmeler, bu etkinlikteki farklı rollerin sosyal anlamını öğrenmek için grubun peşine takıldıkça roller genel bir şekilde tanımlanmaya başlanır. Öyle ki, X rolünü oynayan kişinin grubun başarısı için yapması zorunlu olan belirli şeylere dair karşılıklı beklentiler oluşur. Belirli bir roldeki bir bi-

reyin övülmesi veya suçlanması, karşılanması gerektiği herkesçe bilinen bu standartlar bağlamında gerçekleşir. Böylelikle zamanla, ortak bir hedef uğruna "bizim" beraberce, birbirine karşılıklı bağlılığı bulunan ve takaslanabilir rollerde bulunduğumuz sosyal pratikler, karşılıklı beklentileri ve bu beklentiler de genelleştirilmiş, failin taraf olmadığı normsal yargıları doğurur.

Bir sosyal pratiğin ve onun normsal boyutunun doğuşunu resmetmek için yardımlaşma deneylerimizden birinden tipik bir sahneyi kısaca anlatacağım. Başlangıçta, çocuk, yetişkinin dergileri dolaba kaldırışını pasif bir şekilde izler. Sonra, ikinci seferde, yetişkin elleri dergilerle dolu olduğu için kapıyı açmakta zorlanınca çocuk onun kapıyı açmasına yardımcı olur. Sonra, üçüncü seferde, bütün süreci çözmüş olan çocuk her şeyi önceden öngörür ve daha baştan kapıyı açarak dergileri işbirliği içinde kaldırma etkinliğine öncülük etmiş olur. Bazı durumlarda, çocuk, parmağıyla işaret ederek yetişkine dergileri nereye koyacağını bile gösterir. Etkinliğin yapıldığı bu üç sefer süresince çocuk ve yetişkin, birbirlerinin davranışlarına dair karşılıklı beklentiler geliştirirler. Öyle ki, çocuk etkinliği düzenleyerek ve hatta bu etkinlikte belirli işlerin normsal gerekliliklere göre yapıldığını ima eder şekilde "Onlar şuraya konur" gibi şeyler diyerek yetişkinle iletişim bile kurar. Evrimsel hikâyemiz açısından kayda değer olan bir özellik, bu çocukların yalnızca on sekiz aylık olmaları, yani henüz yeni sözlü iletişim kurmaya başlamış ve normsal dili hemen hemen hiç kullanmıyor olmalarıdır (ve aslında onların parmak işaretine atfettiğim normsal anlam yegâne bir olasılık da değildir). Ama yine de bütün çalışmalarımızdan net bir şekilde görülüyor ki, çocuklar, yetişkinlerle giriştikleri tek bir veya birkaç işbirliği etkinliği deneyimine dayanarak işlerin nasıl yapıldığına, işleri "bizim" nasıl yaptığımıza, dair sonuçlara rahatlıkla varırlar.

Ortaklaşmacılık normlarının yanı sıra, uyum normları ve geleneksel normlar da insan davranışını yönetir. İnsan evriminde bir noktada, bir gruptaki tüm bireylerin benzer şekilde davranmaları önem kazanmış, uyum gösterme baskısı ortaya çıkmıştır. Burada, görünen güdü, diğerleri gibi olmak, gruba kabul edilmek, grubu oluşturan “biz”in bir parçası olmak ve diğer gruplarla yarışmaktır. Eğer grup olarak var olacaksak, yaptığımız işleri, daha önce etkin olduğu kanıtlanmış yöntemlerle yapmalı ve kendimizi, bizim yöntemlerimizi bilmeyen diğerlerinden ayırt etmeliyiz. Taklit etme ve uyum gösterme, insanların yeni evrimsel yönlemlere açılmalarını sağlayan asli süreçler olabilir.³⁰ Bunun sebebi, taklit etme ve uyum göstermenin, grup içi homojenliği ve gruplar arası heterojenliği yüksek düzeylerde oluşturabilmesi ve bunu biyolojik evrime oranla, zaman ölçeğinde daha hızlı bir şekilde yapabilmesidir. Bu –ihtimalle başka hiçbir türde bulunmayan– özgün olgudan ötürüdür, kültürel grup seçilimi denilen yeni bir süreç mümkün olmuştur. İnsanların sosyal grupları, dil, giyiniş ve gelenekleri açısından birbirlerinden ciddi ölçüde ayırır ve birbirleriyle rekabet eder hale gelmişlerdir. En etkin sosyal pratiklere sahip olanlar, diğerlerine göre daha çok gelişmiştir. Muhtemelen bu, çok küçük yaştaki bebeklerde bile etkin olduğu gözlenmiş olan (örneğin, bebekler henüz kendileri konuşamazken onlarla aynı anadili konuşan birisiyle iletişim kurmak istemeleri gibi)³¹ grup-içi grup-dışı mantığının kaynağını oluşturmaktadır.

Bir tür sosyal norm sistemi, ya da en azından sosyal yargılar ve dolayısıyla da biyoloji ve kültürün ortak evri-

³⁰ Richerson, P. and Boyd, R. 2006. Not by genes alone: How culture transformed human evolution.

³¹ Kinzler, K. D.; Dupoux, E.; and Spelke, E. S. 2007. “The native language of social cognition.” *Proceedings of the National Academy of Sciences* 104(30): 12577- 12580.

mi üzerine bina edilen suçluluk ve utanç duyguları, hem ortaklaşmacılık normlarını hem de uyum normlarını pekiştirir.³² California Üniversitesi Los Angeles'tan antropolog Robert Boyd, çok akıl açıcı bir şekilde, rekabete dayalı problemlerin (örneğin, tutsakların ikilemi türünden karma güdülü oyunların), cezalandırma ve normlar sayesinde eşgüdüm problemlerine dönüştüğünü iddia etmiştir. Cezalandırma ve normların yokluğunda, bir oyuncu çoğunlukla nasıl yiyecek edinebileceğini (ve belki diğerlerinin de nasıl yiyecek edinebileceklerini) düşünür. Ama cezalandırma ve normlarla beraber, olası cezalandırıcılar ve dedikoducuların kendi elindeki yiyeceği paylaşması konusundaki beklentilerini ve isteklerini de dikkate almak zorundadır ki onlarla eşgüdümlü hareket edebilsin ve cezalandırılmaktan kaçınabilsin. Grubun beklentileriyle eşgüdümlü hareket etmenin açıktan açığa davranışa yansımadan gerçekleşmesi ise suçluluk ve utanç eşliğinde içselleştirilen sosyal normlarla sağlanır.

Failin taraf olmadığı roller ile ortak hedef ve ortak dikkat içeren paylaşılan ortaklaşmacı etkinlikler, sosyal kurumları; normlar da güven ortamının arka planını oluşturur. Fakat sosyal kurumlara özgü geleneksel olarak yaratılan gerçeklikler için bir bileşene daha ihtiyaç vardır: Özel bir tür hayal etme yetisi ve sembolik iletişim. Sembolik iletişimin kökeni uzun hikâye.³³ Aslen ortaklaşmacı iş görme yöntemlerine bağlı olarak ortaya çıkmış ve ortak dikkat etkinliklerindeki parmakla işaret etme hareketiyle başlamıştır. Ancak şu an burada bulunmayan şeyler hakkında da iletişim kurma gereksiniminin ortaya çıkmasıyla, benim sana pantomim oynarcasına bir sahneyi numaradan anlattığım simgesel (ama henüz gelenek-

³² Durham, W. 1992. Coevolution: Genes, Culture and Human Diversity. Palo Alto, Calif.: Stanford Üniversitesi Yayınları.

³³ Bu konuyu, yeni kitabımda anlatmaya çalıştım: Origins of Human Communication. Tomasello, M. 2008.

selleşmemiş) mimiklere yol açmıştır. Simgesel mimikler, başkalarının eylemlerini istemli şekilde ve bir sonuca varmak üzere gerçekleştirilmiş olarak algılayan insanlarca (örn., parmakla işaret etmeyle birlikte ortaya çıkmış olan Griceçi iletişim niyetlerini halihazırda anlayanlarca) “doğal olarak” yorumlanır.

Çocuklarda bunun ilk göstergesi, -mış gibi yapma oyunlarıdır. Tek kişilik bir etkinlik olmakla meşhur olmasına rağmen –daha büyük yaştaki çocuklarda bu böyle olabilir– bu oyunun kökenleri (ya da en azından başkaları görsün diye sergilenişleri) aslen sosyaldir. Çocuklar, bir diğer kişiyle bu sopayı at belleyeceklerine dair ortak bir bağlılık sözü verirler. Böylelikle burada konum işlevi oluşturmuş olurlar. Bu tür sosyal -mış gibi bağlamında oluşturulmuş konum işlevleri, getirdiği tüm hak ve yükümlülüklerle, bu kâğıt parçasının para, şu kişinin başkan belleneceği türünden ortak kararların da bireyoluşsal, ve hatta belki soyoluşsal, öncülerini oluşturur.³⁴ Yakın zamanda yapılmış olan önemli bir çalışma, bu ortakça atfedilen konum işlevlerinin küçük çocuklar için bile normsal bir gücü olduğunu gösterdi. Bu çalışmada, çocuklar ve yetişkinler bir nesnenin yenilebilir bir ekmek, diğer nesneninse temizlemek için kullanılabilir bir sabun olduğu konusunda anlaştılar; her iki durumda da gerçek nesnelerle bunların var olduğu kabul edilen amaçları hayal ürünüydü. Bir kukla, sabunu yemeye çalışarak üzerinde anlaşılmış olan atıfları karıştırınca çocuklar sert tepki verdiler.³⁵ Biz, bu nesnenin ekmek, diğerininse sabun olduğu konusunda anlaşmıştık ve bunun her türlü ihlali düzeltilmelidir.

³⁴ Rakoczy, H. and Tomasello, M. 2007. “The ontogeny of social ontology: Steps to shared intentionality and status functions.” Tsohatzidis, S. (Ed.), *Intentional Acts and Institutional Facts: Essays on John Searle’s Social Ontology*. Berlin: Springer Verlag.

³⁵ Wyman, E., vd. (Baskıda).

Bir tahta parçasının sabun olduğu konusunda çocukların ortak anlamaya varması, insanların kurumsal gerçeklikleri konusunda bir aşama daha ileri gidildiğinin göstergesidir. Bu gerçekliğe göre nesneler ve davranışlar, bir tür kolektif anlaşma ve pratik sonucunda deontik bir konum kazanır. Bu ortak anlaşmalar, açıktan açığa yapılan sosyal hareketleri yöneten tipik sosyal normlardan farklıdır: İlk önce –bir -mış gibi senaryosunda veya kurumsal bir senaryoda– geleneksel olarak bir sembolik gerçeklik yaratılır ve sonra, bu sembolik senaryonun içindeki ilgili rollere ve varlıklara beraberce deontik güçler atfedilir.

İnsansı maymunlar için silk, insanlar için Skyrms varsayımına göre, *Homo Sapiens*, bugün sahip olduğu yaşam koşullarını yaratmak için diğer primatların duygusal veya bilişsel donanımlarının ötesinde işbirliği etkinliklerine girişerek işe başlamış olmalıdır. Özellikle, ortak hedefin ve farklılaşmış ve genelleştirilmiş rollerin mevcut olduğu ve bütün katılımcıların başarıya ulaşmak için birbirlerine bağımlı olduklarının karşılıklı olarak bilincinde oldukları türden işbirliği etkinliklerine girişmiş olmalıdırlar. Bu tür etkinlikler, hem hak ve yükümlülöklere dair genelleştirilmiş, failin taraf olmadığı norm yargılarının hem de çeşitli iş bölüşümü türlerinin ve konum tayinlerinin tohumlarını atar. Aynı zamanda, insanların özgeci eylemlerinin ve insanlara özgü ortaklaşmacı iletişim kurma biçimlerinin de doğum yerleridir. Bu nedenle, insanların, paylaşılan ortaklaşmacı etkinlikler üzerine kafa kafaya vermesi insan kültürlerinin de yaratıcısıdır. İnsan evriminde bütün bunların nasıl ve neden ortaya çıktığı bilinmemekte, ama kurgulardan biri, insanların, yiyecek arama bağlamında (hem avcılık hem de toplayıcılık bağlamlarında) primatlarda daha önce görölmemiş şekilde ortak olmak zorunda kalmış olmalarıdır.

Elbette insanlar ortaklaşmacı melekler değiller; her türlü pis iş için de kafa kafaya verirler. Ama bu tür işler genellikle "grubun" içinden olanlara karşı yapılmaz. Gerçekten de yakın zamanda yapılmış olan evrimsel modeller, politikacıların uzun zamandır bildiği bir şeyi ortaya koymaktadır: İnsanları işbirliği yapmak için motive etmenin ve bir grup olarak düşünmelerini sağlamanın en iyi yolu, bir düşman belirlemek ve onların bizi tehdit ettiği konusunda milleti kışkırtmaktır. Bu yüzden, insanların dikkat çekici ortaklaşmacı kabiliyetleri aslen yerel grup-içi iletişimler için evrimleşmiş gibi görünmektedir. Belki de ironik olarak, ortaklaşmacılıktaki bu grup ruhu, bugün dünyadaki savaşın ve sıkıntının da temel sebebi- dir. Çözüm –ki bunu söylemesi yapmasından daha kolaydır– grubu tanımlayan yeni yollar bulmaktadır.

3. BİYOLOJİ İLE KÜLTÜRÜN BULUŞTUĞU NOKTA

Eğer evrimsel başarı nüfus çoğunluğu üzerinden ölçülüyorsa, insanların diğer büyük kuyruksuz maymunlara göre daha başarılı oluşu çok yakın tarihli olmalıdır. Daha belirgin olarak söyleyecek olursak, insanların sayısı tarım ve şehirleşmeyle birlikte ancak on bin yıl kadar önce ciddi bir tırmanışa geçmeye başlamıştır. Tarım ve şehirleşme, gıda depolarının muhasebesinden özel mülkü korumak için oluşturulan yasal sistemlere, bir tür iş bölümünün düzenleme yöntemi olan sosyal sınıflardan grup dayanışmasını artıran dini ritüellere varan her tür ortaklaşmacı kurumu ve problemi de beraberinde getirmiştir. Ta ki günümüz endüstriyel toplumlarının akıllara durgunluk veren karmaşıklığına erişene dek...

Ancak hiçbir görüş, insan toplumlarında tarım ve şehirlerin ortaya çıkışıyla başlayan bu değişimlerin biyolojik uyarlanımdan kaynaklandığını iddia etmemektedir. Yakın zamanda gerçekleşmiş oluşlarına ve o sırada modern insanların halihazırda dünyanın dört bir yanına yayılmış olmalarına (yani, tür genelinde bir biyolojik değişimin epey olasılık dışı olmasına) bakılacak olursa, bu değişimler ancak sosyolojik olarak tanımlanabilir.¹ Bu da demek oluyor ki, modern endüstriyel toplumlarda gördüğümüz –Birleşmiş Milletlerden tutun da internet üzerinden kredi kartıyla alışveriş yapmaya kadar– karmaşık ortaklaşma biçimlerinin tümü değilse bile pek çoğu, başlıca

¹ Diamond, J. 1997. Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies. New York: W.W. Norton.

küçük-grup etkileşimleri için biyolojik olarak evrimleşmiş olan ortaklık kurma becerileri ve motivasyonlarının üzerine inşa edilmiştir: Bizim büyük kuyruksuz maymunlar ve küçük çocuklarla yaptığımız basit çalışmalarda gördüğümüz türden özgeci, işbirliği etkinlikleri.

Ama bu tür küçük-grup iletişimlerinde bile insan çocuklarıyla kuyruksuz maymunlar arasında temel farklar görmekteyiz. Bireyoluşun ilk aşamalarından beri insan çocukları, şempanzelerin ve diğer kuyruksuz maymunların olmadığı ölçüde, özgecilerdir. Şempanzelerin bazen başkalarına hedeflerine ulaşmaları için yardım ettiklerine dair kanıt bulunsa da iş yiyeceğe gelince (çocuklara ve yetişkin insanlara kıyasla) cömert değillerdir ve, insanlardaki iletişim çeşitliliğinden çok uzak olarak, birbirleriyle özgürce bilgi paylaşımında bulunmazlar. İşbirliğine gelince, yine, insan çocukları bireyoluşun çok erken aşamalarından itibaren türlerine özgü şekillerde işbirliğinde bulunurlar. Çocuklar, başkalarıyla birlikte, her iki tarafın da normlarla bağlandığı ortak hedefler belirler, ortak dikkat ve ortak kavramsal anlayışın bulunduğu alanlar kurar ve normalde atıl durumda bulunan nesnelere deontik güçler atayan sembolik, kurumsal gerçeklikler yaratırlar. Çocuklar, işbirliği yapmak tekil hedeflere erişmeye katkı sağladığı için değil, salt bu etkinliği gerçekleştirmiş olmak adına işbirliğine girişmeye motiveledir.

Adeta bütün bunların üzerine gelen bir de sosyal normlar vardır. Evrimsel olarak insanlar davranış standartlarına dair karşılıklı beklentiler oluştururlar ve bireyoluşsal olarak da çocuklar bunları içselleştirirler. Herkes, maliyetli (özgeci) cezalandırma yöntemleriyle de olsa bu standartları uygulatmaya hazırdır. İlk önce, işbirliği yaptıkları eşlerine olan karşılıklı bağımlılık, karşılıklılık ve başkalarına kendi gibi saygı duyma üzerine inşa edilmiş olan ortaklaşmacılık normları gelmiştir. Sonra, bir sosyal gruba ait olma, kendini onunla tanımlama –ya da

aksi takdirde dışlanmayı göze alma- ve kendi grubunu diğerlerinden ayırma ihtiyacı üzerine inşa edilmiş olan uyum normları gelmiştir. Günümüzde çocuklar, dışsal sosyal baskılardan ve niyet paylaşımının düzenlediği ortaklaşmacı etkileşimlerin sosyal ussallığından ötürü her iki tür normu da (ve hem ortaklaşmacı hem de uyum bileşeni olan pek çok diğer normu da) kolaylıkla içselleştirirler.

Bu nedenle, insanların normal bireyoluşu, diğer primatların bireyoluşundan farklı olarak, kültürel bir boyut bulundurmak zorundadır. Her bir birey, kendi kültüründen olanların işleri nasıl yaptığını ve dahası kendilerinden nasıl yapmalarının *beklendiğini* öğrenmelidir. Bir şempanze, kendi türüne özgü bilişsel ve sosyal becerileri pek çok farklı sosyal bağlamda edinebilir. Ama insanların kültürel nişinin ve ona katılma becerisi ve motivasyonunun olmadığı bir ortamda gelişmekte olan bir çocuk, normal şekilde işleyen bir insana dönüşemez. İnsanlar, kültürel bir bağlamda yetismeye ve olgunluğa erişmeye biyolojik olarak uyarlanmışlardır. Kültürel dünyalarımızı işbirliği içinde çabalayarak inşa ettik ve onları sürekli yeniden uyarlamaktayız.

II. OTURUM

Joan B. Silk

İnsanların birbirlerine ve gezegenimize ne denli zarar verebildiğine dair aşırı derecede kanıtın olduğu bir dönemde, beşeri bilimlerdeki dikkat çekici gelişmelerin biz insanların ortaklaşmacılık kabiliyetini, başkalarının refahıyla ilgili endişelerini ve özgeci sosyal tercihlerini ön plana çıkartması ironik. Beşeri bilimlerin insanların nasıl böylesi özgeci bir tür olarak evrimleştiği sorusu etrafında bir araya geldiğini görmek son derece heyecan verici.

Bu soruyu cevaplama çabaları evrimsel kuram, primat davranışı ekolojisi, bilişsel psikoloji, gelişimsel psikoloji, ekonomi ve antropoloji alanlarındaki kuramsal, metodolojik ve empirik katkılardan beslenmiştir. Bu çapraz dölleme, benim gibi bir primat davranışı ekolojisinin davranışsal ekonomiden aldığı metotlarla çocukların nasıl özgeci sosyal tercihlerde bulunduğu dair sistematik deneyler yapabilmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, Michael Tomasello gibi bir gelişim psikoloğunun oyun kuramı üzerine düşünmesi ve Ernst Fehr gibi bir ekonomistin fayda fonksiyonlarını şekillendiren nihai etmenlerin neler olduğu ve ekonomi kuramının gelişimi için insan psikolojisini anlamının nasıl matematiği anlamak kadar önemli olduğu üzerine düşünmesi anlamına da gelmektedir.

Tomasello'nun gözetiminde çocuklarla ve kuyruksuz maymunlarla yapılmış olan çalışmalar, disiplinler arasındaki bu çapraz döllemenin değerini kanıtlamaktadır.

Tomasello, Bölüm 2'de kuyruksuz maymunlarla insanların ortaklaşmacılık yetilerindeki bir dizi farklılığa işaret etmekte: Kuyruksuz maymunlarda dikkat ortaklaştırma yetisi bulunmamakta, güven ve hoşgörü insan toplumlarındakine kıyasla çok daha sınırlı ve kuyruksuz maymunlar grup seviyesinde kazanç getiren etkinliklere çok daha nadiren girişmekteler. Bu listeye iki madde daha eklemek isterim: Birincisi, yalnızca insanlar, tercihleri kusursuz olarak örtüşmediği halde geniş gruplar ölçeğinde eşgüdümlü ortaklaşmada bulunabilirler.¹ İkincisi, insanlar, başkalarının refahına dair, diğer kuyruksuz maymunlara kıyasla daha çok endişe duyarlar (buna özgeci sosyal tercihler de denir).²

Tomasello, iki taraflı girişimlerden edinilen kazançların, kendisinin de tanımladığı, insanlar için ayırt edici olan kabiliyetlerin evrimini desteklediğini iddia etmektedir. Bu görüşe göre, özgecilik ufak bir rol oynamaktadır. Ben, bu iddiaya ikna olmadım ve burada bunun nedenini açıklamaya çalışacağım.

Geyik avı durumu son derece özel bir vaka: Birlikte çalışan iki avcı bir geyiği devirebilirken yalnız avlanan avcı ancak bir tane tavşan yakalayabilir.³ Burada, her iki tarafın çıkarı kusursuz örtüşmektedir. Her bir oyuncu yalnızca avlanmak/avlanmamak üzerinden karar verdiği için hiçbir oyuncunun (a) eşini kendi avlanma niyeti konusunda yanıltmaktan veya (b) av bir kez başladıktan sonra

¹ Richerson, P. J., and Boyd, R. 2006. *Not by Genes Alone*.

² Fehr, E., and Fischbacher, U. 2003. "The nature of human altruism." *Nature* 425: 785-791.

³ Skyrms, B. 2004. *The Stag Hunt and Evolution of Social Structure*.

geri çekilmekten edineceği bir kazanç yoktur. Bu oyunda işbirliği her iki eş için de olası en iyi çözümdür.

Eğer doğadaki pek çok durum geyik avının basit kazanç senaryosuna benzeseydi, ortaklaşmacılık gayet yaygın olurdu. Bireyin çıkarları grubun çıkarlarıyla kursosuz örtüştüğünde işbirliği, bireyin kendi başına edinebileceğine kıyasla, çok daha büyük kazançlara yol verir ve bu etkileşimin dengesini bozma tehdidinde bulunacak herhangi bir seçim baskısı da bulunmaz.

Ama doğada karşı karşıya kalınan koşullar genellikle bu kadar kesin ve net değildir. İki tarafın çıkarlarının kursosuz olarak örtüşmediği durumlarda aldatma olası bir problem olarak ortaya çıkar ve bu tür örtüşmezlikler de epey sıklıkla gözlenir. Ben bunu *kurul halinde çalışmanın laneti* olarak adlandırıyorum. Daha ilk okulda başlıyor. Beşinci sınıftasınız ve öğretmen, sizi İç Savaşlar üzerine rapor yazmanız için gruplara ayırıyor. Grupta muhakkak gevşeklik yapan biri bulunur; bir işi yapacağına dair söz verir ama üstesinden gelemmez. Bu durumda, herkesin çıkarı örtüşmemektedir; grup harika bir proje üretmek isterken üyelerinden biri kütüphanede zaman geçirmekten televizyon izlemeyi tercih etmektedir. Kurul çalışması, tam da bu grup projelerinin yetişkin versiyonudur.

İnsan dışındaki primatlardaki ortaklaşmacılığın, olası çıkar çatışmalarına yol açabildiğini biliyoruz. Bir grup şempanze üzerine çalışan Meredith Crawford, 1937 yılında insan dışındaki primatlarda yapılmış olan ilk ortaklaşmacılık çalışmalarından birini yürütmüştür. Bir kutunun üzerine yiyecek yerleştirilir ve kutuya iki ip bağlıdır. Kutu, şempanzelerin yiyeceğe erişemeyeceği kadar uzakta ve tek bir şempanzenin yardım almadan kendine doğru çekemeyeceği kadar da ağırdır. Bu yüzden, yiyeceğe ulaşmak için beraber hareket etmek zorundadırlar. Hepsi olmasa da bazı çiftler Crawford'ın bu testinde başarıya

ulaşmışlardır. Crawford, iplere iliştirilmiş olan ölçekleri kullanarak her bir şempanzenin problemi çözmek için ne kadar çaba sarf ettiğini ölçmüştür. Bu ölçme işlemi, deneyin özellikle aydınlatıcı olan aşamasıdır. Genellikle, şempanzelerden biri diğerinden daha çok çalışmıştır. Tomasello'nun da benzer şekilde işaret ettiği üzere, Melis ve arkadaşlarının yaptığı işbirliği deneyinde ödülü almak için rekabet etme koşulu eklenince şempanzelerin işi çözme becerileri önemli derecede azalmaktadır.⁴ Azalmaktadır, çünkü bireylerin çıkarlarıyla çiftin ortak çıkarı arasında çatışma vardır.

Gerçekten de türdeşler arasında iki taraflılık örneği çok az sayıdadır. Meşhur iki taraflılık örnekleri genellikle iki farklı türü içerir: Akdeniz mücevher kelebeği ile karınca, karınca ile yaprakbiti, mikorizal funguslar ile bitkiler, bal ayısı ile bal porsuğu, temizleyici balık ile müşterileri.⁵ Doğadaki en karmaşık iki taraflı ilişkiler bile işbirliğiyle sömürme arasındaki çekişmeyi yansıtır.⁶ Buna karşılık olarak, pek çok iki taraflı sistemde oyunculardan biri, ya da bazen her ikisi de, eşlerinin aldatmaca yapmayacağını sağlama alan korumalar evrimleştirmişlerdir. Türdeşler arasındaki az sayıdaki iki taraflılık vakaları, vahşi köpekler, ipek maymunları gibi ortaklaşmacı yetiştirmede bulunan türlerde ve bazı ortaklaşmacı avcılarda görülür. Bu vakaların pek çoğunda gruplar, akrabalarından oluşur ve bireylerin çıkarları grubun çıkarlarıyla daha yakinen örtüşür. Sosyal tımarlama ve ittifak kurma gibi doğada

⁴ Melis, A., vd. 2006. "Engineering cooperation in chimpanzees."

⁵ Bronstein, J.L. 1994. "Our current understanding of mutualism." *Quarterly Review of Biology* 69(1): 31-51.

⁶ Bergstrom, C. T., and Lachmann, M. 2003. "The Red King effect: evolutionary rates and division of surpluses in mutualisms." Hammersstein, P. (Ed.), *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*. Cambridge, Mass.: MIT Yayın. Bronstein, J.L. 2003. "The scope for exploitation within mutualistic interactions." Hammerstein, P. (Ed.), *Genetic and Cultural Evolution of Cooperation*.

gördüğümüz ortaklaşma biçimlerinin büyük kısmı iki taraflılık örneği değildir. Bunlar, karşılıklılık ve adam kayırma yoluyla zararın karşılandığı özgeci ortaklaşma örnekleridir.

Geyik avı, muhtemelen doğada yaygın halde bulunmayan, Rousseaucu bir idealdir.

İşbirliği ilişkilerindeki uyarlanım sorunsalı katılımcıların çıkarlarının tam olarak örtüşmeyişinin halledilmesi gerektiğinden ileri gelir. Geyik avı gibi en iyi iki taraflılık senaryosunda bile bireyler, başkalarının refahına olan endişeleri üzerinden değil, kendi edinecekleri kazançlar üzerinden motive olurlar. Her iki oyuncu da kendileri için en iyi strateji olduğu için geyik avına katılırlar ve katılıp katılmama konusunda karar verirken birbirlerinin edineceği kazancı gözetmeleri gerekmez. Eşlerinin ne yapmak niyetinde olduğunu bilmeleri gerekir ama eşlerinin edinecekleri kazançlara olumlu bir değer atfetmeleri gerekmez. Dolayısıyla bu, benim için en iyi olan stratejinin eşim için en iyi olan stratejiye bağlı olduğu (ve tersi de geçerli) bir eşgüdüm oyunudur.

Tomasello'nun laboratuvarında yapılmış olan bir dizi çalışma, şempanzelerin ortak görevler söz konusu olduğunda işbirliği yapabildiğini fakat başkalarının refahıyla ilgilenmediklerini göstermektedir.⁷ Demek ki, iki taraflılık sizi ille de iyi biri yapmıyor. Bunun sebebi, iki taraflı uğraşlar için ihtiyacınız olan zihniyetin özgeci ortaklaşma için ihtiyacınız olan zihniyetten çok farklı olmasıdır. İki taraflılık, ancak bireyler için en iyi seçenek olduğunda

⁷ Jensen, K., vd. 2006. "What's in it for me?" Silk vd. 2005. "Chimpanzees are indifferent to the welfare of other group members." Vonk, J.; Brosnan, S. F.; Silk, J. B.; Henrich, J.; Richardson, A. S.; Lambeth, S. P.; Schapiro, S. J.; and Povinelli, D.J. 2008. "Chimpanzees do not take advantage of very low cost opportunities to deliver food to unrelated group members." *Animal Behaviour* 75(5): 1757-1770.

ve bireyin çıkarları grubun çıkarlarıyla makul ölçüde örtüştüğünde kararlı durumda bulunur.

Dürüst iletişim, karşılıklı güven ve hoşgörü iki taraflı etkileşimlerin planlanmasında son derece faydalı olabilir. Ama eğer çıkarlarımız kusursuz olarak örtüşmüyorsa, dürüstlük, güven ve hoşgörünün erozyona uğrama olasılığı yüksektir. (Hafta sonumu kütüphaneye gidip Gettysburg savaşını çalışarak veya grup raporumuzun üzerinde çalışarak geçireceğimi söylerim, ama aslında televizyon izleyecek ya da kendi araştırmam üzerine çalışacağımdır.)

İki taraflılık, başkalarının refahı için endişe duymanızı sağlamaz. Aksine, çıkarıcı taktikler geliştirmenize sebep olur.⁸ Nelson Mandela'yla değil, Niccolò Machiaveli'yle iki taraflılık yapmaktan kazançlı çıkarız.

Tekrarlı etkileşimler, güven ve hoşgörünün ortaya çıkmasının bir yoludur. Koşullu karşılıklılık kuramı, karşılıklı hareket eden eşler arasındaki ortaklaşmacılığın her iki birey için de kârlı olabileceği –ve her iki eş de ortaklaşmayı sürdürdükçe bunun kararlı bir strateji olabileceği⁹– fikrine dayanır.

Çalışmakta olduğum dişi babunlar genellikle, çoğu yakın akrabaları olan, kendilerine karşılık veren bireyleri tımarlarlar.¹⁰ Tekil etkileşimlerde tımarlama sıklıkla dengesiz şekilde gerçekleşir; dişilerden biri eşini, onun kendisini o gün tımarladığından çok daha fazla tımarla-

⁸ Whiten, A., and Byrne, R.W. 1997. *Machiavellian Intelligence II*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

⁹ Trivers, R. L. 1971. "The evolution of reciprocal altruism." *Quarterly Review of Biology* 46(1): 35–57. Axelrod, R., and Hamilton, W. D. 1981. "The evolution of cooperation." *Science* 211: 1390–1396.

¹⁰ Silk, J. B.; Cheney, D. L.; and Seyfarth, R.M. 1999. "The structure of social relationships among female savannah baboons in Moremi Reserve, Botswana." *Behaviour* 136: 679–703. Silk, J. B., Altmann, J., and Alberts, S. C. 2006. "Social relationships among adult female baboons (*Papio cynocephalus*) I. Variation in the strength of social bonds." *Behavioral Ecology and Sociobiology* 61(2): 183–195.

yabilir.¹¹ Ancak çok sayıda etkileşimden sonra bu denge-sizlikler genellikle birbirini götürüp eşitlenir. Dişi babunların kurdukları en sıkı bağlar, eşitlikçi tımarlama ilişkisi içinde oldukları dişilerle olan bağlardır.¹² En eşitlikçi olan ilişkiler, aynı zamanda en uzun sürenlerdir de. Dişi babunlar güven ve hoşgörü problemini tekrarlı iş görme yoluyla çözmüş görünmekteler.

Bu mekanizmanın zayıf bir yanı, yalnızca çok küçük gruplarda işleyebilir olmasıdır.¹³ Dişi babunlar diğer dişilerle çok etkin eş ilişkileri kurabilirler ama bir kurul oluşturamazlar.

Tabii şimdi, neden ortaklaşmacılık ve işbirliği yapabildiğimiz bilmecesiyle baş başa kalmış durumdayız. Kurullar neden bu denli iyi çalışmaktadır? Bence cevap, grubun kazancını *değerli bulmaya* iten özgeci sosyal tercihlerimizin bizi motive etmesinde yatmaktadır.¹⁴ Bu, kendi çıkarlarımızı grubun çıkarlarıyla örtüştürmemizi ve grup çıkarlarıyla sonuçlanan etkinliklere katkıda bulunmamızı sağlar.

Bu, kendi tercihlerimizi ve refahımızı umursamaz hale geldiğimiz anlamına gelmez, ama başkalarının kazancına yol açan sonuçlara olumlu bir değer atfettiğimiz anlamına gelir. Aynı zamanda bu, başkaları uğruna fedakârlıkta bulunmamızı sağlar. Böylece kurul toplantılarına gideriz, derneklere bağışta bulunuruz, kan verimiz, oy kullanırız

¹¹ Frank, R., and Silk, J. B. Baskıda. "Impatient traders or contingent reciprocators? Evidence for the extended time course of grooming exchanges in baboons." *Behaviour*.

¹² Silk, J. B.; Alberts, S. C.; and Altmann, J. 2006. "Social relationships among adult female baboons (*Papio cynocephalus*) II: Variation in the quality and stability of social bonds." *Behavioral Ecology and Sociobiology* 61(2): 197–204.

¹³ Boyd, R. and Richerson, P. J. 1988. "The evolution of reciprocity in sizable groups." *Journal of Theoretical Biology* 132(3), 337–356.

¹⁴ Fehr, E. and Fischbacher, U. 2003. "The nature of human altruism." Richerson, P. J., and Boyd, R. 2006. *Not by Genes Alone*.

ve bazen de savaşa gideriz. Ayrıca, grup çıkarlarına el-veren davranışları dayatmamızı sağlayan yaptırımlar da vardır: Yasalar, cezalar, dedikodu, ahlaki duyarlılıklar ve cezalandırılma olasılığının bulunması, hep grup çıkarlarıyla sonuçlanan davranışların devamını sağlamaya yöneliktir.

Bu özgeci sosyal tercihler, insanların çok iyi becerdikleri etkin işbirliği biçimlerinin ön koşuludur. Çoğunlukla kendi çıkarlarımızla grubun çıkarlarının kusursuz olmayan şekilde örtüştüğü durumlarda bulunsak bile, bu ortak uğraşlarımızı, sanki iki taraflı geyik avındaymışız gibi gösterir. Devlet radyosuna bağışta bulunmam, onu dinleyebilmek için 50\$ katkıda bulunmam gerektiğinden kaynaklanmıyor. Devlet radyosuna bağışta bulunuyorum, çünkü bunun doğru olan şey olduğuna inanıyorum; çünkü böylelikle, kamu yararına katkıda bulunuyorum.

Abraham Lincoln, “İyilik yaptığımda iyi hissederim” demiştir ve nörobiyoloji alanında yakın zamanda yapılan çalışmalar da hayırseverlik eylemlerini içsel olarak ödüllendirici bulduğumuzu göstermektedir.¹⁵

Diğer hayvanlarda türdeşler arasında iki taraflılığın evrimleşmesini bu denli zorlaştıran şey, bu tür sosyal tercihlerin yokluğudur. Şempanzelerin pek çok bağlamda etkin şekilde işbirliği yapabilmelerine rağmen “iki taraflı” ortaklaşmacılığın sağlayabileceği günlük avantajlara (çocuk bakıcılığı kooperatifleri, iş bölümümü, daha etkin avlanma taktikleri vb) erişmeyi becerememiş olmaları bundan olabilir. Tomasello’nun görüşüne göre, özgeci sosyal tercihler iki taraflı ortaklaşmacılıktan gelen kazançtan doğmaktadır, ama bunun tersi de mümkün. İnsanların neden özgeci sosyal tercihlere sahip olduğuna dair pek çok

¹⁵ Mayr, U.; Harbaugh W. T.; and Tankersley, D. 2008. “Neuroeconomics of charitable giving and philanthropy.” Glimcher, P. W.; Camerer, C. F.; Fehr, E.; and Poldrack, R. A., (Ed.) *Neuroeconomics: Decision Making and the Brain*. Amsterdam: Elsevier.

farklı açıklama bulunmakta: Ortaklaşmacı yetiştirme, kültürel grup seçilimi, dolaylı karşılıklılık ve benzeri... Bu özgeci sosyal tercihler bir kez evrildikten sonra, Tomasello ve arkadaşlarının büyük özenle raporladığı insan bilişi ve sosyalliğinden kaynaklanan özelliklerin zeminini hazırlarlar: Paylaşılan dikkat, güven ve hoşgörü ve de grup çıkarıyla sonuçlanacak etkinliklere katılım.

Carol S. Dweck

Michael Tomasello, başkalarının ayak basmaya korktuğu bir alana cesurca giriş yapan bir öncü. Sadece "Bizi insan yapan özgünlükler neler?" diye sormakla kalmıyor, zeki deneyler yaparak önerilerini destekliyor da. Verdiği cevapsa, yalnızca insanların inanılmaz derecede zeki oldukları şeklindeki sıkça rastladığımız cevap değil, insanların aynı zamanda inanılmaz derecede iyi de oldukları.

Yaptığı ileri düzey araştırmalar ve kuramı, tarihsel olarak birbirinden çok ayrı olan iki alanı, bilişsel ve sosyal gelişimi, bir araya getirerek gelişimsel psikolojinin yüzünü değiştirmiştir. Tomasello, çocuğun sosyal yanını, zihninin nasıl geliştiğini ve kültürün nasıl aktarıldığını anlamaya giden yolu aydınlatmak için kullanmıştır. Ayrıca bizi insan yapanın yalnızca koca bir beyin ve ondan kaynaklanan müthiş bilişsel kapasite değil kendisine özgü biçimde sosyal etkileşimlere katılma yeteneği olduğunu ileri sürmüştür. Bu öneri ve onu destekleyen deneyler, psikolojiyi kökten sarsan yeni kuramlara ve araştırmalara esin olan ileriye yönelik çok büyük bir sıçramayı temsil etmekte.

Bölüm 1'de Tomasello, çocukların yaklaşık olarak bir yaşından itibaren kendi *doğallığında* yardımsever, bilgilendirici ve cömert olduklarını ve bunun ödül, eğitim veya

kültürlenmenin ürünü olmadığını öne sürmekte. Yani, çocukların yardımsever mizaçlarından yetişkinlerin etkisi sorumlu değil; o, işin doğalında öyle. Fakat gelişimin ileriki aşamalarında, kültürel ödüller özgeciliği ve onun yansıtılma şekillerini destekleyebilir. Örneğin, ileride, çocukların yardımlaşmacı tavırlarını, karşılıklılık, itibar kazanma isteği ve sosyal normlara bağlılık gibi etmenler yönlendirebilir.

Bu görüşü, sevimli bir şekilde, *Erken Dönem Spelke Geç Dönem Dweck* varsayımı olarak adlandırmakta. Bu varsayım, Elizabeth Spelke'nin büyük mimarı ve en önde gelen katkıcısı olduğu, –“çekirdek bilgi” adı verilen– erken dönemdeki bilgilerimizin çoğunun doğuştan geldiğini¹⁶ kabul eder. Spelke'nin önerdiği ve takipçileriyle birlikte topladıkları ikna edici kanıtlar göstermektedir ki, çocuklar nesneler, sayılar ve uzay gibi şeyler hakkında temel bilgilerle donanmışlardır.

Buna karşın ben, çoğunlukla çocukların inançları üzerine çalıştım; kurgulanan, öğrenilen ve deneyimle şekillenen şeyler üzerine. Varsayımın “Geç Dönem Dweck” kısmında da ima edildiği gibi, ben, genellikle, ikna edici bir sebep olmadıkça, öğrenmeyi göz ardı etmeme eğilimindeyim. Dolayısıyla, buna sadık kalarak, bu durumu da incelemek isterim.

Bir şeyin bir yaş gibi erken bir zamanda ortaya çıkması, onun koskoca bir yıllık deneyimden sonra ortaya çıkması olarak yorumlanabilir. Ve deneyim, doğrudan ödüller ve eğitim dışında pek çok farklı biçimde de karşımıza çıkabilir. Örneğin, dil öğrenimi genellikle beyinde doğuştan gelen bir dil modülünün işlemesine atfedilir. Bu her ne kadar kısmen doğru olsa da gitgide artan kanıtlar, sözcük öğrenme ve sözdizim öğrenmenin, çocukların

¹⁶ Bkz. örn., Spelke, E.S. and Kinzler, K.D. 2007. “Core knowledge.” *Developmental Science* 10(1): 89–91.

duydukları konuşmalara içkin olan istatistiksel örüntülerden kaynaklanabileceğini göstermekte.¹⁷ Bu durumda, çocuk, doğrudan bir ödül veya eğitim olmadan bu girdiden öğrenmekte.

Bebeklerin ilk bir yılda öğrendikleri şeylerin onlara özgeciliği öğrettiğine ve özgeci eğilimleri şekillendirdiğine yönelik kanıt var mı? Bebekler, yaşamlarının ilk senesinde, başkalarının kendilerine yardımcı olup olmayacağına dair beklentiler geliştirmeyi öğreniyor olabilirler. Ve farklı deneyimler, küçük çocuğun başkalarına yönelik özgecilik davranışını şekillendiriyor olabilir.

Yardım beklemenin ve yardımda bulunmanın bebekler için varsayılan durum olmadığı iddiasında bulunmayacağım. Ama özgeciliğin öğrenme geçmişi bulunmayan ve henüz ilk günlerde bile girdi-geçirmez bir yapısı olmadığını öne süreceğim. Niyetim tüm varsayımı –*Erken Dönem Dweck, Geç Dönem Dweck*– kendi üzerime almak değil, ama bebekler özgeciliğe hazır halde geliyor olsalar bile, özgeciliğin serpilisinin deneyime bağlı olduğu fikrini incelemek isterim.

Meslektaşım Susan Johnson ve arkadaşları güzel bir araştırma programı dahilinde bebeklerin, stresli durumlarda bakıcılarının yardımlarına koşup koşmayacağına dair beklentiler geliştirmeyi öğrendiklerine dair ilk kanıtları sunmaktalar. Bu bağlanma kuramının babası John Bowlby'nin "ilişkilerin çalışan modelleri" diye adlandırdığı durumun ilk kanıtıdır. Yani standart "yabancı ortam" yöntemi kullanılarak (ki buna göre bebek ve anne önce ayrılıp sonra yeniden bir araya getirilerek bebeğin stresli durumlarda anneyi güvenli bir üs olarak kullanıp kullanmadığına bakılır), bebeklerin bağlanma şekli güvenli ya da güvensiz olarak belirlenmiştir. Güvenli bağ-

¹⁷ Saffran, J.R.; Aslin, R.N.; and Newport, E.L. 1996. "Statistical learning in 8-month-old infants." *Science* 274: 1926–1928.

lanan bebekler, stresli durumlarda rahatlama kaynağı olarak annelerini kullanabilirler ve genel olarak annelerinden de daha tutarlı yanıtlar aldıklarına inanılır. Buna karşın, güvensiz bağlanan bebekler, annelerinin fiziksel yakınlığından rahatlama devşiremez ya da streslerini dindirmek için annelerini duruma dahil edemezler. Genel olarak, güvensiz bağlanmaya sahip olan bebeklerin daha tepkisiz ve tepkileri tutarsız bir bakıma maruz kaldıklarına inanılır.

Daha sonra, alışma yöntemi kullanılarak aynı bebeklere bir film gösterildi: "Anneyi" simgeleyen büyük figür ile "bebeği" simgeleyen küçük figür, bir dizi basamaktan yukarı çıkmaktadır. Anne kolaylıkla tırmanrsa da bebek onu takip edememektedir, aşağıda oturup kalmıştır ve yürek paralayan bir ağlama koyuverir. İlgeri sönümleme kadar bu film, bebeklere defalarca gösterilir. Sıra test denemelerine geldiğinde, bebeklere iki farklı son gösterilir: Annenin ağlayan bebeğe döndüğü son ile annenin stres içindeki bebeği aşağıda bırakıp tırmanmaya devam ettiği son.

Hangi son bebeklerin daha çok "şaşırmalarına" ve daha uzun süre bakmasına sebep oldu? Bu metotta bebeklerin bakakalma halinden ne kadar sürede toparlanabildikleri, gördükleri yeni uyarının, bebeklerin beklentilerini ihlal ettiğinin kanıtı olarak bebek bilişi araştırmacılarınca uzun zamandır kullanılmakta olan bir yöntemdir. Bu çalışmada, güvenli bağlanan bebekler tırmanmaya devam eden anneye daha uzun süre bakarlarlarken güvensiz bağlanan bebekler anne geri döndüğü zaman daha çok "şaşırmışlardır". Demek ki, güvenli bağlanan bebekler ile güvensiz bağlanan bebekler bakıcılarının geri dönüp ihtiyaç halindeki çocuğa yardım edip etmeyeceği konusunda farklı beklentiler oluşturmuşlardır.¹⁸

¹⁸ Johnson, S.; Dweck, C.S.; and Chen, F. 2007. "Evidence for infants' in-

Bu araştırma, çocukların bakıcılarından yardımlaşma konusunda aldıkları reçetelerin de farklı olabileceğini akla getirmekte; farklı deneyimler, farklı girdiler. Bunun, bebeklerin başkalarına gösterdikleri özgecilik veya yardımlaşma davranışlarını ön gördüğüne dair herhangi bir kanıt var mı? Güvensiz bağlanan bebeklerin cömertlik, yardımlaşma ve bilgilendirme davranışlarını daha nadiren gösterip göstermediklerini veya bu davranışların iş daha çok çaba veya fedakârlık gerektirdiği durumlarda bu bebeklerin daha kolayca cayıp caymadıklarını görmek büyüleyici olurdu.

Bebeklerin özgeciliğinde deneyimin rolünü çarpıcı şekilde göstermek için araştırmacılar, bakım merkezlerindeki (bir ila üç yaşındaki) bebeklerin ve çocukların, yakınlarındaki akranlarından biri stres içindeyken ne yaptıklarını dikkatle gözlemlemişlerdir.¹⁹ Yaş, cinsiyet, ırk ve ailesel gelir ve stres seviyesi açılarından benzer özelliklere sahip olan çocukların yarısı istismarcı ailelerden gelirken diğer yarısı istismarcı olmayan ailelerden gelmekteydi. İstismarcı olmayan ailelerden gelen çocukların büyük çoğunluğu, akranlarının stresli haline, onlara endişe duyduklarını göstererek ve onları rahatlatmaya çalışarak tepki vermişlerdir.

Ancak istismara uğramış bebeklerin bir tanesi bile empatik endişe göstermemiştir; en yaygın görülen karşılık verme biçimleri tehdit etme, kızgınlık ve hatta fiziksel saldırı olmuştur. İstismarcı yaklaşıma maruz kalmak doğal özgecilik eğilimine baskın gelmekte olabilir, ama bu veriler aynı zamanda çocukların, başkalarının ihtiyaçlarına nasıl tepki verildiği konusunda kendi dünyala-

ternal working models of attachment." *Psychological Science* 18(6): 501-502.

¹⁹ Main, M., and George, C. 1985. "Responses of young abused and disadvantaged toddlers to distress in agemates." *Developmental Psychology* 21(3): 407-412.

rından gelen girdileri gözlemledikleri fikrini de desteklemektedir.

Yaşamlarının ilk senesinde ebeveynler pekâlâ çocuklarına iyi bir çocuk olmanın ve ebeveyn-çocuk ikilisinde, ailede, grupta veya kültürde iyi bir üye olmanın ne demek olduğunu iletiyor olabilirler. İstismara uğramış çocukların ebeveynleri, iyi bir çocuğun/insanın ağlamaması gerektiğini, aksi takdirde başkalarının sinirini bozacaklarını; stresli çocukların/insanların yardımı hak etmediklerini ve daha da genel olarak insanların birbirlerine stresli durumlarda yardım etmediklerini iletiyor olabilir. Çocukların, ebeveynlerinin –özgeci olsun ya da olmasın– çocuğa yönelik davranışlarından yola çıkarak, ilgili kültürde insanların nasıl davrandıklarını ve birbirlerine nasıl davranmalarının beklendiğini öğrenebildiklerini ileri sürmekteyim.²⁰

Ayrıca, yeni emeklemeye başlayan çocuklarla yaptığım çalışmalarımda, çok küçük yaştaki çocukların iyilik ve kötülüğe kafayı takmış olduklarını görmekteyim. Bir çocuğu neyin iyi veya kötü yaptığı –yaptıkları eylemler mi, hataları mı, yoksa aldıkları eleştiriler mi onların iyi veya kötü oldukları anlamına gelir– ve iyi veya kötü çocuk olmalarına göre kendilerine ne olacağı konusunda oldukça endişeli görünmekte. Bu çocukların, başkalarından aldıkları normlar ve yargılar ışığında kendi hareketlerini uyarladıkları durum, hikâyenin *Geç Dönem Dweck* kısmı olabilir. Fakat araştırmacılar, bebeklerin bile amacına ulaşmaya doğru gideni engelleyen figürün değil, ona yardım eden figürün “iyi” olan olduğunu bildiklerini göstermekte. Dolayısıyla, belki de sistemli ve açıktan açığa işle-

²⁰ Ayrıca bkz. Meltzoff, A.N. and Brooks, R. 2001. “‘Like me’ as a building block for understanding other minds: Bodily acts, attention, and intention.” Malle, B; Moses, L.; and Baldwin, D. (Ed.). *Intentions and intentionality: Foundations of social cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Yayın.

yen ödüller şeklinde olmasa da çocuklar, daha çok küçük yaştan itibaren iyilikle ilgili konuları algılamaya açık ve kendi kültürlerinin ve deneyimlerinin buyurduğu haliyle iyi bir çocuk olmaya karşı yüksek motivasyon sahibi olabilirler. Pek çok çocuk için bazı iyi davranış biçimlerinin kendiliğinden motive edici olması veya bu hale gelmesi, deneyimin rolünü yadsımaya yetmez.²¹

Her durumda, Tomasello'nun varsayımı doğrultusunda güçlü iddialarda bulunmak için bir yaşımdan küçük çocukların, yetişkinlerin pratiklerine, arzularına ve değerlerine hassasiyet gösterdiklerine ve onlara uygun davranmaya çalıştıklarına dair hiçbir sürecin bulunmadığını belirlemek gerekir. Çünkü bunlar –özellikle de Tomasello'nun ilginç çalışmalarında test edildiği türden basit durumlarda– kolaylıkla çocukların içsel ödüllü ve az dış destek gerektiren pratiklerine ve değerlerine dönüşebilir.

Bütün bu söylediklerim bir tarafa, Tomasello'nun fikirleri ve araştırması beni son derece heyecanlandırmakta. Birinin bu alanı keşfe çıkacak cesaretinin ve kavrayışının olması ve bu büyük soruları sorması paha biçilmez öneme sahip. Piaget, yeni bir alanı keşfe çıkmış ve yeni sorular sormuştu. Bütün detaylarda haklı olsun ya da olmasın, ondan sonra bu alan bir daha asla aynı olmadı.

²¹ Hamlin, J.K.; Wynn, K.; and Bloom, P. 2007. "Social evaluation by pre-verbal infants." *Nature* 450: 557–559.

Brian Skyrms

Gelenek [*Convention*, (1969)] adlı eserinde David Lewis, klasik oyun kuramında örtülü olarak varsayılan ve daha sonra ekonomist Robert J. Aumann'ın yaklaşımında merkezi öneme sahip olacak olan ortak bilgi olgusunu açıkça öne sürmüştür. Bir maddenin bir grup aktör tarafından ortak bilgi olarak adlandırılması için herkes tarafından bilinmesi yeterli değildir. Herkes tarafından bilinmelidir (seviye 1) ve herkesçe bilindiği herkes tarafından bilinmelidir (seviye 2) ve her bir sonlu seviye için bu böyle gider. Lewis'e göre, bir davranışın toplumda gelenek olarak adlandırılması için kendini ortak bilgiyi dahil edecek kadar güçlü şekilde dayatıyor olması gerekmektedir.²² Toplumdaki güçlü bir geleneği barındıran davranış öyle olmalıdır ki o yoldan cayan herkesin durumu ciddi ölçüde kötüleşmeli ve bunun böyle olacağı toplumun üyelerinin ortak bilgisi olmalıdır. Dolayısıyla, başkaları o yoldan caymadıkça hiç kimsenin caymak için bir nedeni yoktur ve herkes bunu bilir ve herkes bunun tamamını da bilir ve devamı.

²² Lewis, buna ek başka koşullar da öne sürmektedir. Geleneklerden tek yönlü caymalar başkalarını olduğu kadar kişinin kendini de yararlar. Ancak bu detaylar burada önemli değil.

Lewis, burada bir idealleştirme olduğunu fark etmiştir –ortak bilginin %100 ortak olduğu varsayımı– ama gerekli olan bütün bilgilere sahip olmayanların tam olarak ilgili toplumun üyeleri olmadıklarını söyleyerek bu durumla baş etmiştir. Gelenek, ortak bilgiye sahip olan bir çekirdek toplum tarafından devam ettirilir ve arada takılmak için gelenler olabilir. Lewis, ayrıca, bu sonsuz bilgi hiyerarşisinde gelişigüzel bir üst seviyeye kadar kendi başına mantık yürütebilen bireylerin, ortak bilgiye sahip olarak kabul edilmesine de izin vermiştir.

1967 basımlı *Mantık ve Sohbet [Logic and Conversation]* adlı eserinde Grice da bu, *onun-bildiğimi-bildiğini-biliyorum...* şeklindeki ileri bir geri döngünün sonsuzluğunu daha küçük bir ölçekte ele alır. Sohbet sırasında konuşmacı, dinleyende bir inancın oluşumuna sebep olmak niyetindedir. Ama konuşmacı aynı zamanda dinleyicinin, söylediği şeyleri bu inancı doğurmak niyetiyle söylediğini bilmesini ister. Ve konuşmacı, dinleyicinin bildiğini kendisinin bildiğinin de dinleyici tarafından bilinmesini ister. Kurama göre bu, Tomasello’nun da pek yerinde ifade ettiği “yinelemeli zihin okuma” deyişinde olduğu gibi merdivenin sonuna dek tırmanır gider. Bazı kuşklar bulunsa da doğal bir durma noktasının olmadığı görünmektedir.

Grice, geleneksel anlamın ötesinde bilginin nasıl olup da sohbet sırasında aktarıldığıyla ilgilenmekteydi. Onun birleştirici fikri, sohbetin özünde ortaklaşmacı bir girişim olduğu ve ortaklaşmacı niyet varsayımının bilgi edinmek için kullanılabileceği yönündeydi. Eğer siz bana benzininizin bittiğini söylediğinizde ben de size köşeyi dönünce bir benzin istasyonu olduğunu söylersem benzin istasyonunun açık olduğunu ya da en azından benim kapalı olduğundan haberdar olmadığımı varsayabilirsiniz. Bu, her iki durumda da benim ifademın kelime anlamıyla doğru olmasına rağmen böyledir. Benim ortaklaş-

macılık yaptığımı varsaydınız ve bu doğruyu konuşmayı gerektirmekte, ama aslında salt doğruyu konuşmaktan fazlasını da gerektirmekte. Size Peter'ın nerede olduğunu sorduğumda ya Meksika'da ya da Zimbabve'de dersiniz bunu, ifadeniz her iki durumda doğru olacak olsa da sırf Peter'ın Meksika'da olduğunu bildiğiniz için söylemediğinizi varsayayım. Eğer ortaklaşmacılıkta bulunuyorsanız ve Peter'ın Meksika'da olduğunu biliyorsanız bunu öylece söylersiniz. Grice ile bu geleneğin takipçileri, ortaklaşmacılık varsayımından yola çıkarak çeşitli sohbet normları çıkarsamışlardır ki bunlar, en sonunda ortaklaşmacı niyetlerin ortak bilgisi adı altında ayrıntılandırılmıştır.²³

Lewis'in yaklaşımı da ortaklaşmacılığa dayanır. Lewis'in sinyal verme oyunlarında ortaklaşmacılık zeminini açıkça belirtilmiştir. Kazancın belirlenmesinde, güçlü ortak çıkarlar varsayılmaktadır. Gönderen ile alıcı eşit kazanç edinirler. Eğer alıcı duruma uygun hareket ederse hem gönderene hem de alıcıya ödeme yapılır. Yok öyle olmazsa, ikisi de hiçbir şey almaz. Oyunun kuralları ortak bilgidir. Bu yüzden, ortaklaşmacılığın oyuncuların çıkarına olduğu da ortak bilgidir.²⁴

İletişime dair bir yaklaşım, ortak bilgi varsayımı üzerine inşa edilmeli midir? Buna kuşkuyla yaklaşmak için iki neden var. Birincisi, hayvan gruplarının ve daha aşağı organizmaların herhangi bir ortak bilgiye sahip olmaları inandırıcı değilken yine de etkin şekilde iletişim kuruyor görünmeleridir. Primatlardan daha aşağı gidelim. Kuşları ve arıları herkes bilir ama aslında sosyal bakteriler bile kimyasal sinyalleri kullanarak etkin şekilde organize olur.

²³ Elbette Grice, sohbet sırasında ortaklaşma ilkesinin ihlal edilebileceğini ve hatta açıkça delinebileceğini bilmektedir. Yine de, ortaklaşmacı ilke esas alınıp onun ihlali durumları bu esas kullanıma bağlı olarak düşünülmüştür.

²⁴ Ancak Lewis'e göre oyuncuların niyetleri bu resme girmemektedir ve Lewis girmesi gerektiğini de düşünmemektedir.

Myxococcus xanthus, ortak hareket eden avcılardır. Avlarının üstüne üşüşüp onu sindirirler. Aç kaldıklarında bir araya gelip cıvık mantar hücreleri gibi sporokarp oluştururlar. Diğer bakteri türleri biyo-ışıldama, biyo-filmler oluşturma ve zehrini etkinleştirmek için kimyasal sinyalleri kullanır.²⁵ Bütün bunlar ortak bilgi veya yinelemeli zihin okuma olmadan yapılır; dahası, zihin olmadan yapılır.

İletişimin ortak bilgi temeline dayalı olduğundan kuşku duymaya ikinci sebep, insanların bile bu kriterlere uymamasıdır. Pek çok deneysel kanıt göstermektedir ki, bildiğini bildiğini bilmek veya akıl yürüttüğüne dair akıl yürüttüğüne dair akıl yürütmek söz konusu olduğunda insanlar bu merdivenin yalnızca birkaç basamağını çıkabilmektedirler. Bu, davranışsal oyun kuramının, klasik yaklaşımın temellerini sorgulayan çarpıcı bulgusudur.

Bence, insanlar için ortak bilginin fazlaca güçlü bir varsayım olduğu konusunda Tomasello'yla aynı fikirdeyiz. Bunun yerine o, çok daha ılımlı gereklilikleri bulunan "ortak zemine" başvurmakta. En başta, inançların gerçek olmaları gerekmemekte. Ama daha da önemlisi, –anlayabildiğim kadarıyla– ortak zemin, paylaşılan inançlar hiyerarşisinde yalnızca bir seviye yukarı gitmekte. İnsanlar, şüphesiz ki bunu yapabilecek kapasitedeler.

Gönderen ile alıcının çıkarlarının safi ortaklığı, iletişim için tercih edilir bir durumdur. Ama eğer bu gerekli bir koşul olsaydı, dünyada şu an olduğundan çok daha az iletişim gerçekleşmekte olurdu. Ortak çıkarlardan öteye bakacak olursak karma çıkarların kısmi bilgi aktarımına ve hatta açıktan açığa aldatmaya yol açtığını görürüz.

²⁵ Taga, M. E. and Bassler, B. L. 2003. "Chemical Communication Among Bacteria." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 100 (Suppl. 2): 14549–14554. Watnick, P. and Kolter, R. 2000. "Biofilm, City of Microbes." *Journal of Bacteriology* 182(10): 2675–2679.

Kimileri, açıktan açığa aldatma sinyallerini imkânsız addetmiştir ama örnek bulmak aslında çok da zor değil. Örneğin, *Photuris* takımının dişisi, *Photunis* takımının erkeğiyle karşılaştığında, erkeğin türünün dişisinin kullandığı sinyallerini kopyalayarak erkeği ayartıp yiyebilir. Yalnızca iyi bir yemek yemekle kalmayıp aynı zamanda başka şekilde edinmeyeceği faydalı, koruyucu kimyasallar da edinmiş olur. *Photuris versicolor* adlı, kopyalama konusunda çarpıcı derecede başarılı olan bir tür, farklı on bir *Photinus* türünün kullandığı parlama örüntüsünü gönderebilecek kapasiteye sahip.

Bu aldatma örüntüsü nasıl devam edebilir? *Photinus* türünün sinyal sistemi yerli yerindedir ve *Photuris*'le karşılaşmaları, onu ortadan kaldıracak kadar sık değildir. Demek ki, ortak çıkarları sinyal kuramının temel varsayımı olarak almak iyi bir bilimsel karar değil.

Klasik oyun kuramının yüksek ussalık yaklaşımından uyarlanım dinamiklerinin rol oynadığı düşük ussalık yaklaşımına geçmeyi öneriyorum. Kafamda iki uyarlanım dinamiği var: Evrim ve takviyeli öğrenme. Farklı zaman ölçeklerinde işleseler de aslında birbirlerinden o kadar da farklı değildir. Her ikisi de deneme yanına yollu öğrenmenin bir çeşidi. Evrim için ilk biçimsel model, çoğaltıcı dinamiklerdir. Etkileşimlerden edinilen kazanç Darwinci seçim değerine göre ölçülür; yani, nasıl üreme başarısına dönüştüğüne göre. Daha büyük kazançlar, bir sonraki nesilde popülasyonun daha büyük pay sahibi olmasını sağlar. Öğrenme özelindeyse temel takviyeli öğrenmeye odaklanmak isterim.

İlk önce ortak çıkarın olup ortak bilginin olmadığı basit hale bakalım. Doğa, iki durumdan birini seçmek için adil bir şekilde bozuk para fırlatır. Gönderici, durumu gözlemleyip iki eylemden birini seçer. Her durum için eylemlerden biri doğru olandır; bu durumda bu eylem gerçekleşirse hem gönderen hem de alıcı bir birim kazanç

elde eder. Aksi takdirde, ikisi de sıfır kazanç elde ederler. Bu durumda hem evrimin²⁶ hem de takviyeli öğrenmenin²⁷ kusursuz sinyal vermeye ulaştıkları görülmüştür.

Ortak çıkarlardan karma çıkarlara geçtiğimizde tipik olarak (ister evrimle ister öğrenmeyle olsun), gönderenin bilginin bir kısmını aktarıp bir kısmını sakladığı bir denge durumuna doğru sürükleniriz. Safi ortak çıkarların olmadığı pek çok bağlamda bilgi aktarımı doğal olarak gerçekleşir.

Tomasello'nun tartıştığı diğer olgulardaki düşük ussalık (ve ussuzluk) modellerini de ele almak isterim. Takımca akıl yürütme olmadan da takım çalışması olabilir. Takım çalışmasının insanlara özgü bir özellik olduğunu veya insan kabiliyetlerini gerektirdiğini düşünmüyorum. İnsanlar şempanzelerden daha ortaklaşmacı olabilirler –bunun değerlendirilmesini işin uzmanlarına bırakıyorum– ama gezegendeki en ortaklaşmacı tür olmaktan çok uzağız. Mirketler, yersıçanları, pek çok sosyal böcek türü ve hatta bakteriler yüksek derecede ortaklaşmacılık göstermektedir. Ortaklaşmacılık, genellikle çeşitli geribildirim mekanizmalarını içerir, ama yinelemeli zihin okuma, üst düzey niyetler ve ortak inanç yalnızca çok özel durumlarda konuyla ilgili kavramlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bunların, bizim nasıl ve ne zaman ortaklaşmacılık yaptığımız hikâyesinin bir kısmını oluşturduğunu reddetmiyorum, ama geniş bir spektrumdaki organizmaların ortaklaşmacılığına bakmak faydalı bir bakış açısı sağlamaktadır.

²⁶ Hofbauer, J. and Huttegger, S. 2008. "Feasibility of Communication in Binary Signaling Games." *Journal of Theoretical Biology* 254(4): 843–849.

²⁷ Argiento, R.; Pemantle, R.; Skyrms, B.; and Volkov, S. 2009. "Learning to Signal: Analysis of a Micro-Level Reinforcement Model." *Stochastic Processes and their Applications* 119(2): 373–390.

Elizabeth S. Spelke

Michael Tomasello, türümüze özgü bilişsel kazanımları açıklamayı amaçlamaktadır. Dünya üzerindeki tüm canlılar arasından neden yalnızca biz insanların etrafımızı araç kullanımı ve tarım aracılığıyla dönüştürdüğümüzü; neden tarih, coğrafya ve sosyal kurumları yaratarak ve bunları çalışarak fiziksel ve sosyal çevremizi analiz edip kodladığımızı; neden edebiyat ve müzik, tiyatro ve spor, matematik ve bilim gibi tam teçhizatlı çabalarla sosyal ve maddi dünyamızı zenginleştirdiğimizi sormaktadır.

Çalışması, iki genel gözlemle başlamaktadır. Birincisi, insanlar primattır. Algı, eylem, öğrenme, hafıza ve duyguyla ilgili temel kapasitelerimiz, diğer kuyruksuz maymunlarla ve daha uzak akrabalarımızla derin benzerlikler taşır. Tomasello, özellikle, insanlar ile diğer kuyruksuz maymunların insanlara ve nesnelere dair anlayışlarındaki benzerlikleri keşfetmiştir.²⁸ Bu benzerlikler, sosyal ve maddi yaşamlarımızın temelinde yatan kapasitelerin hem doğasına hem de evrimine ışık tutmaktadır.

²⁸ Hare, B.; Call, J.; Agnetta, B.; and Tomasello, M. 2000. "Chimpanzees know what conspecifics do and do not see." *Animal Behaviour* 59(4): 771-785.

İkincisi, primat aklımızla tuhaf şeyler yapmaktayız: Diğer hiçbir hayvanın aklından bile geçmeyen şeyleri insanlar yapmaktadırlar. Örneğin, bütün hayvanlar yiyeceğin yerini tespit edip ne olduğunu tanımlamak zorunda olsa da yalnızca insanlar toprağı işler, hayvan sürülerini güder ve yemek pişirirler. Bütün hayvanlar çevrelerindeki belirli yerlere nasıl gideceklerini bulmak zorundadırlar, ama yalnızca insanlar harita kullanır ve kendi gidebilecekleri mesafelerin çok ötesinde, evrenin geometrik yapısı üzerine kafa yorarlar. Pek çok hayvanın sayısal çokluğa hassasiyeti bulunsa da yalnızca insanlar zincirleme sayma süreci etrafında şekillenmiş, doğal sayı kavramlarından oluşan üretken bir sistem kurmuşlardır. Ve pek çok hayvan çiftleşmek, çocuk bakımı ve mıntika ve kaynak düzenlemesi için türünün diğer üyeleriyle bir araya gelmek zorunda olsa da yalnızca insanlar okul, ekonomi, fabrika ve ordu gibi karmaşık sosyal kurumlar kurmuşlardır. İnsanları bu çarpıcı kazanımlara götüren şey nedir?

Bu soruyu ele alabilmek için Tomasello ve grubu, insan bilişini inceleyen üç katmanlı, karşılaştırmalı bir yaklaşım izlemiştir. Öncelikle, Tomasello ve hayvan bilişi üzerine çalışan öğrencileri, hayvanlar âleminde yaygın şekilde gözlenen ve primatlara, kuyruksuz maymunlara ve insanlara özgü olan yetileri ve eğilimleri derinlemesine inceleyerek farklı hayvan türlerinin bilişsel kapasitelerini karşılaştırmışlardır. İkinci olarak, Tomasello ve insan gelişimi üzerine çalışan öğrencileri, gelişim süreçlerinde hangi kapasitelerin ilk önce ortaya çıktığını ve ne gibi kazanımların bunları takip ettiğini sorgulayarak farklı yaşlardaki çocukların bilişsel kapasitelerini karşılaştırmışlardır. Tomasello'nun gelişimsel araştırmaları, özellikle yaşamın ikinci yılının başında ortaya çıkan, bütün ileriki yaşlarda var olmaya ve işlemeye devam eden ve bir sürü insana özgü bilişsel kazanımı yönlendiren bir dizi yeti ve eğilime ışık tutmuştur. Üçüncü olarak Toma-

sello, dilbilimciler ve antropologlarla birlikte evrensel insan yetilerini ve eğilimlerini kültürel miras ve koşullara bağlı olanlardan ayırt edebilmek için farklı kültürlerden çocukların ve yetişkinlerin bilişsel kapasitelerini karşılaştırmıştır.

İnsan zihnini anlamaya yönelik karşılaştırmalı yaklaşımların ilk örnekleri, lineer bir sıralama öne sürdükleri gerekçesiyle geçtiğimiz yüzyıl boyunca yoğun eleştiriye uğramıştır: Aşağı hayvanlardan üst düzey hayvanlara, insanlarda basit bilişsel aşamalardan karmaşık bilişsel aşamalara ve ilkel kültürlerden ileri derecede gelişmiş kültürlere... Fakat lineer değişim modelinin işleyemeyeceği o kadar da net değildir: Soyoluş, bireyoluş ve kültürel gelişim zengin ve alacalıdır. Tomasello ve diğer günümüz araştırmacılarının karşılaştırmalı bir yaklaşım izlemelerinin sebebi tam da insan bilişinin çok karmaşık olmasıdır. Onu anlamak yönünde ilerleme kaydedebilmek için bilişi eklem yerlerinden kesip üst düzey kapasiteleri tanımlanabilir ve manipüle edilebilir özelliklerine ve etkileşimlerine ayırmalıyız. Bunun yanı sıra, sahiden insanlara özgü bilişsel kapasitelerin temelini oluşturan yetiler ile bu temeli destekleyen diğer yetileri birbirinden ayırt etmeliyiz. Evrimsel açıdan en eski olan, diğer türlerle ortak olan temel kapasiteleri ve bizi diğer türlerden ayırt eden, insan gelişiminin erken aşamalarında ortaya çıkıp kültürlerarası değişmezliği en yüksek olan kapasiteleri bulmak için günümüzün bilişsel bilimcileri türler, yaşlar ve insan grupları arasında karşılaştırmalar yapmaktadır.

Bu üç katmanlı karşılaştırmalar, insana özgülük konusundaki pek çok saygıdeğer fikre de kuşku düşürmektedir. Örneğin, bir görüşe göre insanların bilişsel kazanımlarının temelinde alet kullanımı yatmaktadır. Tomasello'nun şempanzelerle ve çocuklarla yaptığı çalışmalar, alet kullanımının bizi ayırt eden kapasitelerin önemli bir göstergesi olmakla beraber onların kaynağı olmadığını göster-

mektedir. İnsanlara özgü alet kullanımı örüntüleri, ancak insanlara özgü iletişim biçimlerinin ortaya çıkmasıyla meydana gelmektedir.²⁹ İkinci bir görüş, insanların haritalar, resimler, yazı sistemleri ve diğer sembolleri kullanarak bilişsel kapasitelerini artıran “sembolik tür” olduğu görüşüdür.³⁰ Fakat gelişimsel psikoloji araştırmaları, çocukların bu tür sembolleri anlayışının, Tomasello’nun geçtiğimiz bölümlerde açıkladığı insana özgü gelişimlerin ortaya çıkışından çok sonra, ancak üçüncü yıldan itibaren³¹ başladığını göstermektedir. Üçüncü bir görüş, soyutlama kapasitesine odaklanmaktadır: Buna göre soyut kavramlar oluşturup bunları manipüle etmek ve böylelikle, örneğin matematik gibi gelişimleri elde etmek, insan türüne özgüdür. Ama hayvan bilişi üzerine yapılan çalışmalar, insan dışındaki çok çeşitli hayvan türünde sayıların soyut temsiline bulundğunu göstermiştir.³² Gelişimsel ve kültürlerarası araştırmalar, doğal sayılar gibi en önemli soyut kavramlarımızdan kimisinin dil ve sözlü saymanın ediniminden sonra ortaya çıktığını göstererek soyut düşünce tezini ayrıca sarsmıştır.³³

Öyleyse, insanların türlerine özgü kazanımlarına yol açan, insanları diğer hayvanlardan farklılaştıran, doğuştan gelen ne gibi özellikler bulunmaktadır? Yeni fikirlerle açıklığının ve üretkenliğinin bir işareti olmak üzere, Tomasello’nun bu soruya verdiği cevap zaman içinde bir miktar değişmiştir.³⁴ Öğrencileriyle birlikte yaptığı zeki-

²⁹ Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*.

³⁰ Deacon, T. 1997. *The symbolic species: The co-evolution of language and the brain*. New York: W.W. Norton.

³¹ DeLoache, J. S. 1995. “Early understanding and use of symbols.” *Current Directions in Psychological Science* 4(4): 109–113.

³² Dehaene, S. 1997. *The number sense: How the mind creates mathematics*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

³³ Carey, S. 2009. *The origin of concepts*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

³⁴ Tomasello, M. and Call, J. 1997. *Primate cognition*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları. Tomasello, M. 1999. *The Cultural Origins of*

ce deneyler bize, insan doğasıyla ilgili kulağa tamamen mantıklı gelen bir dizi fikrin yanlış olduğunu öğretmiştir. Bu değişimlere rağmen, Tomasello'nun çalışmalarının ortak bir teması var: Emsalsiz doğamızın anahtarı, bizi ayırt eden sosyal ilişkilerimizdedir. Bu sayfalarda Tomasello, insan bilişinin emsalsiz özelliklerinin, bizi ayırt eden iletişim ve ortak eylemlere yol açan, türümüze özgü *niyet paylaşımı* kapasitesi ve motivasyonundan kaynaklandığını iddia etmektedir. Bu görüşe göre insanlar, doğaları gereği ortaklıklar kurmaya ve bilgi, iş ve hedef paylaşmaya meyillidir. Alet kullanımından matematiğe ve sembollere kadar diğer bütün kazanımlarımız bu kapasiteden doğar.

Bence Tomasello'nun varsayımının doğru olma olasılığı var, ama en azından bir aday daha sağlıklı ve diri şekilde karşısında durmakta: İnsan dilinin emsalsiz bilişsel kazanımlarımızın kaynağı olduğu görüşü. Bu görüş kısmen, daha küçük bebeklerle yapılan çalışmalarla desteklenmektedir. Tomasello gibi ben de insanların emsalsizliğinin kaynağını, bilişsel kapasitelerin türler, yaşlar ve kültürlerarası karşılaştırmalarla incelemekten yanyım. Fakat ben, insan yaşamının henüz ilk birkaç ayında gözlenebilen bilişsel kapasitelere odaklanıp onların diğer hayvanlarda bulunup bulunmadığını ve hem bizim kültürümüzde hem de diğer kültürlerde bu kapasitelere insan gelişimi esnasında ne olduğunu sormaktayım.

Birkaç on yıllık deneyi özetleyecek olursam, en az beş bilişsel sistemin küçük bebeklerde bulunduğu dair kanıt bulunduğu inanıyorum: Bunlar, benim *çekirdek bilgi* diye adlandırdığım sistemlerdir:³⁵ (1) Cansız nesneleri ve onların hareketlerini, (2) İstemli aktörleri ve onların amaca yönelik eylemlerini, (3) Gezilebilir çevredeki yer-

Human Cognition. Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*.

³⁵ Spelke, E. S. and Kinzler, K. D. 2007.

leri ve bunların birbirleriyle olan geometrik ilişkilerini, (4) Nesne ve olay dizilerini ve bunların sıralı ve aritmetik ilişkilerini ve (5) Bebekle karşılıklı etkileşimde bulunan sosyal partnerleri temsil etmeye ve bunlar hakkında akıl yürütmeye yarayan sistemler. Bu bilişsel sistemlerin her biri bebekliğin erken aşamalarında (kimi zaman doğuştan) ortaya çıkıp çocuklar büyüdükçe aslen değişmeden var olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, farklı kültürel gruplardaki insanların pratikleri ve inanç sistemlerindeki farklılıklara rağmen bunlar, türümüzün evrensel sistemleridir. En önemlisi, bu çekirdek bilgi sistemleri birbirlerinden görece ayrıdır ve uygulama alanları da sınırlıdır. Çocuklar ve yetişkinler, sonradan gelişen, kültürden kültüre farklılık gösteren ve insanlara özgü olan bilişsel becerileri öğrendikçe ve uygulamaya koydukça bu sistemleri bir araya getirip onların sınırlarını aşarlar. Bu ileriki gelişmeler de çocukların doğal dil edinimine bağlıdır.

Nesneleri temsil etmemize elveren çekirdek sistem, bu bulguları örnekleyecektir. Yaşamın ilk altı ayı içinde bebeklere kontrollü koşullarda nesneler sunulduğunda, bebeklerin bu nesneye bakma veya erişmeye çalışma gibi ani tepkiler vermeleri, nesneleri tasvir etme konusundaki doğal yetenekleri ve sınırları hakkında aydınlatıcı olmaktadır. Bu deneyler, yeni doğmuş bebeklerin bile nesneleri tasvir etme konusunda olgun insan kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir: Doğru koşullar altında test edildiğinde, bebekler görülebilir olan nesneleri takip ederler, nesnenin gizli kalan kısımlarının nasıl görüneceği hakkında çıkarımda bulunurlar ve hatta tamamen görünmez hale gelmiş olan nesneleri bile tasvir ederler.³⁶

³⁶ Bu konuda bir derleme makalesi için Bkz. Baillargeon, R. 2004. "Infants' physical world." *Current Directions in Psychological Science* 13(3): 89-94.

Buna rağmen, bebeklerin nesne tasvirlerinin kimi tuhaf sınırları vardır. Yetişkinler olarak biz, farklı türden olan pek çok şeyi ayırt edebiliriz: Bardaklar, kapı, kapının kolu, bir öbek kum veya küplerden oluşan bir kule gibi. Bu varlıkların her biri bebeklere sunulduğunda, bebekler, yalnızca içsel olarak birbirine bağlı olan ve ayrı ayrı hareket edebilenleri tasvir etmişlerdir: Bardaklar evet, ama kapı kolu, kum öbeği veya küplerden oluşan kule tasvir edilmemiştir.³⁷ Ayrıca bebekler aynı anda hareket eden üçten fazla nesneyi takip edemezler.³⁸ En önemlisi bebekler, nesneleri, bir türün kendine özgü işlevleri olan üyeleri olarak tasvir edemezler. Bu sınırlar, bu çekirdek sistemin kendi kültürümüzde ve diğer kültürlerdeki yetişkinlerde var olmaya devam edip etmediğine, diğer hayvanlarla paylaşılıp paylaşılmadığına ve fiziksel dünyayla ilgili yeni düşünme yöntemlerinde ustalaşmaya çalışırken çocukların ve yetişkinlerin bu sistemden faydalanıp faydalanmadıklarına ilişkin ayırt edici işaretlerdir. Bütün bu soruların cevabı, evettir.

Biz yetişkinler, hakkında pek az kültürel bilgiye sahip olduğumuz gözle görünür nesneleri takip ederken bebeklerinkiyle aynı yetileri gösterip aynı ayırt edici sınırlarda takılmaktayız.³⁹ Uzak kültürlerin üyeleri de nesne tas-

³⁷ Spelke, E. S. 1990. "Principles of object perception." *Cognitive Science* 14(1): 29–56. Rosenberg, R., & Carey, S. 2006. "Infants' indexing of objects vs. non-cohesive entities." International Society for Infant Studies'in yılaşırı kongresinde yapılmış olan poster sunumu. Chiang, W. C., and Wynn, K. 1998. "Infants' representations of collections." *Infant Behavior and Development* 21 (2): 341.

³⁸ Bu konuda bir derleme makalesi için Bkz. Feigenson, L.; Dehaene, S.; and Spelke, E. S. 2004. "Core systems of number." *Trends in Cognitive Sciences* 8(7): 307–314.

³⁹ Cheries, E. W.; Mitroff, S. R.; Wynn, K.; and Scholl, B. J. Baskıda. "Do the same principles constrain persisting object representations in infant cognition and adult perception? The cases of continuity and cohesion." Hood, B. and Santos, L. (Ed.). *The origins of object knowledge*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

virine yönelik benzer işleri yaptıklarında benzer sonuçlar ortaya koymuşlardır.⁴⁰ Daha büyük yaştaki çocuklar, nesnelerin adlarını öğrenmeye, sayı saymaya ve nesneler arasındaki mekanik etkileşimler hakkında akıl yürütmeye başladıklarında nesnelere dair çekirdek kavramlar bu gelişimlerin her bir aşamasına damgasını vurur.⁴¹ Bu sebeple, bebeklerin nesne tasvirleri, insana özgü birçok yetide rol oynar.

Fakat yine de nesne tasvir etme çekirdek bilgisi insanlara özgü değildir. Yarı-açık alanda yetişen makaklarla bebeklerin nesne tasvir yetenekleri de bu konudaki sınırları da çocuklarınkiyle aynıdır.⁴² Araştırmalar, insanlardan ciddi ölçüde uzak olan hayvanlarda, örneğin kuşlarda, bile bu tasvir edişle ilgili ortak özellikler bulunduğunu göstermektedir.⁴³ Dolayısıyla nesne tasvirine ilişkin çekirdek kapasite, fiziksel dünyayı anlamaya yönelik olan insana özgü kapasitelerimizi açıklayamaz: Ne alet kullanımına olan eğilimimiz ne de formel bilim kapasitemiz bununla izah edilebilir.

Bebeklerin çekirdek bilgi sistemleri insanlara özgü olmasa da insan bilişini araştırmak için değerli bir araç sunmaktadır. Emsalsiz bilişsel yetilerimiz, diğer hayvanlarla paylaşılan çekirdek bilgi sistemlerinin üzerine inşa edildiğine göre, diğer türleri araştırıp sinirbilim, genetik, davranışsal ekoloji ve kontrollü yetiştirme gibi çeşitli güçlü teknikleri kullanarak onların gelişimini derinle-

⁴⁰ Gordon, P. 2004. "Numerical Cognition Without Words: Evidence from Amazonia." *Science* 306(5695): 496-499.

⁴¹ Markman, E. 1991. *Categorization and naming in children: Problems of induction*. Cambridge, Mass.: MIT Yayın. Carey, S. 2009. *The origin of concepts*.

⁴² Hood, B. and Santos, L. (Ed.) Baskıda. *The origins of object knowledge*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

⁴³ Regolin, L. and Vallortigara, G. 1995. "Perception of partly occluded objects by young chicks." *Perception & Psychophysics* 57(7): 971-976.

mesine inceleyebiliriz.⁴⁴ Ayrıca, gelişmekte olan çocuklar üzerinde çalışıp onların insana özgü nesne tasvir etme şekillerini daha küçük bebekler ve diğer hayvanların nesne tasvir etme şekillerinden ayıranın ne olduğunu sorabiliriz.

Hem bebekler hem de yetişkin maymunlar belirli nesnelerin işlevsel özelliklerini öğrenebilir; yavaş yavaş ve parça parça bir şekilde de olsa.⁴⁵ Fakat ne bebekler ne de yetişkin maymunlar hızlı ve esnek öğrencilerdir. Yalnızca çocuklar yaşamlarının ikinci yılında nesnelerle ve eylemlerle ilgili bilgiyi üretken şekilde bir araya getirebilirler. Karşılaştıkları her yeni nesneyi, hem belirli bir biçime sahip olan mekanik bir bütün olarak hem de belirli bir amaca hizmet eden, muhtemelen faydalı bir *alet* olarak görürler.

Aletleri öğrenmedeki bu patlama nereden kaynaklanıyor? Yakın zamanda yapılmış olan araştırmalar, çocuklarda yapıt kavramının iki kaynağı olduğuna işaret etmekte: Az önce bahsettiğimiz, nesneleri temsil etmemize elveren çekirdek sistem ve aktörleri ve onların amaca yönelik hareketlerini temsil etmeye yarayan ikinci bir çekirdek sistem. Çok erken bir yaştan itibaren bebekler, diğer insanların ve hayvanların hareketlerini, amaca yönelik olarak ve kendi hareketlerindekiyle aynı maksat ve biçime sahip olarak temsil ederler.⁴⁶ Tıpkı nesneleri temsil etmemize elveren çekirdek sistemde olduğu gibi, amaca yönelik hareketleri temsil etmemize elveren çekirdek sistem de bebeklerde ve insan dışındaki primatlarda benzer seviyede-

⁴⁴ Chiandetti, C. and Vallortigara, G. 2008. "Is there an innate geometric module? Effects of experience with angular geometric cues on spatial re-orientation based on the shape of the environment." *Animal Cognition* 11(1): 139-146.

⁴⁵ Hood, B. and Santos, L. (Ed.) Baskıda. *The origins of object knowledge*.

⁴⁶ Woodward, A. L. 2005. "The infant origins of intentional understanding." Kail, R.V. (Ed.) *Advances in Child Development and Behavior*, Volume 33. Oxford: Elsevier.

dir.⁴⁷ Fakat yaşamlarının ikinci yılında bebekler, nesneler ve hareketlerle ilgili bilgiyi üretken bir araya getirmeye başlarlar. Nesneleri ve amaca yönelik hareketleri tasvir etmemize elveren çekirdek sistemler insanlara özgü olmasa da onların üretken bir biçimde bir araya getirilişi türümüze özgü görünmektedir.

Çocuklarda eşya kavramının böylesine bereketli şekilde gelişimini tetikleyen nedir? Çeşitli kaynaklardan gelen araştırmalar, bu gelişimin çocukların nesne türlerinin isimlerini öğrenmesiyle bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu yeni dilbilimsel biçim, çekirdek tasvirleri birleştirmeye yaramaktadır. Örneğin, bebekler ilk kez bir nesnenin adını öğrendiklerinde, o ana dek ayrı ayrı tasvir edilmekte olan o nesnenin biçimi ve işlevi hakkındaki bilgileri bir araya getirmeye başlarlar.⁴⁸ Ayrıca nesne isimleri, bebeklerin dikkatini nesne kategorileri üzerinde de yoğunlaştırır: Birbirinden farklı iki çekiç veya iki kupanın ortak noktası nedir?⁴⁹ Yetişkinler bile eşyaları ve onlarla ilintili olan işlevleri (örneğin çekiçle vurmak gibi) hayal ederken beynin ikincil dil alanlarını çalıştırır: Bu alanlar, nesnenin yapısı ve işleviyle ilgili tasvirleri düzenleyip bir araya getirir.⁵⁰ Mükemmel bir tümleşik sistem olan dil, nesnelerin ve hareketlerin tasvir edilişlerini hızlıca, esnekçe ve üretken bir araya getirmekle,

⁴⁷ Santos, L. R.; Hauser, M. D.; and Spelke, E. S. 2002. "The representation of different domains of knowledge in human and non-human primates: Artifactual and food kinds." Bekoff, M.; Allen, C.; and Burghardt, G. (Ed.) *The Cognitive Animal*. Cambridge, Mass.: MIT Yayın.

⁴⁸ Xu, F. 2007. "Concept formation and language development: Count nouns and object kinds." Gaskill, G. (Ed.). *Oxford Handbook of Psycholinguistics*. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları.

⁴⁹ Waxman, S. and Braun, I. 2005. "Consistent (but not variable) names as invitations to form object categories." *Cognition* 95(3): B59–68.

⁵⁰ Johnson-Frey, S. H.; Newman-Norlund, R.; & Grafton, S. T. 2005. "A distributed left hemisphere network active during planning of everyday tool use skills." *Cerebral Cortex* 15(6): 681–695.

aletleri öğrenme ve kullanma konusundaki bereketli kapasitemizin oluşumuna yol açar.

Ben burada alet kullanımının gelişimine odaklandım, ancak diğer insana özgü kapasiteler de benzer bir gelişim örüntüsü izler. Örneğin hem bebekler hem de diğer hayvanlar sayıları tasvir etme konusunda çekirdek bilgiye sahiplerdir. Fakat bu sistemin de kendi ayırt edici sınırları vardır: Yaklaşıktır ve yinelemesizdir. Bu sınırlar, doğal sayıların bütünsel tasvirini olanaksız kılar. Doğal sayı kavramı, ancak dördüncü veya beşinci yılda, çocukların sayılarla ilgili sözcükleri öğrenmeleri, doğal dilde miktar bildirmeleri ve sözel olarak saymaya başlamalarıyla birlikte ortaya çıkar: Bu öğrenmeyle birlikte, sayıları tasvir etme konusundaki çekirdek bilgileriyle az sayıdaki nesneleri tasvir etme konusundaki çekirdek bilgileri bir araya getirilmiş olur.⁵¹ Bir örnek daha verecek olursak, hem bebeklerde hem de diğer hayvanlarda, iki boyutlu şekilleri ve onları çevreleyen yüzey alanını tasvir etmeye yarayan çekirdek sistemler bulunur. Fakat bu sistemler birbirlerinden ayrı ve büyük oranda da ilintisizdir. Üç yaşına geldiklerinde çocuklar, dil aracılığıyla bu sistemleri ilintilendirmeye ve böylelikle geometrik haritalarda yönlerini bulmaya başlarlar.⁵² İnsan bilişinin üç ayrıncı niteliği –alet kullanımı, doğal sayılar ve geometri– doğal dille ilişkili olan insana özgü tümleştirme kapasitesinin bir ürünü olarak görünmektedir.

Bu bulguları Tomasello'nun tasvir ettiği araştırmayla beraber düşündüğümüzde, doğal olarak şu soru ortaya çıkmaktadır: İnsanlara özgü doğal dil kapasitesi ve onun sağladığı tümleştirme gücünün, insanlara özgü niyet

⁵¹ Carey, S. 2009. *The origin of concepts*. Spelke, E. S. 2000. "Core knowledge." *American Psychologist* 55(11): 1233–1243.

⁵² Winkler-Rhoades, N.; Carey, S.; and Spelke, E. S. 2009. *Young children navigate by purely geometric maps*. Denver, CO: Society for Research in Child Development.

paylaşımı özelliğiyle nasıl bir ilişkisi vardır? Tomasello, dilin insanlar için önemli, hatta elzem bir bilişsel araç olduğunu yadsımamaktadır. Fakat Tomasello'ya göre, dil ediniminin kendisi bir açıklamaya muhtaçtır ve niyet paylaşımı bu açıklamayı sağlamaktadır.⁵³ Tomasello'nun görüşüne göre dil edinimi, genetik belirlenimli dil yetisinin ürünü değildir. Daha ziyade, bizzat çocuklar tarafından, başkalarıyla etkileşimde bulunmaları ve hem kendilerinin hem de sosyal partnerlerinin ortakça nesnelere ve birbirlerine odaklanmaları sürecinde oluşturulur. Bu görüşe göre, doğal dil, insana özgü ortaklık ve iletişim kurmanın kaynağı değil, bir üründür.

Fakat nedensellik okunun öbür yönü gösteriyor olması da mümkündür. İnsana özgü niyet paylaşımı türleri, yine türümüze özgü tasvir etmeyle ilgili çekirdek bilgileri bir araya getirme kapasitesine bağlı olabilir. Bu rakip görüşe göre, sosyal uslamlama da dahil olmak üzere hiçbir bilişsel alanda insana özgü çekirdek sistem bulunmamaktadır. Yalnızca dil, insana özgü temel dayanaklara sahiptir ve diğer bütün alanları ve alanlar arasındaki ilişkileri temsil ve ifade etme görevi görür. Dolayısıyla insanların birbirinden ayrı tasvir etmeyle ilgili çekirdek bilgileri hızlıca, esnekçe ve üretken bir araya getirebilme becerisi doğuştan gelme dil yetimizden ileri geliyor olabilir.

Bu iki görüşü –dilin insanlara özgü sosyal etkileşimin bir sonucu olduğu görüşüne karşılık dilin bu etkileşimlerin kaynağı olduğu görüşü– birbirinden ayırmanın en iyi yolu, küçük bebeklerle çalışmalar yaparak niyet paylaşımının kaynağını derinlemesine incelemektir. Küçük bebekler pek çok açıdan sosyallerdir. Doğuştan itibaren bebekler, farklı insanları ayırt edebilirler ve onların göz-

⁵³ Tomasello, M. and Call, J. 1997. *Primate cognition*. Tomasello, M. 1999. *The Cultural Origins of Human Cognition*. Tomasello, M. 2008. *Origins of Human Communication*.

lerinin baktığı yöne dikkatlerini yöneltirler.⁵⁴ Ayrıca, yeni doğmuş bebekler, kendi hareketleri ile başkalarının hareketleri arasındaki ilintilere karşı da hassaslardır ve bu hassasiyet, taklit etmenin erken bir çeşidi olarak kendini gösterir: Bebekler, başkalarında gözlemlediklerine benzer hareketlerde bulunurlar.⁵⁵

Çok önemli olan nokta şudur ki, bu sosyal kapasitele-
rin hiçbirisi insana özgü değildir. Hiçbir görsel deneyimi
olmayan yeni doğmuş insan dışındaki primatlar da surat-
lara karşı hassaslardır,⁵⁶ başkalarının gözlerinin baktığı
yönü takip ederler⁵⁷ ve kendi hareketleri ile başkalarının
hareketleri arasındaki ilintileri tespit edip bebeklerinki-
ne çarpıcı derecede benzeyen taklit etme örüntüleri gös-
terirler.⁵⁸ Bu bulgular, çekirdekteki sosyalliğimizin –diğer
insanlara ilgi duymamızın ve onları algılama ve onlarla
etkileşime geçme becerilerimizin– türümüze özgü olma-
dığını işaret etmektedir.

Bunun yanı sıra, başkalarını sosyal partnerler olarak
anlamamıza elveren çekirdek sistem, başkalarını ama-
ca yönelik aktörler olarak anlamamıza elveren çekirdek
sistemden oldukça kopuk görünmektedir. Her ne ka-
dar küçük bebekler (ve diğer hayvanlar) türlerinin diğer
üyelerini hem nesneleri dönüştürebilen aktörler olarak
hem de kendileriyle aynı psikolojik durumu paylaşabilen
partnerler olarak görebiliyor olsalar da bu iki nosyonu

⁵⁴ Farroni, T.; Pividori, D.; Simion, F.; Massaccesi, S.; and Johnson, M. H. 2004. "Gaze following in newborns." *Infancy* 5(1): 39–60.

⁵⁵ Meltzoff, A. N., and Moore, M. K. 1977. "Imitation of Facial and Manual Gestures by Human Neonates." *Science* 198(4312): 75–78.

⁵⁶ Sugita, Y. 2008. "Face perception in monkeys reared with no exposure to faces." *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)* 105(1): 394–398.

⁵⁷ Tomasello, M.; Hare, B.; and Agnetta, B. 1999. "Chimpanzees follow gaze direction geometrically." *Animal Behaviour* 58(4): 769–777.

⁵⁸ Myowa-Yamakoshi, M.; Tomonaga, M.; Tanaka, M.; and Matsuzawa, T. 2004. "Imitation in neonatal chimpanzees (Pan troglodytes)." *Developmental Science* 7(4): 437–442.

esnekçe veya üretkence bir araya getirdiklerine dair kanıt bulunmamaktadır. Aktörlerin yaptıkları tasvirler ile sosyal partnerlerin yaptıkları tasvirleri bir araya getireme durumu, insan-dışı hayvanların ve küçük bebeklerin, başkalarına neden iletişim ve işbirliği kurulacak kişiler olarak bakmadıklarını ve neden ortaklık kurma veya ortak dikkat yoluyla kendi amaca yönelik hareketlerini başkalarıyla eşgüdüm içerisinde yapmadıklarını açıklamaktadır.

Tomasello'nun araştırmalarının da güzel bir şekilde ortaya koyduğu gibi, niyet paylaşımı –yani kişinin hem bir sosyal partnerle hem de amaca yönelik hareketlerin nesnesiyle olan ilişkisinden doğan üçlü ilişki– ikinci yaştan başından itibaren ortaya çıkmaya başlar. İkinci yıldan sonra çocuklar, bir mesaj iletmek için parmakla işaret ederler, başkalarının gözlerinin bakış yönüne bakarak onların niyetlerini sezinlerler, başkalarının geçmişteki hareketlerinden ve algılarından yola çıkarak şimdiki bilgi durumlarını çıkarsarlar ve başkalarına amaçlarına ulaşmaları konusunda yardım ederler. Bu yaşlarda, niyet paylaşımı pekâlâ bütünleşmiş bir sistem haline gelmiş olabilir, ama insana özgülüğün kilit taşı mıdır yoksa bu iletişim sistemini oluşturan –araçlar, doğal sayılar ve sembolik haritalar gibi– dil aracılığıyla mevcut çekirdek bilgi sistemlerini bir araya getiren tümleşik ve daha asli bir kapasite mi bulunmaktadır?

Mevcut araştırmalar bu soruya kesin bir cevap vermemektedir, ancak bazı bulgular ikinci görüşü destekler yöndedir. Bu görüşe göre, niyet paylaşımının bütünleşmiş halde doğuştan değil, zamanla, dilin öğrenilmesi ve yapılan tasvirlerin bir araya getirilmesiyle parça parça ortaya çıkmasını bekleriz. Gerçekte de böyle oluyor görülmektedir. Henüz on aylık bebekler parmakla işaret etme gibi iletişimsel hareketleri ve karşılıklı bakış gibi sosyal dikkat durumlarını anlama sürecindeyken bu gelişmeler

birbiriyle yakından ilintili değillerdir: Çocuklar bu alanlardan birinde uzmanlaşırken diğerinde pek az ilerleme kaydetmiş olabilirler.⁵⁹ Ayrıca on aylık bebekler, başkalarının hem bir nesneye yönelen bakışlarının yönünü takip edebilirler hem de onların uzandıkları nesneyi gözleriyle takip edebilirler, ama bu iki beceriyi bağlantılandırıp gözlemledikleri kişinin, bakmakta olduğu nesneye uzanacağını tahmin edemezler.⁶⁰ Bu bulgular göstermektedir ki, küçük bebekler, insanların aktör oluşu yönündeki anlayışları ile insanların dünyayı algılayan ve bu deneyimlerini paylaşan kişiler oluşu yönündeki anlayışlarını btnleştirememekteler. Tam da çocuğun gelişmekte olan dil becerilerinin birbirinden ayrı olan bilişsel kapasiteleri bağlantılandırmasına yardımcı olduğu durumda bekleneneği üzere, niyet paylaşımı parça parça ortaya çıkmaktadır.

Bu iki kavram nasıl bir araya gelip de bebek, bebeğin sosyal partneri ve her ikisinin de algılayıp etki ettikleri nesne arasındaki l ilişkiyi doğurmaktadır? Çocuklar, doğal dilin gücünden yararlanarak ilk yıllarının sonuna doğru niyet paylaşımı üçgenini oluşurmaya başlıyor olabilirler. Doğal dil ifadeleri aktörler, sosyal partnerler ve nesneler arasındaki kritik bağlantıyı kurma görevini üstlenebilirler, çünkü sözcüklerin iki yüzü vardır: (1) Nesneleri işaret ederler ve (2) Sosyal değişimin bir aracıdırlar. Çocuklar nasıl ki doğal dil ifadelerini kullanarak nesne ve aktör tasvirlerine elveren çekirdek sistemleri retkence bir araya getirip alet kullanıcılarına dnşyorlarsa, benzer ifadeleri kullanarak aktör ve sosyal partner tas-

⁵⁹ Brune, C. W. and Woodward, A. L. 2007. "Social cognition and social responsiveness in 10-month-old infants." *Journal of Cognition and Development* 8(2): 133-158.

⁶⁰ Phillips, A.; Wellman, H.; and Spelke, E. 2002. "Infants' ability to connect gaze and emotional expression as cues to intentional action." *Cognition* 85(1): 53-78.

virlerine elveren çekirdek sistemleri de üretken bir araya getirip kasıtlı iletişim kuran ve ortaklık yapan kişilere dönüşebilirler. İnsanları farklı kılan iletişim ve ortaklık biçimleri, insanlara özgü tümleştirme kapasitesinden kaynaklanıyor olabilir.

Benim notlarım, insanlara özgü bilişsel kapasitelere getirilen iki açıklamaya odaklandı: Tomasello'nun doğuştan gelen ve türümüze özgü niyet paylaşımı kapasitesi kavramı ve doğuştan gelen, türümüze özgü olan ve doğal dilde ifadesini bulan tümleştirme kapasitesi nosyonu. Şu aşamada, bu nosyonlardan herhangi birinin doğru olup olmadığını bilmemiz mümkün değil. Yine de Tomasello'nun bulgularının, düşünüşümüzü verimli bir yöne yönelttiğini ve geliştirdiği metotların anlayışımızı ileriye taşıyacak bir model sunduğunu düşünmekteyim.

Daha çok ilerleme kaydedebilmek için, Tomasello'nun bir, iki ve üç yaşındaki çocuklarla yaptığı gözlemlerden görüş çıkartmakta gösterdiği ustalıktan faydalanarak hem insan hem de insan-dışı bebeklerin sosyalliğini derinden incelemek gerekmektedir. Nesne temsiliyetinde olduğu gibi, nörofizyolojiden kontrollü yetiştirme çalışmalarına varana dek pek çok metot birleştirilerek en erken ortaya çıkan sosyal bilgi kapasiteleri keşfedilebilir.⁶¹ İnsanlarda en erken gelişen sosyal bilgi türleri hakkında daha iyi bir fikre sahip olduktan sonra, araştırmacılar, Tomasello'nun çalışmalarının da ortaya çıkarttığı, ikinci yılda gözlenen inanılmaz iletişim ve ortaklık kurma örüntülerine yol açan kilit gelişimsel olayları keşfedebilir. Bebeklerin sosyal ve dilsel deneyimlerini geliştirip daha sonra bu gelişimin bilişsel sonuçlarını denetleyen deneyler bu alanda özellikle yol açıcı olabilir.⁶²

⁶¹ Sugita, Y. 2008. "Face perception in monkeys reared with no exposure to faces."

⁶² Woodward, A. L. and Needham, A. (Ed.) 2008. *Learning and the infant mind*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

Bu araştırmaların sonucu ne olursa olsun, Tomasello'nun çalışmaları, bize, önümüzdeki on yıl boyunca bebeklerin zihinleri ve hareketlerini keşfetme yönünde yapılacak olan araştırmaların en az önceki on yıl kadar verimli olacağına dair inanç vermekte. Bin yıllardır askıda duran insan doğası ve insan bilgisine dair temel sorular, nihayet bazı cevaplar üretmekte ve ben inanıyorum ki, bu sorular, türümüzün en genç üyeleriyle yapılan karşılaştırmaalı çalışmalar sayesinde özellikle şimdi meyve verecektir.

DİZİN

- adalet 41, 43
aktör 109, 129
aldatma 93, 113
amaca yönelik 56, 119, 123,
124, 127, 128
amaç, hedef 47, 60, 61, 65, 67,
68, 71, 79, 81, 119
bağlılık (sözü) 47, 63, 82, 102
beleşçilik 54
birikimli kültürel evrim 12
büyük kuyruksuz maymun 11
çaba, uğraş 94, 105
davranış yöntemleri 11, 12
dayatmak 46
deneyci 41
doğrudan karşılıklık 54
empirik/deneysel 16, 23, 34,
36, 41, 50, 91, 112
eşitlikçi 35, 74, 77, 97
etkileşmek 39
geleneksel normlar 80
gereç 30
grup-düşüncesi 15
Imitative learning: taklit yo-
luyla öğrenme 14
insan bilgisi 131
işbirliği 15, 16, 50, 51, 54, 55,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 86,
87, 93, 94, 95, 97, 98, 128
işbirliğiyle, işbirliği içinde
16, 50, 59, 61, 79, 87, 94
işlevsel yardımlaşma 35
Joint attention: ortak dikkat,
dikkat ortaklığı 14, 64, 65,
66, 67, 81, 86, 128
Joint goal: ortak hedef 60, 65,
68, 81
Joint intention: ortak niyet
14
kolektif 57, 59, 72, 83
kuyruksuz maymun 11, 31, 34
kültür çarkı 12, 13, 14
kültürel niş 15
kültürleşme 38
Modeling: örnek alma 40
Moral norms: ahlaki normlar
43, 77
Mutual: iki taraflı 44, 51, 59,
60, 77, 92, 94, 95, 96, 98
Mutualism: iki taraflılık 54,
94, 95, 96
Norms of conformity: uyum
normları 14, 15, 43, 77,
80, 87
Ontogeny: bireyoluş 16, 117
ortak 7, 12, 13, 14, 15, 16, 36,

- 47, 49, 54, 55, 57, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
73, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
83, 86, 94, 95, 98, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 117,
119, 122, 124, 128
ortaklaşa, ortaklaşmacı 12,
13, 14, 15, 21, 22, 33, 39, 45,
47, 50, 51, 59, 61, 67, 69, 72,
74, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 87,
94, 110, 111, 114
ortaklaşmacılık, ortaklaşmacı
eğilim 22, 31, 34, 39, 54,
77, 78, 81, 86, 91, 92, 93,
110, 111, 114
ortaklaşmacı yetiştirme 74,
94, 99
ortaklık, ortaklık kuruluş, ortak
hareket etme, ortaklaşma
1, 9, 13, 14, 16, 17, 32, 33,
36, 43, 46, 66, 72, 85, 86, 95,
111, 126, 128, 130
özgecilik 14, 22, 39, 53, 54, 92,
103, 105
partner: eş 30, 35, 36, 37, 43,
59, 62, 76, 93, 96, 97, 129
Payoff: kazanç 92, 93, 111,
113, 114
phenomenon: olgu 23
Pre-linguistic: dil-öncesi 28
Pre-linguistically: dil kullan-
madan 31
Primate: primat 16, 26, 32, 51,
54, 68, 70, 76, 91, 116
Prototype: ilk örnek 67
public self: kamusal benlik
40
Reciprocity: karşılıklılık 40,
44, 46, 47, 86, 95, 96, 99,
102
Reputation: itibar 75, 102
sömürme, çıkar sağlama 94
Status function: konum işlevi
13, 82
Task: görev, iş 45, 55, 60, 61,
63
tımarlama 39, 94, 96, 97
tümleşik 124, 128
tümleştirme kapasitesi 130
uyarlanım 95, 113
uyum normları 14, 15, 43, 77,
80, 87
yaklaşık 21, 42, 63, 68, 101
yapıt, eser 11, 12, 123
yiyecek arama gereksinimleri
36
yiyecek çağrısı 32

Binlerce yıldır doğamızın kökenleri üzerine yorumlarda bulunmakta ve cevaplar aramaktayız. Eski zamanlarda insan doğası tanrıların yansıması olarak görülüyordu. İnsanlar kendi yarattıkları tanrılara verdikleri insani özellikleri geri yansıtarak, kendilerinde tanrıların doğasını görmekteydi. Darwin'le birlikte doğanın bir parçası olduğumuzu anladık. Peki etrafımızdaki doğada insani özellikler var mı? Ya da insan doğasının özellikleri diğer hayvanlarda var mı? İşte uzun süreden beri askıda duran bu temel sorunun cevapları nihayet verilebiliyor. Bu kitabın, toplumsal ilişkilerin, toplumsal bilişin ve insana özgü ortaklık kabiliyetlerinin gelişimsel ve evrimsel süreçlerini anlamamıza büyük katkıları olacak.

"Bizi insan yapan hangi değerlerimizdir sorusuna harika bir yaklaşım."
-Publishers Weekly

"Doğa Ananın bizi ortaklaşmacı olarak biçimlendirdiğinin en iyi kanıtları bu kitapta"
-The Montréal Review,

